

**ABDÜSSELAM EFENDİ'NİN
MARDİN TARİHİ**

Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın No:17

Proje Koordinatörü: İbrahim Özcoşar

Kapak Tasarım: Prestij Reklam

İç Tasarım: Arzu Ensari-Serap Gökçeoğlu

Basım Adedi:1000

Basım Yeri ve Tarihi: İmak Ofset Basım Yayın San. Tic. Ltd. Şti.

www.imakofset.com

Kapak Resmi: Mardin'in Genel Görünümü

ISBN:978-975-585-795-4

Bu kitabın telif hakları Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi

Projesine aittir.

Bu kitap Avrupa Birliği'nin mali desteğiyle basılmıştır. Bu belgenin içeriğinden "Mardin Valiliği İl Özel İdaresi" sorumlu olup, hiçbir durumda Avrupa Birliği'nin pozisyonunu yansıttığı şeklinde yorumlanamaz.

This book has been published with the financial assistance of the European Union. The contents of this document are the sole responsibility of "Mardin Valiliği İl Özel İdaresi" and can under no circumstances be regarded as reflecting the position of the European Union

ABDÜSSELAM EFENDİ'NİN MARDİN TARİHİ

**Hazırlayan
Hüseyin Haşimi Güneş**

İstanbul-2007

TAKDİM

Mardin... Tarihin kendine has gizemini, günümüze taşıyan bir hoşgörü başkenti. Tarih, doğa, sanat ve kültürün aynı potada bulunduğu ve kaynaştığı bu güzel şehirde tarih; birçok şehrin aksine müzelere sıkışmamıştır. Sabırla işlenen taşın süslediği sokaklar, inancın sembolü minareler ve çan kuleleri... Kısacası; bir kenti müze yapacak her şey ...

Şehre tüm bu güzellikleri kazandıran temel unsur şehrin tarihidir. Mardin tarihini, kültürünü ciddi ve bilimsel veriler ışığında, gün yüzüne çıkarma amacı taşıyan Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Projesi kapsamında yapılan çalışmalar, meyvesini verme aşamasına gelmiştir. Şehir tarihi çalışmalarının önem kazandığı günümüzde, Mardin gibi tarihi özellikleriyle ön plana çıkan bir şehrin tarihine bilimsel bakışın yakalanması, tarihi materyallere ulaşma kolaylığının sağlanmasıyla mümkün olabilirdi. Bu amaçla başlayan tercüme çalışmalarının sadece Mardinlileri değil, yurt içi ve yurt dışında Mardin ve çevresiyle ilgili araştırma yapan pek çok kimseyi yakından ilgilendireceği ve onlara önemli bir materyal sunacağı aşîkârdır.

Ortaya çıkan ürünün Mardin tarihiyle ilgilenenlerin bu konudaki çalışmalarını önemli ölçüde destekleyeceğine inanıyorum. Bu çalışmaların Mardin tarihine olan ilgiyi ve Mardin şehir tarihine yönelik bilimsel araştırmaları arttırması umuduyla, emeği geçen herkese teşekkürler.

Mehmet Kılıçlar
Mardin Valisi
Haziran-2007

SUNUŞ

Bu çalışma; 2002 yılında teorik olarak ortaya atıp, üç yıllık bir hazırlık döneminden sonra 2005 yılında hayata geçirebildiğimiz “Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi” adlı Mardin tarihiyle ilgili çok yönlü projenin bir parçasıdır. Proje, Mardin’in çok konuşulan, ancak çok az araştırılan tarihi bir şehir olması gerçeğinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Her yönüyle tarihi özümsemiş Mardin, tarihi zenginlikleriyle uluslararası düzeyde ilgi çekmesine rağmen, tarihine yönelik bilimsel araştırmaların az olduğu ender şehirlerden biridir.

Mardin’in tarihi yönü denince akla gelen şehir dokusu, Mardin’in taş evleri ve tarihi kalıntılarıdır. Mardin’in bu yönü önemli olmakla birlikte, şehrin tarihi zenginliği sadece tarihi yapı ve kalıntılardan ibaret değildir. Mardin, yüzyıllarca, değişik inançtan insanların uyum içerisinde yaşadığı bir coğrafyadır. Ancak Mardin’in bu yönü, yani yaşanmış tarihi (hikâyesi), ihmal edilmektedir. Bu ihmali ortadan kaldırmak için yerli ve yabancı araştırmacılar ile üniversitelerin Mardin tarihine ilgilerini çekmek gerekmektedir. Bu ilgi, Mardin’i uluslararası düzeyde tanıttacak bilimsel çalışmaları da beraberinde getirecektir.

Mardin ile ilgili yapılacak çalışmaların önünde iki önemli engel göze çarpmaktaydı. Bunlardan ilki; Mardin’in tarihi dokusunun, çok konuşulmasına rağmen, araştırmacıların ve üniversitelerin çalışmalarına konu olmaması, ikincisi ise; tarihi zenginlikleriyle ilgi çeken tüm şehirlerin aksine, Mardin’de Mardin tarihiyle ilgili çalışma yapacak araştırmacılara kaynak bakımından gerekli imkânları sağlayacak bir alt yapının bulunmamasıydı. Bu sebeple hazırlanan Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Projesi, bir yandan Mardin tarihine ait temel kaynakları bir merkezde toplarken diğer yandan bu kaynakların en azından bir kısmını geniş kitleler için kullanılabilir hâle getirmeyi hedeflemiştir.

Bu amaçla Mardin Tarihi açısından önemli bir yere sahip Abdusselam Efendi’nin Ümmü’l-İber adlı eserini tercümesini yapacağımız çalışmalar arasına aldık. Bu eserin ilk kez Türkçe’ye

çevriliyor olması ve Mardin tarihiyle ilgili özel bir çalışma özelliği taşıması bir uzman tarafından çevrilmesini zorunlu kılıyordu. Bu sebeple tercümeyi değerli arkadaşım Hüseyin Haşimi Güneş'in üstlenmesi bu konuda içimizi rahatlattı. Zor bir süreçten sonra ortaya çıkan bu çalışma için kendisine teşekkür ediyorum.

Dr. İbrahim Özçoşar
Proje Koordinatörü

İÇİNDEKİLER

HAZIRLAYANIN ÖNSÖZÜ	1
MARDİN VE HÜKÜMDARLARI.....	3
Mardin Adı.....	3
Mardin Kalesinin Fethi	7
ARTUKLU MELİKLERİ.....	41
Halep Fethi	45
KARAKOYUNLU DEVLETİ	63
AKKOYUNLULAR.....	69
Şah İsmail	75
OSMANLI HÂKİMİYETİNDE MARDİN	79
İbrahim Paşa Olayı.....	117
İndeks.....	127

HAZIRLAYANIN ÖNSÖZÜ

Bu kitap 1789-1843 yılları arasında yaşamış olan Abdusselam bin Ömer el-Mardini tarafından hazırlanmış ve İbrahim Muhammedi eş-Şerbanî tarafından kaleme alınmış olan Ümmü'l İber adlı Arapça dilinde yazılmış yazma eserin Türkçe tercümesidir. Kitabın orijinal nüshası Kahire'de "Dar al-Kutub al-Mısriyya'da 813 Tarih numarasıyla kayıtlıdır. Bu kitabın kopyasını ABD'de Saint Louis Üniversitesi Tarih bölümünde Öğretim Üyesi olan Mardinli hemşerimiz Dr. Hayrettin YÜCESOY'dan temin ettik. Kendisine müteşekkirimiz.

174 varaktan oluşan bu orijinal yazma eser temiz, okunaklı ve sade bir dille kaleme alınmıştır. Konu başlıkları ise farklı mürekkeple yazılmıştır.

Abdusselam Efendi kitabını dünya tarihi şeklinde hazırlamıştır. Hz. Adem'den başlayarak kısaca peygamberlerin tarihi hakkında bilgileri verdikten sonra İran tarihi, İslam tarihi, Raşid Halifeler dönemi tarihi, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Moğollar ve Timur olayları hakkında kronolojik bir sıralamayla ele almıştır. Ardından Osmanlı dönemini yazarak bazı olayları detaylı olarak kaleme almıştır. Napolyon'un Mısır'a gelişini, Mısır, İran ve Irak'taki bazı olaylara kısa da olsa değinmiştir. Mardin ile etkileşim içinde olan Bağdat'ın kısa bir siyasi tarihini, hükümdar ve hanedan isimlerini yazmıştır. Abdüsselem Efendi "Ümmü'l İber" adlı bu kitabının

son bölümünü ise Mardin tarihine ayırmıştır. Elinizdeki bu kitap Mardin tarihinin ele alındığı bölümün tercümesinden ibarettir.

Abdüsselem Efendi bu kitapta Mardin kelimesinin menşeyinden başlayarak, insanların burayı nasıl yerleşim yeri yaptığını anlatır. Daha sonra Mardin'in hangi hükümdarlar arasında nasıl el değiştirdiğine değinir. Mardin'de şehir içi çatışmaları, aşiret çatışmalarını, yönetici değişimlerini, salgın hastalıkları, savaşı ve barış zamanlarını tasvir ederek ekonomik siyasal ve sosyal tarih hakkında ipuçları sunar. Bu olayları yazarken kendisi gibi Mardin'de müftü olan babasının da bu çatışmalarda öldürüldüğünü yazardan öğreniyoruz. Eserinde -müftü olmasına rağmen- bazı kesimlere karşı kullandığı sert ifadelerin kaynağının altında bu duygunun hakim olduğunu tahmin ediyoruz.

Yine Mardin'in Osmanlı döneminde İstanbul, Bağdat, Diyarbakır gibi güç merkezlerinden uzakta olmasına rağmen halkın buralardaki olaylardan nasıl etkilendiğini onların sosyal, ekonomik ve siyasal hayatlarını nasıl değiştirdiğini öğrenerek imparatorluğun bölgedeki hakimiyetinin durumu hakkında tahmini ipuçları vermektedir.

Mardin'in Osmanlıların eline geçmesinden sonra Mardin yöneticilerinin isim ve görev tarihlerini vermektedir. 19. yüzyılın yarısından sonraki olayları ayrıntılı olarak vererek aşiret ilişkilerini, çatışmalarını, içerdiği isim, tarih ve olaylar bu dönemin değerlendirilmesi için önemli bir kaynak olacağı kanaatindeyim. Bu eserin gün yüzüne çıkmasında büyük çabaları olan ve kitabın hazırlanmasında ve düzeltmelerde yardımcı olan değerli arkadaşım Dr. İbrahim ÖZCOŞAR'a şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca Kitabın yazımında yardımcı olan sevgili eşime ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Hüseyin Haşimi Güneş

MARDİN VE HÜKÜMDARLARI

Mardin Adı

Pers hükümdarının *Mardin* adında bir çocuğu amansız bir hastalığa yakalanır. Uzun süre hekimler hastalığına derman bulamazlar. Sonunda bazı hekimler çocuğun sağlığına kavuşması için hükümdara bir öneride bulunurlar. Öneri şudur; *Mardin*'in sağlığına kavuşması için etrafı açık yüksek bir dağın tepesinde uzun bir süre yaşaması gerekmektedir. Bu özelliklere uygun bir yer aranmaya başlanır. Ülkenin dört bir tarafında yapılan araştırmalar sonucunda Mardin'deki dağın (Kargalar Dağı) en uygun yer olduğuna karar verilerek hekimlerle birlikte buraya getirilir. Amansız hastalığa yakalanmış olan Pers hükümdarının *Mardin* adındaki çocuğu bu dağın tepesinde yaşamaya başladıktan sonra, çok geçmeden sağlığına kavuşur. Böylelikle burası yerleşim alanı olmaya başlar ve “Mardin” adını alır.

*****

O dönemdan sonra Mardin'i yerleşim yeri olarak seçen Persler Mecusi dinine bağlıydılar. Allah'a değil de şeytana ve ateşe tapıyorlardı. Mardin

dağının tepesinde yanan ateşleri için bin yılı aşkın bir süre boyunca ibadet ettiler. Mecusi dinine mensup din adamları yıllarca burada ibadetle uğraştılar. Sonunda Mardin, Cariş'in oğlu Arsus tarafından istila edilerek Perslerin elinden alındı. Ardından Arsus, Mardin dağının tepesine bir kale inşa ederek şehirde çeşitli düzenlemeler yaptırdı. Bu şekilde şehir İslam hükümdarları tarafından alınincaya kadar Rumların elinde kaldı. Bu konuyu daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağız.

*****

Coğrafi bakımdan Mardin, yüksek bir mevkide, güneşe yakın, dört mevsimin bir arada görüldüğü bir kenttir. Mardin, Büyük Rebia topraklarının bir parçasıdır. Burada birçok bitki türü ve meyve yetişmektedir. Mardin halkı cesareti, adaleti ve cömertliği ile bilinir. Rebia'nın tam adı; Rebia bin Nezar'dır ve Rebia, Muzar bin Nezar'ın kardeşidir. Bu nedenle bu bölge *Rebia* adıyla anılmaktadır. Yine bu bölgeye *Cezire* bölgesi olarak isimlendiren olduğu gibi, (Mabeynen'nehreyn) iki nehir arası olarak da isimlendiren var.

Rebia bölgesinin sınırları, Mardin'den başlayıp Habur merkezine, Rakka'dan başlayıp Saara'ya kadar uzanmaktadır. Bu bölgede yaşayan halkın çoğu kürttür. Mardin şehrine bağlı Nusaybin, Habur ve Sincar olmak üzere üç sancak bulunmaktadır. Bu yerleşim yerlerinin imarata düzgündür. Zaman içerisinde istilaya uğramış olan -Nusaybin hariç- Habur ve Sincar harabeye dönmüştü. Şeyh Tay buraları tekrar imar etmiştir.

Mardin merkez'de 8.000'den fazla ev, 800 dükkan, her çeşit zanaat işleri yanı sıra yüze yakın cami, medrese ve mescit bulunmaktadır. Üç tanesi imarlı, iki tanesi ise harabe durumda olmak üzere toplam beş meydan bulunmaktadır. Bu harabe meydanlardan birisi şehrin merkezinde diğeri ise kalenin tepesindedir. Beş hamam, ondört mahalle, bir han ve bazı çeşmeler

bulunmaktadır. Bimaristan adındaki çeşmenin suyundan içildiğinde ve yıkanıldığında uyuz benzeri kaşıntılara ve saç dökülmelerine karşı iyi geldiği bilinmektedir. Babussur yakınlarındaki “*Ayn-ı Cevze*” çeşmesi ise sancılara neden olmaktadır. Mardin şehrinin suyu çok azdır. Su ihtiyaçlarını, oluşturdukları kuyulara yağmur sularının biriktirmesini sağlayarak gidermektedirler. Muhkem bir yerde olan Mardin şehir merkezinde, beşyüz yıla yakındır ayakta olan sağlam evler ve camiler vardır.

Çok yüksek bir yerde kurulu olan Mardin'in tepesine çıkıldığında, üç günlük yol mesafesine kadar bir manzara izleyebilirsiniz. Doğu tarafında büyük bir dağ olan *Barun Dağı* bulunmakta ve *Cudi Dağı*yla birleşmektedir. Arazileri *Kara Amid* bölgesinden *Habur'a*, *Sahrakiye'den Sincar'a* kadar uzanmaktadır.

Mardin bölgesinde birçok boy ve aşiret bulunmaktadır. Bunlardan Sincar aşireti en asi olanıdır. Diğer aşiretler ise; Tayi, Hayali, Bunisri, Şafseni, Derracı, Pınaralı, Dakuri, Havasi, Şeyhani, Milli, Kiki, Sehreki, Ğursi, Şeyhani(Şeyhi), Denguli ve Sürgüci'lerin bir kısmı. Araban'lardan; Ğenami, Bekari, Şerabi, Hadidi ve Beni Seb'a. Aşni, Ömeryani ve Afkori aşiretleri ise, şu anda Amid ve Cezire bölgesinde olsalarda bunlar, aslen Mardinli'dirler. Sonradan bir şekilde istekleri ile veya Mardin idarecileri tarafından sürgün yoluyla bu bölgelere yerleşmişler. Adlarını saydığımız yukardaki bu boy ve aşiretler çok değişik köylerde yaşamaktadırlar.

Mardin'de birçok vadi ve bu vadilerde çok güzel bağ ve bostan yerleri bulunmaktadır. Gara Bağ Vadisi, Şeyh, Rişmil, Kabala, Nehras, Belabil, Zinnar Vadisi, Kavada, Paspanus, Sefa Vadisi, Baakan, Bereketü'l-Cemel ve Şadul gibi vadiler bulunmaktadır. Tüm bu vadilerde değişik bağ, bahçe, bostan, meyve ağaçları yetiştirilmektedir. Erik ve kiraz yetiştirilen en meşhur meyvelerindendir.

Mardin Kalesi, kılıç ve mızrakla alınamayan dünyanın en meşhur ve sağlam kalelerinden biridir. Buradaki camide Hz. Hızır'ın makamı bulunmaktadır. Burada yüzden fazla ev ve bir senenin gün sayısı kadar su kuyuları bulunmaktadır. Biri diğerine açılan içiçe bakan dört kapısı bulunmaktadır. Bunlardan ikisi “*Sır Kapısı*” olarak isimlendirilmiştir. Biri güneye diğeri kuzeye açılmaktadır. Kalede birçok Karga olduğu için ‘*Kargalar Kalesi*’ olarak adlandırılmaktadır.

Mardin'in ilk sakinleri *Mecusi* dinine bağlıydılar. Bin yıla yakın bir sürede *Mecusi* halkı burada egemenlik kurmuş ve ateşe taparak ibadetlerini yapmışlardı. Daha sonra Hristiyan dinine mensup olan *Arsus bin Cariş*, Mecusilerin buradaki bin yıllık hükümdarlıklarına son vermiştir.

Arsus, Rum imparatoru *Herakil*'in akrabasıydı. Dönemin Rum kenti olan Trabzon'da idareci olarak görevlendirilmişti. Çok güçlü, kuvvetli ve acımasız biriydi. Trabzon halkı yaptıklarına dayanmayarak *Arsus*'u imparator *Herakil*'e şikayet ettiler. Bunun üzerine sürgün edildi. *Arsus*, sürgün sırasında *Rebia* bölgesine gelerek Mardin'i görmüş ve kalesine hayran kalmıştır. Burada *Mecusi* dinine mensup bir kişiyle tanışarak hediyeleşmeye başlar. *Arsus* karşılıklı hediyelerle bu *Mecusi* din adamıyla dostluğunu ilerleterek kendini kaleye davet ettirir. Davet üzerine bu *Mecusi* din adamıyla birlikte kaleye giren *Arsus* hemen bu adamı orada öldürür. Ardından etrafında ne kadar *Mecusi* varsa hepsini öldürmeye başlar. Oradaki tüm *Mecusileri* öldürdükten sonra taptıkları ateşi söndürür ve Hristiyanlığın simgesi olan *Dibac*'ı giyerek hükümdarlığını ilan eder.

Kaleyi kendine karargah olarak seçen *Arsus*, şehir merkezini ve etraftaki köy ve mezraları imar etmeye başlar. Daha sonra kızı *Mariya* için küçük bir kale inşa eder. Bu şekilde *Arsus*, İslam hakimiyeti dönemine kadar

durmaksızın şehirde düzenlemeler yapar. Sonraki konularda bunu ele alacağız.

Mardin Kalesinin Fethi

Hicaz, Mısır, Yemen ve Şam bölgesinin(mabeyne'n-nehreyn) fethi tamamlanmıştır. *İyaz bin Ganem* komutasındaki Hz.Muhammed'in sahabelerinin amacı artık Habur'u almaktır. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde komutan olarak buraların alınmasıyla görevlendirilen İyaz bin Ganem, Habur, Süruç, Harran ve Karkisa'yı savaşmadan anlaşma yoluyla aldı(H.18 M.639). Daha sonra *Aynverde* adıyla da anılan Resulayn'e yöneldi.

Rebia bölgesinde, -konuşmasıyla insanları etki altına alarak kendisine bağlayan- *Şehriyam b. Melik* adında güçlü bir hükümdar vardı.

Arapların bölgeye doğru geldiğini duyan Şehriyam, *Behram* adında birini görevlendirerek İslam ordusunun gerçekte ne yapmak istedikleri ile ilgili bilgi toplamasını istedi. *Behram* yaptığı araştırma sonucunda İslam ordusunun kendilerine yöneldiğini öğrenir ve durumu Şehriyam'a bildirir. Bunun üzerine Şehriyam, İslam ordusuna karşı nasıl bir önlem almaları gerektiği ile ilgili olarak Patrikleri ve ülkesinin ileri gelenlerini toplayarak fikirlerini sorar. Bir kısmı *cizye* ödemeyi kabul etmesini, bir kısmı yenilgiyi kabul etmeleri gerektiğini geri kalanı ise savaşmayı teklif eder. Bunun üzerine orada bulunan *Tusa* adındaki patrik söz isteyerek topluluğa ve hükümdar Şehriyam'a şunları söyler;

“Hükümdarım Araplar birçok memleketi ele geçirerek oradaki insanları alçalttı. Güçlü kuvvetli bir orduyla karşı karşıyayız. Onlarla savaşabilmemiz için çok sayıda askere ve silaha ihtiyacımız var. Bu nedenle teklifim şudur; Mardin ve kalesinin hükümdarı olan Arsus'un kızı Mariya'yı oğlun Amuda ile evlendirmeye çalış. Eğer bu evlilik gerçekleşirse Mardin hükümdarı Arsus bize destek olur ve böylece İslam ordusuna karşı savaşabiliriz.”

Şehriyam bu teklifi kabul ederek Patrik Tusa'yı bununla görevlendirir. Patrik Tusa vakit kaybetmeden Mardin yoluna koyularak Hükümdar Arsus'un yanına birçok hediye ile birlikte gider. Patrik Tusa, Mardin hükümdarı Arsus'un huzuruna alınır. Tusa birlikte getirdiği hediyeleri Arsus'a sunduktan sonra şunları söyler;

“Ey hükümdar sizlerden çok önemli bir ricada bulunmak üzere huzurunuzda geldim. Bu ricamız bizim için hayati bir önem taşıyor. Eğer izin verirseniz açıklayayım.”

İsteğini dile getirmesine izin verilen Patrik Tusa devam eder;

“Araplar çevredeki birçok ülkeyi istila etmeye başladılar ve oradaki sultanların ve hükümdarların elindeki toprakları alarak rezil ettiler. Yemen, Habeşistan, Mısır, Hicaz ve Şam'ı istila ettiler. Rum imparatoru Herakl'in elindeki birçok yerlere de el koydular. Mallarını mülklerini ellerinden aldılar. Erkek, kadın ve çocuklarımızı esir aldılar. Şimdi de mülkümüze ve şehirlerimize göz dikmişler. İslam ordusuna karşı savaşmamız gerekiyor. Eğer onlara karşı bir savaşta zaferle çıkarsak, İsa Mesih'in dinini yüceltmiş oluruz, yok eğer yenilirse o zaman; şehirlerimiz, malımız, mülkümüz, evlatlarımız onların eline geçecek ve ölüm bizim için yaşamaktan daha iyi olacaktır. Ben buraya kızın Mariya'yı Şehriyam'ın oğlu Amuda'ya istemek için geldim. Eğer kızın Mariya, Amuda ile evlenirse kuvvetlerimiz birleşir ve bizim için büyük bir destek olur. Böylece daha güçlü bir şekilde Araplara karşı savaşabileceğiz.”

Mardin hükümdarı Arsus, Patrik Tusa'nın teklifini kabul ederek şunları söyler;

“Kızım Mariya'yı Şehriyam'ın oğlu Amuda'ya vereceğim. Bunun karşılığında; şu kadar miktar altın, gümüş ve şu kadar davar, deve, koyun

istiyorum. Ayrıca düğün gecesinde boğazlarını kesmek üzere kurban etmek için bana Muhammed'in sahabelerinden yirmi kişi getireceksiniz.” der.

Patrik Tusa, hükümdar'ın isteklerini kabul ederek sevinçli haberi hükümdarı Şehriyam'a iletmek üzere yola koyulur. Oraya ulaşır ulaşmaz Şehriyam'ın huzuruna çıkan Patrik Tusa, Mardin hükümdarı Arsus'un teklifini kabul ettiğinin müjdesini vererek karşılığında isteklerini sıralar. Haberi büyük bir sevinçle karşılayan Şehriyam, Arsus'un isteklerini fazlasıyla karşılar. Ancak Arsus'un düğün gecesinde boğazlayarak kurban etmek istediği yirmi Müslümanı veremez. Bunları Müslümanlarla yapacağı savaştan sonra getireceğini taahhüt eder. Hükümdar Arsus bunu kabul eder.

Ancak, yirmi Müslümanın Arsus'a kurban edilmek üzere teslimi konusunda hükümdar Şehriyam'ın vicdanı el vermemektedir. Bir gün oğlu Amuda ile konuşurken şunları söyler;

“Ben Arsus'un istediği altın, gümüş vs.. her türlü malları fazlasıyla karşılıyorum. Sen de istediğin kadar asker hazırla ve Müslümanlarla savaşmaya git. Bunlardan kurban edilmek üzere yirmi Müslüman yakala ve müstakbel kayınpederin Arsus'a götür. Bunları düğün gecesinde boğazlarını keserek Mesih'e kurban etmek istiyor. Aksi takdirde kızı Mariya'yı sana vermeyecek.”

Amuda babası Şehriyam'ın bu isteklerini kabul ederek Müslümanlarla savaşmak üzere 20.000 askerle yola koyulur. Şehriyam, oğlu Amuda ile birlikte yukarıda adı geçen Patrik Tusa ve *Harran* hükümdarı *Rudis bin Kilol*'u da gönderirken şu tavsiyelerde de bulunur;

“İslam ordusuna karşı çok dikkatli olun. Mümkünse geceleyin ansızın baskın yapın ki savaşı kazanasınız.”

Ne varki Şehriyam bu tavsiyelerde bulunduğu sırada orada İslam ordusunun casusları vardı. Durumu hemen komutanları İyaz bin Ganem'e bildirdiler; 'Kefertus'un hükümdarı Patrik Tusa, Harran hükümdarı Rudis bin Kilol ile birlikte Şehriyam'ın oğlu Amuda'nın komutasında 20.000 kişilik bir ordu, İslam ordusuna karşı savaşmak üzere yola koyulmuş durumda..'

İyaz bin Ganem haberi alır almaz hazırlıklara başladı. İyaz bin Ganem durumu istişare etmek için, *Halid bin Velid*, *Abdullah bin Utban* ve *Süheyl bin Adiy* gibi Müslümanların ileri gelenlerini topladı. Müşrik ordusuna karşı neler yapılması gerektiği ile ilgili düşüncelerini almak istedi. Halid bin Velid söz alarak;

"Ben, komutamdaki askeri birlikle sağ kanattan saldırıya geçeceğim. Bu arada Abdullah, komutasındaki askeri birlikle sol kanattan, Süheyl ise düşman ordusunun geçiş güzergahından saldırıya geçsin. Saldırı gizlice ve ansızın yapılacak. Değişik zamanlarda ve ard arda yapacağımız saldırılarla düşman ordusunu şaşırtacağız. Bu şekilde umulur ki Allah (c.c) bizlere yardımcı olurda müşriklere karşı muzaffer oluruz." şeklinde fikrini açıklar.

Bu fikir oybirliği ile kabul edilerek cihad çağrısı yapılır ve savaş hazırlıkları tamamlanır. Şöyleki; düşman ordusunun geçiş güzergahının önu gizlice kesilerek saldırıya geçecek şekilde farklı taraflarda askeri gruplar konuşlandırılmaya başladılar. Farklı yerlerde konuşlandırılan Müslüman birliklerin komutası şunlara verildi; Halid bin Velid, Abdullah bin Utban, Süheyl bin Adiy, Neceyt bin Mecid ve Adiy bin Salim. Bunların herbirisinin komutasında değişik sayılarda asker bulundurulacak ve farklı yerlerde mevzilinecek, İyaz bin Ganem komutasındaki birlikler ise yerinde kalarak savaşıacaktır.

Müslümanlar planlarını yaparak uygulamaya başladılar. Öncelikle düşman ordusunun yerini ve sayısını öğrenmek amacıyla Adiy komutasında bir keşif birliği casus olarak gönderildi. Bunlar, gerekli bilgiyi alarak dönerken yollarında Halid bin Velid'in *Keminalılar*'dan oluşan birliği ile karşılaştılar. Düşman birlikleri hakkında toplanan istihbarat Halid bin Velid'e verildi; 'Düşman ordusu şu anda, beş fersah ötede *Meskab* denen yerdedirler. Amaçları öncelikle Halid bin Velid'in komutasındaki birlikleri yok etmektir.' Durumu öğrenen Halid, *Keminalılar*'dan oluşan askerlerine dönerek planını söyler;

“Ben beşyüz kadar askerle Meskab denen yere doğru giderek düşman ordusuna saldıracağım. Ne zamanki sizler tekbir ve tehlil seslerini duydunuz hemen kılıçlarınızı çekerek saldırıya geçin. Bu şekilde diğer askeri birlikler de peş peşe bize katılarak saldırıya geçsin.”

Ardından Halid bin Velid *Meskab* denen yere doğru komutasındaki beşyüz askerle birlikte yola koyuldu. Yolda askerlerine cesaret verecek şekilde bir hitabette bulunarak şunları söyler;

“Bizler bu kılıçları süs diye taşımıyoruz. Bu kılıçlarla müşrikleri ve insanları kandıran patriklerin boynunu vururuz ve müşrik hükümdarların mülklerini ellerinden alırız. Bir süre önce biz bunu Şam'da yaptık. Ben hiçbir aşiret tanımıyorum ki arslanlar gibi kükrediğimde korkmasınlar...”

Daha sonra bir süre yol alan Halid bin Velid nihayet düşman ordusuyla karşılaştı. Önlerde bulunan -Rudis'in komutasındaki birlikler hariç- düşman ordusunun birlikleri hazırlıksızdı. Rudis, Halid bin Velid'in komutasındaki asker sayısının sadece beşyüz kadar kişiden ibaret olduğunu görünce kendilerinden emin bir şekilde saldırıya geçti.

Ancak Halid bin Velid vakit kaybetmeden şiddetli bir şekilde bu birliğe hücum ederek yenilgiye uğrattır ve komutanları *Rudis*'i esir alarak ellerinden

bağlatıp hizmetçisine teslim eder. Bu arada diğer düşman birlikleri tüm hazırlıklarını tamamlamıştı. Komutanlarından Rudis'in esir alındığını gören müşrikler onu kurtarmak için ölümüne savaşmaya başladılar. Tam bu sırada *Adiy bin Salim*, komutasındaki Keminalılar'dan oluşan 1.000 kadar süvariyle yardıma geldi. Durumu dikkatle takip eden bütün Müşrik birliklerinin komutanı *Amuda* ve yanındaki *Patrik Tusa*, Müslüman sayılarının ancak 1.500 kadar kişiden oluştuğunu görerek askerlerine cesaret vermek için seslenmeye başlar;

“Arapların sayısı ancak 1.500 kadardır. Bizim ise 20.000 askerimiz var. Merak etmeyin biz bunları darmadağın ederiz.” diyerek Rum askerlerini, Müslümanların üzerine dört bir taraftan sararak saldırır.

Müslümanların başka askerlerinin olmadığını zannetmektedir. Oysa bu sırada saklanmış olan Müslümanların askeri birlikleri yardıma gelmeye başlar; *Neciye bin Mecid* komutasındaki 1.000 süvari tekbir ve tehlil nidalarıyla aniden Rumların üzerine hücumu geçer. Rumlar bunlardan da korkmadan şiddetli bir şekilde savaşmaya devam eder. Artık İslam birlikleri saklandıkları yerden peşpeşe çıkmaya başlayarak Rum askerlerinin üzerine hücumu geçmeye başlar. Abdullah bin Utban ve Süheyl bin Adiy 6.000 süvari ile tekbir ve tehlil sesleriyle hücumu geçer. “(Bilindiği gibi tarihte) Allah'ın izniyle nice az sayıdan oluşan ordular, kendilerinden çok fazla sayıdaki orduları mağlup etmiştir.”(Ayet). Artık savaş bütün şiddetiyle başlamıştır. Seslerden, bağrışmalardan yer gök inlemekte, oluk oluk kan akmakta, vadi cesetle dolmaktadır.

Nihayet savaş Rumlara karşı İslam ordusunun zaferiyle sonuçlanır. Müslümanların elinde Rumların komutanı *Amuda* ve *Patrik Tusa*'nın da aralarında bulunduğu 4.000 esir vardır. Savaş alanı cesetlerle, yaralılarla dolmuştu.

Savaştan sağ kalarak kaçmayı başaran bazı Rum askerleri hemen memleketlerine geri dönerek durumu hükümdarları *Şehriyam*'a bildirdiler; 'Oğlun Amuda, Rudis ve Patrik Tusa esirler arasında yer almaktadır. Çok sayıda asker de savaşta ölmüştür.'

Durumu öğrenen hükümdar *Şehriyam*, çok büyük bir üzüntüye girer. Artık hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağını anlayarak esir düşen oğlu *Amuda* ve diğerleri için ağlamaya başlar. Şehriyam için savaşın sonucu ağırdı; 1.766 askeri savaşta ölmüş, 4.000 askeri ise Müslümanların elinde esir düşmüştü.

Şehriyam, savaşın yenilgisini ve sonuçlarını değerlendirmek üzere ileri gelen adamlarını toplayarak bundan sonra ne yapabilecekleri ile ilgili düşüncelerini sordu. Adamları şu öneride bulunur;

"Şu anda Resulayn Arapların saldırısına açık olduğundan güvenlik bakımından zayıftır. Harran, Reha ve Süruç Arapların saldıramayacağı mesafede uzaklıkta olduğundan daha güvenilir yerlerdir. Öncelikle Reyhan'a doğru yol alalım. Giderken güzergahımızda Müslümanlara ait sağlıklı sollu ne kadar kale, köy yerleşim yeri varsa yakıp yikalım. Müslümanların kervan ve benzeri yolcularını görürsek öldürüp talan edelim. Bize ait olan yerleşim yerlerini tahkim ederek güçlendirelim. Bu şekilde hedefimize doğru ulaşırsak zafere ulaştık demektir. Yok eğer güçlü bir saldırıyla karşılaşsak sığınmak için Mariya'nın kalesi, Mardin Kalesi, Kefertusa, Tilmiz, Beraiye, Til Kara ve Sura gibi değişik yerlere dağılalım. Mallarımızı, çocuklarımızı ve canlarımızı ancak bu şekilde araplardan kurtarmış oluruz." Şehriyam bu öneriyi kabul eder.

Bu sırada havada uçan bir kuş sürüsünün *Resulayn*'a doğru uçtuğunu gören Şehriyam, yönünü oraya doğru çevirerek *Resulayn*'a gitti. Müslümanların saldırısına karşı koyması için burada 10.000 asker bırakarak

halkında bu askerlerle birlikte direnmeleri konusunda tavsiyede bulundu. Resulayn'den ayrılmadan önce buraya hükümdar olarak güçlü kuvvetli bir Persli olan *Sehre Mertimus bin Yunus Amleki*'yi tayin etti. Ardından Şehriyam askerleri ile birlikte *Reyhan*'a doğru hareket etti.

Halid bin Velid ve savaş arkadaşları ise ellerindeki çok sayıda esir Rum askeri ve ganimetlerle birlikte komutanları İyaz bin Ganem'e götürdüler. İyaz bin Ganem İslam ordusunun zaferinden ve Müslümanların sağ salim savaştan dönmelerinden dolayı Allah'a şükretti. Rum esirlerden Müslüman olanlara dokunmamalarını, ancak Müslüman olmayı kabul etmedikleri takdirde boyunlarının vurulmasını emretti. Esirlerden ileri gelenleri elinde tutmaya devam etti. Bunlar arasında Şehriyam'ın oğlu Amuda, Patrik Tusa ve Rudis'te vardı.

İyaz bin Ganem, *Halife Ömer bin Hattab*'a durumu rapor etmek için bir mektup yazdı. Mektubunda; Cezire'de yaptıkları fetihlerle ilgili bilgi vererek, *Zibad*'ı, *Lubiya*'yı ve *Kırkısa* yanı sıra *Habur*'u da aldıklarını ve ellerinde ileri gelenlerden de oluşan bir çok esirin bulunduğunu yazdı. Daha sonra mektubu Hz. Ömere götürmesi için *Habib bin Sahban*'ı görevlendirdi. Habib, emrine verilmiş beş kişilik bir grubun yanısıra Yemenli yüz kişilik atlı bir birlikle beraber ganimetleri de yanına alarak Hz. Ömer'e ulaştırmak üzere yola koyuldu. Habib, Hz. Ömer'e vararak mektubu ve ganimetleri sundu ve durumu ayrıntılı bir şekilde anlattı. Halife Hz. Ömer İslam ordularının başarılı fetihlerinden dolayı Allah'a şükretti.

İyaz bin Ganem ordusuyla *Reyhan*'a doğru gitti. Resulayn'den geçerken buradakilerle savaşmak istedi ancak bunlar geri çekilerek savunma konumuna geçtiler. Bunun üzerine Reyhan yoluna devam etti. Bu sırada Mardin Hükümdarı Arsus'a haber iletildi ki; müstakbel damadı Şehriyam'ın oğlu *Amuda*, Kefertus'a hükümdarı *Patrik Tusa*, Hizan Hükümdarı *Rudis*

Müslümanların ellerinde esir düşmüşler. Savaşta mağlup olan Şehriyam ise ordusuyla Reyhan'a çekilmiş ancak Müslümanlar oraya doğru yola koyulmuş ve yaklaşmışlardı.

Bu haberleri alan Arsus, kızı Mariya'yı çağırarak durumu anlattı ve ekledi; senin nişanlın Amuda'da Müslümanların ellerindedir. Ne yapabiliriz? Bunun üzerine Kızı Mariya;

“Baba, benim yapmak istediğim bazı şeyler var. Yapmayı düşündüğüm şeylerde bir hayrın olacağına inanıyorum. Ancak yapmak istediklerimi öğrendiğinde kabul edeceğini zannetmiyorum.”

Arsus, kızının ne yapmak istediğini merak ederek sorar;

“Söyle kızım ne yapmayı düşünüyorsun? Eğer aklım yatarsa sana izin vereceğim”

Bunun üzerine Kızı Mariya planını babasına anlatmaya başlar;

“Baba, ben İyaz bin Ganem'in askerlerine tuzak kurarak intikam almak istiyorum. Önce onlara giderek yalandan bir hikaye uyduracağım. Onlara; 'Rüyamda Yesu ve havarileri gördüğümü onlara düştüğümüz durumu şikayet ettiğimi ancak Yesu'un bana dönerek; Ey Mariya! Araplar hak din olan İslama tabidirler sen de onların dinine katıl, dediğini ve işte gördüğüm bu rüyadan dolayı Müslüman olmak için yanınıza geldiğimi' söyleyeceğim.

Müslümanlar bana inandıklarında diyeceğimki; 'babamın kalesini sizlere teslim etmek istiyorum.' Onlar; nasıl? diye sorduğunda ben diyeceğim ki; 'istediğiniz kadar askeri hazırlayacağınız sandıklara koyun ve bana verin. Bende bunları babama benim hediyelerimdir diyerek kale kapısından içeri götürülmelerini sağlayacağım. Sandıkların içindeki bu askerler, kaleye taşındıktan sonra sandıklarından çıkararak kaleyi ele

geçirirler. Böylece kolaylıkla kaleyi ele geçirebileceklerini' söyleyeceğim. Müslümanlar büyük ihtimalle yalanlarıma inanarak teklifimi kabul ederler.

Ve Mariya esas planını babasına anlatmaya başlar;

"..Baba, Müslüman askerler sandıklara girip kalenin içine taşındıklarında sen askerlerimizi hazırla. Hazırla ki hepsini hemen esir alalım. Esir alacağımız bu askerlerle Müslümanlarla pazarlık yaparız. Ellerine esir düşmüş kendi askerlerimizi ve tabi nişanlım Amuda'yı da müslümanlarla yapacağımız pazarlıkla kurtarırız. İyaz bin Ganem'e haber salarız; 'Ya esirlerimizi serbest bırakırsın ya da bu sandıklardan esir aldığımız askerlerini öldürürüz' deriz. Böylece onlar teklifimizi kabul eder ve karşılıklı esir değişimi yaparak hedefimize ulaşmış oluruz. Baba, nişanlım Amuda'yı ancak bu şekilde ellerinden kurtarabiliriz."

Böylece Mariya, ne yapmak istediğini babasına anlatmış oldu. Kızının tehlikeli bir plan yaptığını düşünen Arsus;

"Kızım, bana öyle geliyor ki, Müslümanları hafife alıyorsun. Onlara hile yapmak, tuzak kurmak çok zordur. Onlar, bir memleketi almak istediklerinde öncelikle ve mutlaka hileli bir plan yaparlar. Sen söylediklerini yapmaya başlarsan hayatını ciddi bir tehlikenin içine atarsın, farkında mısın? diye sorar.."

Bunun üzerine Mariya babası Arsus'a dönerek;

"Baba, düşünki insanlar birbirlerine beni göstererek diyecekler ki; 'Bu Mariya Amuda ile nişanlıydı. Onlara hayırlı gelmedi bu nişanlılık. Evlenmeden nişanlısı esir düştü. Şimdi böyle ortalıkta kalmış.' İşte ben bu lafları duyacağıma ateşte yansam, ölsem daha iyi." Bunun üzerine Mardin Hükümdarı Arsus Kızı Mariya'ya;

“Tamam kızım. İstediklerini yapmakta serbestsin. Ama çok dikkatli ol. Ben de Şehriyam’a yardım etmek için askerlerimi toplayacağım.” söyleyerek oradan ayrılır.

Arsus askerlerini toplayarak Şehriyam’a yardım etmek için Reyhan’a doğru yola çıkar. Çıkmadan önce Mardin’de bir askeri birlik bırakır ve; *“Dikkatli olun, her an için Müslümanlar şehri almak için saldırabilir, sakın gaflete girmeyin.”* Şeklinde sıkı tembihle bulunur.

Mariya ise planını uygulamaya başlar. Gerçekten Mariya yürekli ve cesur bir kadındı. Mariya önce krallara layık hediyeler hazırlatır. Yanında Müslümanlar gibi giydirmiş olduğu beş kişilik bir hizmetçi grubuyla yola koyulur. Duneysir’e vardığında yolda büyükbabası Hacib’le karşılaşır. Büyükbabası Hacib’in elinde kırk Müslüman esirin olduğunu görür. Bu esirler arasında; Abdullah bin Utban, Ubade bin Samıt, Varaka bin Cabir, Harise bin Muakıb, Beşir bin Murra, Züheyr bin Malik ve onlar gibi ünlüler de vardı.

Bunlar İyaz bin Ganem’in, erzak vb. ihtiyaçları Harran, Reha ve Süruç’tan toplayıp getirmeleri için başlarına Abdullah b. Utban’ı koyarak görevlendirmiş olduğu askerlerdi. Bunlar, erzak toplamak için yolda gittikleri sırada Reha yakınlarında, Reha hükümdarı İksas bin Nekval ve Sin hükümdarı Ceres bin Şemun’un beşyüz kişilik süvarisiyle tesadüfen karşılaşarak esir düşmüşlerdi. Reha hükümdarı İksas bin Nekval ve Sin hükümdarı Ceres bin Şemun’da Şehriyam tarafından erzak toplamak için görevlendirilmişlerdi. İşte yolda bu şekilde tesadüfen karşılaşınca kırk kişilik bu Müslüman grup esir düşer ve önce Şehriyam’a getirilir. Şehriyam hemen öldürülmelerini ister. Ancak Veziri buna karşı çıkarak;

“Eğer bu esirleri öldürtürsen o zaman oğlun Amuda’yı da öldürtmüş olursun. Çünkü Amuda ve diğer adamlarımız Müslümanların elinde ve

bunlar gibi esir durumdadırlar. Öldürdüğümüz taktirde, Müslümanlar da buna karşılık ellerindeki esirleri öldürürler. Bırak bunları Mardin'e Mariya'ya götürsünler. Orada bir esir değiş-tokuşu yapsınlar ki bu sayede oğlun Amuda ve diğer adamlarımız da kurtulmuş olur."

Bu öneriyi yerinde bulan Şehriyam, yardımına gelmiş olan Mardin hükümdarı Arsus'a gereğini yapmasını ister. Arsus'ta;

"Gerçi ben bunları kızımın düğün gecesinde Mesih için kurban etmek isterdim. Yine de siz alın bu kırk esiri götürün Mardin'e. Kızım Mariya'ya teslim edin. Teslim edinki nişanlısı Amuda ve diğer adamların serbest bırakılması için Müslümanlarla pazarlık yapabilsin." der.

Bu görev Mariya'nın büyükbabasına verildi. Mariya'nın büyükbabası yanındaki bu esirlerle Mardin'e gelirken Duneysir'de Mariya ile bu şekilde karşılaşmışlardı.

Mariya büyükbabası Hacib'e esirlerin hemen Mardin'e götürmeye devam etmesini söyler ve kendisi İslam ordularının bulunduğu bölgeye doğru gitmeye devam eder.

Mariya, İslam ordularıyla karşılaştığı zaman nöbetçilerin komutası Süheyl bin Adiy ve Neciye bin Mecit'teydi. 1.000 kişilik bir süvari birliği ile orduya nöbet tutuyorlardı. Mariya'yı gören komutanlar, hemen yanlarına getirterek kim olduğunu ve burada ne aradığını sorarlar. Bunun üzerine kendisinin Arsus'un kızı Mariya olduğunu ve komutanları ile görüşmek istediğini söyler. Bunun üzerine Mariyay'yı İyaz bin Ganem'e götürürler.

İyaz bin Ganem'in huzuruna alınan Mariya selam vermek için diz çökerek secdeye varmak istedi. İyaz bin Ganem engelleyerek;

"Bizde, kula secde edilmez. Ancak bir olan Allah'a secde edilir. Allah, bizi İslam ümmetinden kıldı ve Muhammed (a.s) ile onurlandırdı.

Kalbimizden büyüklük taslamayı ve gururu sildi. Ve bize en güzel şekilde selamlaşmayı emretti. Ancak zalim ve kibirli hükümdarlar insanların kendisine secde etmesini ister. 'Kibir ve gurur benim libasımdır. Kim ki bunları giymeye kalkışrsa onları ateşe atarım' diye buyurarak bizleri ikaz etmiştir Allah (c.c)." der. Bunları dinleyen Mariya çok güzel konuştuğu Arapçasıyla;

"Ey hükümdar! Allah'a yemin olsunki siz bu güzel davranışlarınız sayesinde Rumları yendiniz. Ey hükümdar! Şunu bilmenizi isterim ki; ben Mardin hükümdarı Arsusus'un kızı Mariya'yım. Beraberimde getirdiğim ve sizlere sunduğum bu küçük hediyeleri lütfen kabul ediniz." diyen Mariya, konuşmasına devam eder;

"Rüyamda Hz. İsa Mesih'i gördüm. Bana Müslüman olmamı emretti. Ben Müslüman olduğumu bildirmek için yanınıza geldim. Babamın kalesinin elinize geçmesi için sizlere yardımcı olacağım. Bana istediğiniz kadar hazırlayacağınız sandıklara asker koyun. Ben onları gizleyerek içinde bana ait eşyalarım varmış gibi kaleden içeri götürülmelerini sağlayayım. Böylece kaleden içeri girmiş bu askerler sayesinde Mardin'i fethetmiş olursunuz. Ancak bunun karşılığında siz bana esirleriniz arasında bulunan nişanlım Amuda'yı verin. Kaleyi teslim aldıktan sonra da nişanlım Amuda ile birlikte burayı yönetmemize izin verin."

Mariya'nın bu teklifini dinleyen İyaz bin Ganem, kakhaha atarcasına gülmeye başlar. Daha sonra İyaz bin Ganem konuşmaya başlar;

"Bak Mariya! Öncelikle nişanlın diye bildiğin Şehriyam'ın oğlu Amuda'yı kurtarmak için hile yaptığını biliyorum."

Amuda senin nişanlın olamaz. Çünkü o, senin öz oğlun. Bir zamanlar bir rahiple gizli bir gönül ilişkisine girmiştin ve sonra çocuğun olmuştu. İşte bu çocuk Amuda'dır." der.

Ve hikayenin tamamını aktarmaya başlar Mariya'ya.

Mariya hayretler içinde kalarak;

“Senin tüm bu olanları bilmen imkansızdı. Nasıl olurda bunları öğrendin?” diye sorar İyaz bin Ganem'e.

İyaz bin Ganem anlatmaya başlar;

“Rüyamda Hz. Muhammed(a.s)'ı gördüm. Bu gerçekleri rüyamda o bana anlattı... Bir gün kaleye yakın bir yerlerde Deyruzzafaran adında bir kiliseye çok güzel bir kadın ziyarete gider. Oradaki rahiplerden birisi ona gönlünü kaptırır. Allah insanları bu rahiplerin şerrinden şeytanların şerrinden sakındırıldığı gibi sakındırsın. İşte bu rahip bu kadını baştan çıkartır. Bu gizli ilişkiden hamile kalan kadın durumu herkesten gizler. Sonra bir erkek çocuk doğurur. Çocuğunu sadık bir hizmetçisinin dışında herkesten saklamayı başarır. Ancak uzun bir süre buna devam edemeyeceğini bilir. Sonunda dayanamayıp, yasak bir ilişkiden olan çocuğunu hizmetçisine vererek, kervanların geçiş yerlerine bırakmasını ister. Ama önce çocuğuna kendi ziynetlerinden bir sürü altın gümüş ve benzer takılar takar ve vücudunu iyice incelemeye başlar...olur ya ilerde bir gün karşılaşırsa tanınması için. İyice arar..Vücudunda kalıcı belirgin herhangi bir nişan... Ve sağ omuzunda belirgin bir nişan vardır. Aynı şekilde kulağında da normalden farklı bir fazlalık. Asla unutmamak üzere tüm bu nişanları hafızasına yazarak hizmetçisine götürmesini söyler.

Hizmetçisi alır bu bebeği (Amuda'yi) yol kenarına bırakır. O sıralarda Musul hükümdarı, elçisini bir ihtiyaca binaen hükümdar Şehriyam'a göndermişti. Bu elçi yoldan geçerken bir bebek ağlaması duyar. Bakar ki sahipsiz ama bir sürü değerli süsleri olan bir bebek... Mutlaka bir sebebi hikmeti vardır diye düşünerek yanına alır ve yoluna, yani Şehriyam'a doğru devam eder.

Elçi Şehriyam'a vardığında, Musul hükümdarının iletilerini verir. Ancak Şehriyam elçinin yanındaki bebeği (Amuda'yı) merak eder. Elçi, bebeği yolda gördüğünü ve sahipsiz olduğunu söyler. Bunun üzerine Şehriyam;

'Bu bebeği bana ver, ben ona bakarım. Karşılığında şunları şunları sana vereceğim. Ancak sen bunu bir sır olarak ömür boyu saklayacaksın. Zaten bana varis olacak kimsem yok. Bu çocuğu yanıma alır büyütürüm. Böylece benim bir varisim olur.'

Elçi, Şehriyam'ın isteğini kabul eder. Artık bebeğin sevgisi Şehriyam'ın kalbine yerleşmiştir. Bebeğe bulunduğu yer olan Amud şehrine istinaden 'Amuda' ismini vererek bakıcılara teslim eder. Artık emin ellerdedir. Bir hükümdarın oğluna layık her türlü eğitim verilir; silah kullanımı, binicilik, idarecilik gibi her türlü eğitimi alır. Artık yöre halkı o'nu Şehriyam'ın oğlu olarak tanımaktadır. Aradan geçen uzun yıllardan sonra Şehriyam'a İslam ordusuyla savaşmak zorunda kaldığında- şeytanın dürtmesiyle olacak ki-kendine takviye güç elde etmek için Amuda'yı Mardin hükümdarı Mariya ile yani senin öz oğlunla evlendirmek ister.

Hikayenin aslı budur. Oysa sen, bana Amuda'nın senin nişanlın olduğunu iddia ediyorsun. Ve buraya bize hile yapmak için öneriler getiriyorsun. Bunlara ne diyorsun?" diye sorar İyaz bin Ganem.

Hikayeyi dinleyen Mariya büyük bir şaşkınlığa girer. Çünkü kendisiyle ilgili olan kısmı tamamen doğrudur. Ancak yine de şüphelenmektedir. Aklına bebeğini terk ettiğinde vücudunu incelerken gördüğü belirgin olan nişanlar gelir ve;

"Eğer dediklerin doğruysa çocuğumda bazı nişanlar vardı. Amuda eğer o çocuksa nişanlarından tanıyacağım." diyerek Amuda'nın omuzundaki bene ve kulağındaki fazlalığa bakar.

Evet tüm nişanlar da tutuyordu. Artık evlenmek üzere olduğu nişanlısı Amuda'nın gerçekte öz oğlu olduğuna kanaat getirmiştir.

Büyük bir üzüntü ve şaşkınlık içinde olan Mariya, oğlu Amuda'ya sarılarak ağlamaya başlar. Biraz sakinleşince İyaz bin Ganem ana ve oğula dönerek;

“İkinizi birbirine kavuşturan Allah'ın birliğine inanmanız, rızasını kazanmak için de emrine girmeniz ve şükretmeniz lazım. Çünkü Allah(c.c) kendisine şükredeni mükafatlandırır. Böylece umulur ki Allah(c.c) geçmişte işlediğin o günahı da affeder. Şunu bilmenizi isterim ki; Allah'ın rAhmedi iyi insanların üzerinedir. Siz ikiniz! Allah'tan başka tapacak bir ilahın olmadığına ve Muhammed'in hak dini, adaleti ve insaflı getirdiğini, eski mensuh(bozulmuş) dinlerin yerine İslam dinini getirdiğini, buna iman ederek dile getirenin mükafatlandırılacağını, iman getirmeyenin ise cezalandırılacağını kabul ederek şehadet getiriniz.” şeklinde telkinde bulunan İyaz bin Ganem, ana ve oğulu İslam dinine davet eder.

Bunları dinleyen Amuda;

“Ey Emir! Senin söylediklerin hepsi doğrudur. Hakkımda ne karar verirsen razıyım. Allah'ın birliğine ve Muhammed'in resul olduğuna şehadet ediyorum. Allah'a yemin ederimki, sizler adil ve insaflı insanlarsınız. Söylediklerinizde yalan-yanlış hiçbir şey yoktur. Ben Allah'a inandım ve Resülü'ne tabi oldum. Söyledikleriniz herşey kabulümdür.”

Oğlunun Müslüman olduğunu gören Mariya da;

“Ben de Allah'ın birliğine ve Muhammed'in Resülü olduğuna şehadet getiriyorum” diyerek, İslam dinine girdiğini açıklar.

Bunların İslam dinine girdiğini gören İyaz bin Ganem ve etrafındakiler büyük bir sevinçle karşılayarak, tekbir getirirler. Ardından İyaz bin Ganem;

“Allah sizden kabul etsin ve sizleri muvaffak etsin.” der. Sonra Mariya merakla İyaz bin Ganem'e;

“Allah(c.c) benim gibi günah işleyenleri affeder mi?” diye sorar. İyaz bin Ganem cevaben derki;

“Evet. Allah, Resulü Muhammed'e gönderdiği kitabında buyurur; 'Ey nefislerinde ileri gidenler! Allah'tan ümit kesmeyiniz. Şüphesiz Allah her türlü günahı affeder. Şüphesiz o Gafur ve Rahim'dir.' Yine başka bir ayette; 'Şüphesiz ki Allah kendisine ortak koşmasını bağışlamaz. Bunun dışında kalanlardan istediğini bağışlar.' Ve ekler; Allah yeni hidayete kavuşmuş olanların her türlü eski günahları bağışlar.”

Sonra İyaz bin Ganem Mariya'ya sorar; *“Mardin Kalesini nasıl alabiliriz?”* Mariya der ki;

“Ey Emir Allah'a yemin ederim ki bütün kalbimle Müslüman oldum ve bununla günahlarımın bağışlanması dışında bir şey istemiyorum. Lütfen, kötü niyetli biri olabileceğimi düşünmeyiniz. Biliyorsunuz ki bazen karşınızdakinin hakkında su-i zanda (kötü niyetli) bulunmak günahtır.”

Bunları söyleyerek İyaz bin Ganem'in kendisine güvenmesini sağlamaya çalışan Mariya konuşmasına devam ederek;

“Ben size kalenin anahtarlarını teslim edinceye kadar oğlum Amuda elinizde rehin dursun.”

İyaz bin Ganem, artık ikna olmuştur. Mariya'nın teklifini kabul ederek başarması için Allah'a dua eder.

Oğlu Amuda ve İyaz bin Ganem'le vedalaşarak kalesine döndü. Burada bulunan Müslüman esirlerin ipe bağlı olduklarını gören Mariya üzüldü. Onları esaretten kurtarmak istiyordu. Ancak şu anda buldukları yerden kurtarması mümkün değildi. Bu nedenle önce bu kaleden babasının kalesine

taşıtmalıydı. Daha da önemlisi esirlerden sorumlu olan dedesini de ikna etmesi gerekiyordu. Onun için planını uygulamaya koydu. Müslümanlardan sorumlu dedesi Hacib'e;

“Bu esirlerin babamın kalesine götürülmesini istiyorum, orası benim kalemden daha korumaklı ve savunulabilir. Biliyorsunuz ki babam Şehriyam'a yardımcı olmak için kendi kalesini boşaltmış orada kimsecikler yok. Araplarla yapacağımız anlaşmaya kadar dursunlar. Akibetlerinin ne olacağı sonradan belli olacaktır.”

Bu teklifi büyük babası Hacib kabul ederek esirleri babasının kalesine götürür. Bundan sonra Mariya, Müslüman esirleri kurtarma yollarını arar. O gece tedbiri elden bırakmaz. Çünkü yeni Müslüman olmuş ve büyükbabası Hacib bunu bilmemektedir. Büyük babası Müslüman olduğunu öğrendiğinde başına neler geleceğini düşünmek bile istemez.

Aslında büyükbabası Hacib, ilim irfan sahibidir. Tevrat, Zebur, İncil gibi eski kitapları hem okumuş hem de okutmuştu. Aynı zamanda sakın huylu bir rahiptir. Dara'da bir mekanı vardır ve orada ibadetle uğraşır. Halkın arasında ilmi, ileri görüşlülüğü ve takvasıyla bilinen saygın bir kişiliği vardır. Bu savaşta yer almasının nedeni ise aşağıda anlatacağımız olay nedeniyledir.

Onun asıl adı Mişa bin Abdülmesih'tir. Müslümanlar Cezire topraklarını ele geçirmeye başlayarak Habur şehirlerini alıp Şehriyam'ın oğlu Amud'u, Harran hükümdarı Rudis'i Kefertusa hükümdarı Tusa'yı esir alınca Rumlar korkmaya başlamıştı. Dara halkı, orada Rahiplik yapan Mişa bin Abdülmesih (Hacib)'in yanına gelerek;

“Ey peder! sen ilim irfan sahibi ve akıllı bir kişisin. Araplar malımızı, mülkümüzü, topraklarımızı ellerimizden alıyorlar. Hükümdarlarımızı alaşağı ediyorlar. Buna rağmen biz onlara karşı savaşmıyoruz. Çünkü onlara karşı

ne gücümüz ne kuvvetimiz var. Bunlardan kurtuluş yolu nedir?" diye sorarak düşüncesini öğrenmek isterler.

Gerçekte ise Mişa, Muhammed (a.s.)'ın peygamber olarak gönderilmiş olduğuna ve hak dinin İslam olduğuna iman getirmesine yardımcı olacak bazı ipuçlarına rastlamıştı. Buna rağmen Mişa içindekilerini gizleyerek halka şunları söylemeye başladı;

"Ey Rum halkı! Allah (c.c.) açık gizli her türlü nimetini sizlere verdi. Güzel yerlere yerleşmenizi sağladı. İnsanlar arasında saltanatı sizlere verdi, birçok mal, mülk, şehirleri sizlere bahşetti. Allah, biz Hristiyanları hem Arap milletlerine hemde başka milletlerin üstüne muzaffer kıldı. Böylece yeryüzünün çoğunda hükümdarlık yaptınız. Çünkü sizler insanlara iyiliği emreder kötülüklerden alıkoyardınız. Karar verirken aleyhinize de olsa Allah'ın kitabına göre hükmederdiniz. Kendinizi haramdan sakındırırdınız.

Sizler Allah'ın emirlerini bırakıp kendi çıkarlarınıza göre hareket etmeye başlayınca zayıflar ve fakirler ezilmeye başladı. Allah (c.c.) İncil'de buyurur ki;

'..iyi, temiz insan odur ki; hak yolunu takip eder, dili ile hep doğruyu konuşur, Allah'ın emirleriyle amel eder, insanların mallarına zarar vermez, Allah yolunu takip eder, nefsinin kötü isteklerini yerine getirmez. Kim ki bunları yerine getirmezse hemen yokluğa mahkum olur.'

Kendi aranızda barışık yaşayınız, Allah korkusu içinizde bulunsun. Sizi vatanınızdan kovmalarına fırsat vermeden- dininiz ve vatanınız için savaşın. İşte ben. Araplarla savaşmak için meydana iniyorum. Sizler de Rahipleriniz dahil bana katılın. Hiç kimse benden ayrılmasın." Rahip Hacib'in bu konuşması üzerine Dara halkı ona gelip biat etti.

Artık Dara halkı Mariya'nın büyükbabası Mişa(Hacib)'nin emrinde araplara karşı savaşmaya yemin etmiştir. Ardından Şerhi, Envar, Yuhanna, Zeheb, Mar Yunus kilisesine bağlı Hristiyanlarda onunla birlikte savaşmak için biat etti. Bunlarla yetinmeyerek daha fazla destek için yola koyuldu. Amuda kapısına bakan Rum meydanındaki Mellah Kilisesine gidip rahibini de davet ederek yanına aldı. Nusaybin'e doğru yola çıktı. Dara halkı ile Nusaybin'e doğru gittiğinde hükümdar Taryadus onları büyük bir ikramla karşıladı. Nusaybin'deki Meryem Ana, Mar Yakup, Ma'madan Kilisesi dahil olmak üzere tüm kilise ve manastırlara giderek Araplara karşı savaşmaları için davet etti. Çoğu davetini kabul ederek ona katıldı. Sonra Mardin civarına hareket ederek oradan birçok asker hazırlatıp Nusaybin'e döndü.

Askerlerin hepsini Nusaybin'de toplatın Hacib, bunları alarak Müslümanlara karşı savaşın Şehriyam'a yardım etmek üzere Reyhan'a doğru yola çıktı. Askerleriyle Reyhan'a ulaştığında, Şehriyam onları büyük bir sevinçle karşıladı. Hacib'e büyük ikramlarda bulundu. Destek için orada bulunan Mardin hükümdarı Arsus, Hacib'in vatanına ve dinine olan bağlılığına hayran kaldı. Şehriyam'dan Mişa'nın bu başarılı çalışmalarından dolayı bazı topraklarda hükümdarlık yetkisi vermesini istedi. Arsus'un bu isteğini kabul eden Şehriyam, Mişa'yı Dara'nın hükümdarı ilan ederek 'Hacib' unvanını verdi. İşte Mariya'nın büyükbabası Hacib'in hikayesi buydu. Orada bulunduğu sırada bu kırk kişilik Müslüman grup esir alınıp Şehriyam'a getirildi. Şehriyam'da bunları Arsus'a teslim etti. Arsus'ta bu esirleri kızı Mariya'ya teslim etmek üzere Hacib'i görevlendirmişti. Hacib bu esirleri Mardin'e götürdüğü sırada yolda-Duneysır'da Mariya ile bu şekilde tesadüfen karşılaşmıştı. Ardından yoluna devam ederek Mardin'de, Mariya'nın kalesine götürmüştü. Şimdi ise Mariya, Hacib'e bu esirleri babasının kalesine taşıttırıyor.

Bilindiği gibi Mariya, İyaz bin Ganem'le görüşmesinde Müslüman olmuştu. İyaz bin Ganem'e Mardin kalesini teslim edeceğine söz vererek Mardin'e dönmüştü. Mariya öncelikli olarak bunu gerçekleştirmek için kalede esir tutulan kırk esir Müslümanı salıvermek istiyordu. Ancak büyükbabası Hacib'ten korkuyordu. İşin ilginç tarafı Hacib'te onları serbest bırakmak istiyordu. Ancak o da Mariya'dan çekiniyordu!.. Çünkü Hacib de Müslüman olmuştu. Ama bunu gizli tutuyordu. Hacib bu Müslüman esirleri kaleye getirdikten sonra dinlerini merak etmiş ve aşağıdaki karşılıklı konuşmalar sonucunda İslam dinine girmişti. Dolayısıyla yekdiğerinden habersiz bir şekilde Müslüman olmuştu. Hacib, Müslüman esirlere her gün ziyarete giderek; "Umutsuzluğa kapılmayın. Sabrediniz! Allah(c.c) sabredenlerle beraberdir." Diyerek teselli vermeye çalışıyordu. Mariya'da arada ziyarete gider ve onlara benzer sözlerle teselli vermeye çalışıyordu. Hacib'in İslam dinine girmeyi kabul ettiği karşılıklı konuşmayı aktaralım.

Hacib Müslüman esirleri ibadet ederken ve Kur'an okurken meraklanır ve sorar;

"Ey Muhammed'in ümmeti! Gün ve gecede üzerinize kaç vakit namaz farz kılınmış?" Bu soruya Abdullah bin Utban cevap verir;

"Allah rüku' ve secdesiyle gün ve gecede beş vakit namaz kılmamızı emretmiştir. Allah (c.c) kitabında şöyle buyurmuştur;

'O halde akşama girdiğiniz vakit (Akşam ve Yatsı Namazını), sabaha girdiğiniz vakit (Sabah Namazını kılın) Allah'ı tesbih edin.'(Rum: 17)

Allah(c.c) başka bir ayette;

'Farz namazlarının vakit ve erkanlarını gözeterek edasına devam edin. Özellikle orta(ikinci) namazına dikkat edin. Ve Allah'a itaat ederek namaza durun'(Bakara: 238)

Allah(c.c) başka bir ayette;

'...çünkü namaz, mü'minler üzerine vakitleri belirli bir farz olmuştur.'(Nisa: 103)

Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed(a.s) şöyle buyurur;

'Allah(c.c) ve kulu arasında namazda, duanın kabulü vardır. Rızıkta bereket, bedende rAhmed, amelde sevap, kabirde rahatlık, kabirdeki sorgu melekleri olan Münker ve Nekir'e cevap, ateşten perde, terazideki sevap kefesinde ağırlık ve cennet kapısının anahtarı vardır. Namaz bizden önceki ümmetlere de farz kılınmıştı. Ancak ya hiç kılmamışlar veya bir kısmını kılmışlardı. Bizlere de namaz farz kılındı'

Bizler namazlarımızı aksatmadan vakitlerinde kılarız. Esasında namazda her tür ibadetin özü vardır. Şöyle ki; Cihad vardır. İnsan namaz kılmak için nefis ve şeytanyla cihad eder. Oruç vardır. İnsan namaza durduğunda ne yer ne de içer. Hac vardır. İnsan namaz kıldığında yüzünü Allah'ın evine -Kabe'ye- döner. Namazda münacat (Allah'a gizli yakarış) ve tesbih (Allah'ı) yüceltme vardır.

Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed(a.s) buyurur ki;

'Bir gün Cebrail(a.s) bana gelerek; 'Ey Muhammed(a.s) ben ne yaparsam sen de aynısını yap!' dedi. Sonra ben de dediklerini yapmaya başladım. Öğlen oldu namaz kıldı ve dedi ki; bu öğle namazı olan ilk namazdır. Güneş batıya yönelip her şeyin gölgesi ikiye katlandığında namaz kıldı ve dedi ki; bu ikinci namazı'dır. Gün batımında namaz kıldı ve dedi ki; bu akşam namazı'dır. Güneş batıp şafak kaybolunca namaz kıldı ve dedi ki; bu yatsı namazı'dır. Fecir zamanında namaz kıldı ve dedi ki; bu sabah namazı'dır.

Yine Peygamber efendimiz buyurur ki namaz ikişer rekat olarak üzerime farz kılındı. Bu yolculukta olduğum zaman geçerlidir(seferi). Hazırda (yolculukta olmadığım) ise bu vakit namazların rekatları arttırılmıştır.

(Örneğin yolcu olan birisi öğle namazını iki rekat olarak kılabilirken evinde olduğu zamanlarda normal rekat sayısı olan dört rekat olarak kılar) yine peygamber efendimiz buyurur ki her kim beş vakit namazını farzı ile sünneti ile rüku' ve secdesi ile tam olarak kılar ise ona haram kılarım. Yine başka yerde namaz, evinizin önünde akan bir dere gibidir. Günde beş defa bu derenin suyuyla yıkandığında üzerinizde hiç kir, pas kalır mı diye sahabelere sorar. "Yok, kalmaz" diye cevap verirler, bunun üzerine Hz.Muhammed; "işte günde beş vakit namazda bunun gibidir. Namazınızı kıldığınızda bütün günahlarınızdan arınırsınız."

Bunları Abdullah bin Utban'dan dinleyen Mişa;

"Allah'a yemin ederim ki dininiz haklıdır, söyledikleriniz doğrudur. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in peygamber olduğuna şahadet ederim" diyerek kelime-i şahadet getirip Müslüman olur.

Ancak Müslüman olduğunu Mariya'dan gizler. Sonraki gün Mariya, büyükbabası Mişa'ya gider Mişa ona büyük sevgi ve ikramla karşılar Mariya sorar;

"Arap esirlere ne yaptınız?" büyükbaba Mişa; *"Ellerini, ayaklarını bağlayıp karanlık sağlam bir yere kapattım. Onların şerrinden korunmak için tedbir aldım artık onlara ne yapılacağına Arsus gelince karar verir."* Bunun üzerine Mariya;

"Yerinde hareket etmişsin, ama onları 'Biet' denen yere götürseydin de orada ibadet eden ve incil okuyan Hristiyanları izleyerek kalplerine İsevilik

inancı belki aşılırdı” şeklinde teklifte bulunur, Mariya. Bunun üzerine Mişa ;

“Bunları karanlık olan zindana yani ‘Biet’e götürsek bile elleri ayakları, bağlı iken yinede ibadetlerini yapacaklar böylece onların bu hareketlerine hayran kalınacak”.

Artık Mariya dayanamayarak büyükbabasına sırrını açıklamak üzere söze girişir;

”Büyükbaba, sen eski kitapları okumuş ilim, irfan sahibi birisin. Bu arapların dini ve peygamberleri Muhammed(a.s) hakkında herhangi bir bilgin var mı? Mişa, Mariya’ya cevap vermekten kaçınınca Mariya ısrar ederek;

“Mesih hakkı için ey Mişa!..Bana bu Müslümanlar hakkındaki gerçekleri anlat.”

Mişa anlatmaya başlar;

“Ey Mariya Adnan’ın soyundan şanlı şöhretli birinin ahir zamanda ortaya çıkacağını kitaplarda gördüm. Bu kişinin dini ile hükmedileceğinin diğer dinleri geçersiz olacağını ve itiraz edecek olan Arapların ve başka kavimlerim yenileceğinin birçok memleketi alacağını ve bütün insanlara ve cinlere Allah tarafından peygamber olarak görevlendirileceğini onları dinine davet ederek yerine getirmeyeni cehennem ateşi ile korkutacağını, omuzu(omzu) arasında peygamberlik nişanı olduğunu kitaplarda okudum. Bu kişinin çıkış vakti yaklaşmıştır. İşte kavmi ve ümmeti ortadadır, işte o gün bugündür. Müjdeler olsun onu doğrulayıp iman edene. Ona inanmayana yazıklar olsun. Ey Mariya! Şunu bil ki; Hz.Muhammed dünyaya geldiğinde Mecusillerin taptığı ateş söndü, haçlar yüz üstü düştü. Kisra sarayının ondört sütunu yıkıldı. Memleketin en ünlü alimi Mubizan rüyasında güçlü bir

devenin, bir arap devesine bağlandığını ve Dicle nehrinin suyunun akmadığını kendi bölgesine sular altında bıraktığını görür. Bütün bu olanlara karşı Perslerin kralı Kisra korkarak rüya tabircilerine ve kahinlere yorumları için sordu. Kahin Setih dışında hiç kimse yorumlayamazdı. Bunun için Kisra, Abdülmesih adında birini bunların yorumlarını alması için Setih'e gönderdi. Setih yorumunda; "Bu rüya ve bütün bu olanlardan sonra anlaşılmuştur ki; peygamber Hz. Muhamed gelmiştir." şeklinde yorumunu yapmıştı.

Ey Mariya, Mekkenin Faran dağından birisine Allah'ın kelamının indiğini göklerin Ahmed ve ümmetini ismi ile tesbih ettiğinin karadan ve denizden herkesin Beyt-i Makdis'in yıkımından sonra dine koştuğunu tüm bunların 410 senesinde gerçekleştiğini Süleyman bin Davud'un inşa ettiği Kudüs'ten sonra bu kadar sene geçtiği.. Tevrat'ta yazmaktadır. Yine Tevrat'ta başka bir yerde Allah (cc) İbrahim (as)'a buyurur ki; 'İsmail için yaptığın duayı kabul ettim, onu mübarek kıldım neslini çoğalttım'.

Anlamı İsmail'in neslini çoğaltacağım ve bu neslin meyvesi Hz.Muhammed(as) olacak. Tevrat'ta başka bir yerde Allah onu Sina Dağında getirdi Sağır üzerine doğdu, Faranda yüceldi, Furiste seslendi.

'Sina' Tur Dağıdır ve Musa'ya gelen Tevrat'a işaret eder. 'Sağır' Hristiyanların dağıdır. Çünkü onlar Sağır Dağının bulunduğu memleketin hükümdarı olan Yakub'un kardeşi İsa'nın neslindedir.

'Faran' Mekke dağıdır. Furkan'a (Kur'an) işaret ediyor. 'Furis' ise Zebur'a işaret ediyor.

Yesu İncil'de buyurur ki; 'Ahmed isminde bir Peygamber size gelecek.' Yine başka bir yerde; '....ahlaklıların en iyisi gelecek', başka bir yerde; 'Ahresa'da semaya yükseldi ve 'Farklit' adında birini dininizi öğretmek için gönderdi'."

Mişa bütün bunları Mariya'ya anlattıktan sonra devam ederek; *“Ey Mariya, ben bu Muhammediler sayesinde Müslüman oldum, ancak bunu senden korktuğum için gizledim. Geçen rüyamda Peygamberi gördüm, bana dedi ki; ‘ey Mişa korkma, Mariya ve oğlu Amuda daha İyaz bin Ganem’in yanında iken senden önce Müslüman oldular.”*

Bunun üzerine Mariya rahatlayarak şükür secdesi yaptı. Ardından başını kaldırarak;

“Bizi Muhammed’in dinine ve İslam’a bahşeden Allah’a şükürler olsun”

dedi. Ardından ikisi beraber giderek kırk Müslüman esiri serbest bıraktılar. Müslüman esirlerin serbest kalmasına itiraz edenleri öldürdüler. Halkın çoğu Müslüman oldu. Ardından Müslüman grubun lideri olan Abdullah bin Utban ve arkadaşları tekbir getirerek Mardin Kalesi’ne doğru gidip orayı da aldılar.

Daha sonra Abdullah, Mişa ve Mariya bir mektup yazarak İyaz bin Ganem’e kalenin teslim alınışının müjdesini ulaştırdılar. Haberi alan İyaz bin Ganem Müslümanların kurtuluşuna sevinerek Allah’a secde etti. Mariya ve Mişa’ya hayırlar yadederek övgüler yağdırdı. Ardından Amuda’yı annesi Mariya’ya göndererek;

“Allah’ım kalplerine Peygamberin sevgisini yerleştir ve onları dininde sabit kıl” diyerek dua etti.

Şehriyam ve Arsus, Mariya ve Mişa’nın İslam dinine girdiklerini Müslümanların serbest bırakıldığını ve Mardin halkının çoğunun da Müslüman olduğunu, kalenin İslam ordusu’nun eline geçtiğini öğrendiler. Kalplerine korku girmeye başlamıştı. Artık hükümdarlıklarının ellerinden çıkacağını düşünerek büyük bir üzüntüye girdiler. Arsus o gece askerlerini

Şehriyam'ın ordusundan ayırarak Harran'a doğru yola koyuldu. İkinci gece Harran Kalesi'nin kapısında idi. Kale kapısını çalarak Herras'la görüşmek istediğini söyledi. "Kimsiniz?" diye sorulduğunda;

"Kapıları açın.. Harran Hükümdarı'nız Patrik Rudis gelmiştir. Araplardan kaçıyoruz." Herras bunu duyunca kapıları açtırdı.

Bu şekilde hile ile kapıları açtıran Arsus Askerleri ile Harran'a girerek ele geçirdi.

Rudis'in Ercuk adında çok cesur bir oğlu vardı. Babası birgün işlediği bir suçtan dolayı korkusundan onu Amek kalesinde tutuklattı. Ercuk'e babası, Rudis'in Arapların eline esir düştüğünü ve Mardin Kalesi'nin Arapların eline geçtiğini, Mardin Hükümdarı Arsus'un ise geceleyin Harran Kalesi'ne gelerek hile ile burayı ele geçirdiğini duydu. Buna çok kızan Ercuk, yanına üç bin askeri alarak Harran'a doğru yola çıktı. Arsus ordusuyla karşılaşarak savaşan Ercuk yenilgiye uğradı, kendisi de Arsus'un eline esir düştü. Arsus esir Ercuk'u yanına alarak Harran'a zaferle döndü. Bu haberi duyan İyaz bin Ganem, elinde esir olan Harran Hükümdarı Rudis bin Kilul'u yanına çağırarak durumu ona anlattı. İyaz bin Ganem Rudis'e; Arsus bin Cariş'in Harran'ı aldığını ve oğlu Ercuk'u orda esir tuttuğunu söyledi. Ardından Rudis'e Müslüman olduğu takdirde Harran'a hükümdar yapacağına söz verdi. Bu teklife karşılık Rudis;

"Ey komutan, şu anda beni bırak, kafam çok karışık durumdadır. Fakat beni salıverirsen sana Harran'ı teslim ederim. Ya Müslüman olarak veya cizye vererek. Benim de bazı şartlarım vardır. Benim hükümdarlığıma; Harran, Sevida ve Nusaybin'i vereceksin".

Bu teklifi kabul eden İyaz bin Ganem Halep hükümdarı ile birlikte Rum'ların dini olan Hristiyanlığın yeminlerini ettirdi. Onu ve askerlerini silahla teçhizatlandırarak salıverdi. Yukanna ile birlikte bin kişilik bir

Müslüman ordusuyla yola koyuldular. Yolda 3.000 kişilik Ercuk'un ordusuyla karşılaştılar. Savaştan sonra Ercuk esir düşmüştü. Savaştan kurtulan askerleri dağılmamış, hepsi tekrar bir araya gelmişti. Arsus, onlara bir elçi göndermiş ve Kilol bin Leva'nın hükümdarlığı'nda olan Reha'yı da onların desteğiyle almak istiyordu.

Arsus, bunun için Ercuk'un bu ordusuna kendi hükümdarlığını kabul etmelerini buna karşılık onlara mal- mülkte vereceğini taahhüt etmişti. Ercuk'un ordusu da görünürde Arsus'un teklifini kabul etmişlerdi. Gerçekte ise kendi komutanları Ercuk'u kurtarmak istiyorlardı.

Bu nedenle de Ercuk'un ordusu, Arsus'un hükümdarlığını kabul etmesi karşılığında bazı şartlar sunacaklardı. Bu şartları görüşmek için Deyrkızma'da görüşeceklerdi. Arsus yüz kişilik bir askeri birliğiyle Deyrkızma'ya doğru yola çıktığı sırada Ercuk'un ordusu Reha Hükümdarı Kilol bin Leva'ya bir elçiyle haber gönderdiler;-Arsus'un kendileriyle anlaşma yaparak ona saldıracakları ve anlaşma için Deyrkızma'da olacağını elini çabuk tutarsa Deyrkızma'da onu ele geçirebileceğini- bildirdiler. Ercuk ordusunun elçisi bunu da ekledi;

“Ey Kilol! Sen bizden birisin. Arsus ise fesatlık yapan bir Rumdur. Seninle anlaşmak istiyoruz.”

Bu haberi alan Kilol hemen 500 kişilik asker hazırlatarak Deyrkızma'ya doğru Arsus'u ele geçirmek için yola koyuldu. Aynı şekilde Ercuk ordusu da Deyrkızma'ya doğru yola koyulmuş ve yukarıda anlattığımız gibi Harran Hükümdarı Rudis ve Yukanna ile bu şekilde karşılaşmışlardı. İşte Rudis'e bütün bu olayları anlattılar.

Bu durumu öğrenen Rudis ve Yukanna çok sevindi. Ancak Rudis, oğlu Ercuk'un Arsus'un elinde hala esir olduğunu duyunca üzüldü. Arsus 100 kişilik bir orduyla birlikte hiçbir şeyden haberi olmadan Deyrkızma'da

bekliyordu. Kilol 500 kişilik askerle Deyrkız yakınlarında Arsus'a pusu kurmuştu. O sırada Amr bin Madi Kerbi ez-Zebedi 400 kişilik bir askerle orada çıkıverdi. Amr bin Madi tesadüfen Arsus'un ordusuyla karşılaşmış ve Arsus'u esir almıştı. İyaz bin Ganem, Rudis'i ordusuyla yukarıda anlatılan şartlarla salıverdiğinde Halid bin Velid'e durumu danışmıştı Halid bin Velid her ihtimale karşı Rudis ve Yukanna'nın anlaşmaya uymayarak başına buyruk hareket edebileceğini de hesaba katması gerektiğini söylemişti. Bunun üzerine İyaz bin Ganem, Amr bin Madi'nin emrine 400 kişilik bir askerle takip etmelerini emretmiş onlar da takip sırasında tesadüfen Arsus'la karşılaşarak esir almışlardı. Kilol'un askerleriyle Deyrkızma yakınlarında gizlenerek hala Arsus için pusu'da beklediğini öğrenen Yukanna, askerleriyle birlikte giderek orada Kilol'u esir aldılar. Ardından Yukanna kendi askerlerine Kilol'un askerlerinin elbiselerini giydirerek kendisi de, Kilol'un elbisesini giyip, Reha'ya gittiler. Reha halkı onları Kilol ve askerleri zannedip yol verdiler. İçeri girdikten sonra Yukanna hemen saldırıya geçip Kilol'un tüm hazinelerini eline geçirdi.

Amr bin Madiy Kerb ise elinde esir olan Kariş'in oğlu Arsus'u yanına alarak Rudis'e destek olmak için Harran'a doğru yola çıktı. Rudis, Harran'a girdiğinde halk tarafından büyük bir sevinçle karşılandı.

Rudis, Amr bin Madiy Kerb'i Harran dışında bekleterek içeri girdi ve doğruca halkın toplandığı büyük bir manastır'a gitti ve orada halka hitap etmeye başladı.

“Ey dostlarım! Şu kadar senelik sizin hükümdarınızım. Kızınıza, oğlunuza bir babanın şefkatinden daha çok şefkatli davrandım. Zengin-fakir, büyük-küçük herkese karşı iyiliklerde bulundum. Hiç kimseye bir dirhem ya da dinar kadar zarar vermedim. Mallarınıza el koymadım, sizden mal-mülk saklamadım.

Bildiğiniz gibi ben günlerce bu arapların elinde esir kaldım. Onların elinde esir olduğum sürede gördüm ki onlar gerçekten ikram sahibi şerefli insanlardır. Dikkatli bir şekilde incelememe rağmen onlarda herhangi bir kusur görmedim. Ne dinlerinde ne de dünya işlerinde... Bir Patrik, bir hükümdar olmama rağmen inceleme sonucunda dinlerinin hak din olduğuna kanaat getirdim ve ben; Allah'tan başka bir ilah olmadığına ve Muhammed'in peygamber olduğuna şehadet getiriyorum. Sizler ise özgürsünüz. Ancak dininize bağlı kalırsanız, o zaman yılda bir defa cizye vereceksiniz.”

Harran halkı hükümdarları Rudis'in Müslüman olduğunu görünce;

“Sen bizden daha bilgilisin. Biz de; Allah'tan başka bir ilah olmadığına ve Muhammed'in peygamber olduğuna şehadet ederiz” diyerek Müslüman oldular.

Ardından Rudis, Amr bin Madiy Kerb'i Harran'a çağırdı. Rudis ve halkının Müslüman olduğunu gören Amr çok sevindi. Kiliseler, camilere çevrilip Allah'a şükredildi. Arkasından; Suruç, Sin, Kisas ve Amak'ta İslam ordusuna teslim oldu.

Artık sonunun yaklaştığını iyiden iyiye inanmaya başlayan Şehriyam, Araplarla olan durumu görüşmek üzere ileri gelenlerini toplatıp durum değerlendirmesi yaptı. Görüş birliğine vardıkları karar şuydu; çevredeki tüm hükümdar yandaşlardan, mektup yazarak destek istenecektir. Karar uygulanmaya başlandı. Diyarbekir hükümdarı Meryem Dari'ye Hasankeyf ve Saarat hükümdarı Aryuş'a, Ahlat Hükümdarı Sürur'a, Senasine hükümdarı Salnatar'a, Musul hükümdarı Taf'a ve Hakkari civarındaki hükümdarlara mektuplar yazıldı. Bir süre sonra sayısız asker toplandı.

Bunun üzerine İyaz bin Ganem ileri gelen adamlarını toplayarak söze başladı;

“Bize karşı toplanan bütün bu askeri birliklerin komutanı Şehriyam’dır. Eğer biz ona karşı savaşı kazanırsak, Allah’ın yardımıyla tüm cezire bölgesi elimize geçer ve cezire’de elimize geçmeyen hiçbir şehir kalmaz. Zaten daha önce Allah(c.c.), bize Habur şehirlerini, Mardin’i, Reha’yı Harran ve etrafını almamızda yardımcı olmuştu.

Önümüzde Diyarbekir ve çevresi, Hasankeyf ve Musul gibi büyük şehirler var. Şehriyam bize karşı çevreden çok fazla sayıda asker toplatmış.

Şimdi sizlere sormak istiyorum; Biz bu kadar az sayıdaki askerle bunlara karşı nasıl savaşacağız?

Bunun üzerine Halid bin Velid söz aldı;

“Önce ben onlara karşı savaşmak için 5.000 kişilik bir orduyla yola çıkacağım. Eğer -Allah yardım ederse- onları yeneceğiz ki amacımız da zaten budur. Yenemezsek te bize birçok memleketin alınmasında yardımcı olan Allah’tan yardım dileyeceğiz.”

Bunun üzerine İyaz bin Ganem

“Dediğin şekilde yap. Başarı Allah’tandır.”

Ardından Halid bin Velid 5.000 kişilik bir ordu seçip hazırlayarak, kafirlere karşı savaşmak üzere yola koyuldu.

Halid bin Velid ve müşrik askerleri arasında şiddetli bir savaş başladı. Onlardan 60 kişiyi öldürdü. Ancak savaş sonucunda Halid bin Velid ve sahabelerden bir kısmı esir düştü. Şehriyam’a götürülen bu esirler ellerinden ve boyunlarından zincirle bağlatarak Resulayn’a gönderdi. Savaştan kurtulup kaçan Müslümanların olayı anlatması üzerine İyaz bin Ganem üzülen ağıladı ve esirlerin selametle kurtulmaları için Allah’a dua etti. Ardından kalkarak;

“Ey Müslümanlar ve ey Allah’ın dostları, ayağa kalkın!.. Atlarınıza binin, cennetle müjdelenin. Halid’in bu durumda iken yaşamak istemiyorum” diyerek düşmana karşı savaşmak için yola koyuldular. Ve nihayet iki ordu Reyhan yakınlarında karşılaştı. Kılıç, kalkan, mızrakların sesleri insanların sesiyle karışmış; yukarıya doğru toz toprak duman yükselmekte, oluk oluk kan akmaktadır. Nihayet kafir askerler yenilgiye uğrayıp kaçmaya başladılar. Kaçanlar arasında Şehriyam’da vardı. Arkasından Abdullah bin Ömer bin Hattap takip ederek ona yetişti ve onu öldürerek cehennem’e gönderdi. Cehennem ne kötü bir yer.

Savaştan sonra Müslümanlar kuşatmak için Resulayn’a doğru gittiler. Resulayn’a yaklaştıklarında bir de ne duysunlar; tekbir ve tehlil sesleri. Merak ederek aceleyle kapıya doğru gittiklerinde bir de baktılar karşılarında Halid bin Velid ve arkadaşları. Esaretten kurtulmuş, özgür ve halkla birlikte karşılarında duruyordu!. Nasıl özgür kaldıklarına şaşırılmışlardı.

Aslında Resulayn’a vekil olarak korumakla görevli olan müşrikler Halid bin Velid ve sahabelerin iyi hal ve davranışlarına, ibadet ve namazlarına hayran kalmış ve bu nedenle onları zincirlerden kurtarıp özgür bırakmışlardı.

Sonra İyaz bin Ganem Mardin Hükümdarı Arsus, Kefertusa Hükümdarı Tusa ve diğer patrikleri İslama davet etti. Onlar bu daveti kabul etmeyince boyunlarını vurdurarak öldürdü.

Ardından İyaz bin Ganem Rudis’i, Harran, Sevida ve Nusaybin’e hükümdar yaptı. Mariya ve oğlu Amuda’yı daha önce Arsus’un hükümdar olduğu Mardin’e hükümdar yaptı. Mişa’ya büyük ikramlarda bulunarak torunu Mariya’ya iyi bakmasını istedi.

Yoluna devam ederek Diyarbekir’e doğru giden İyaz bin Ganem oranın hükümdarlığını yapan Meryem Dari’den alarak Sa’sa bin Mazeni’yi oraya vali yaptı. Allah herşeyi en iyi bilen ve hükmedendir.

Mardin, Müslümanların eline geçtikten sonra Mariya'nın oğlu Amuda'dan sonra yüz yıl kadar imarlı bir kent durumundaydı. Bu süreden sonra üçyüz yıl boyunca kargaların baykuşların mekân tuttuğu harabe ıssız bir yer olmuştu. Nihayet kürtlerden Ahmed bin Mervan adında birisi Diyarbekir ve Cezire bölgesini ele geçirdi.

ARTUKLU MELİKLERİ

İlk hükümdarları Artuk'tur. Artuk; fazlalık, artık, anlamına gelir. Eksuk'un oğludur. Eksuk ise; az, eksik anlamındadır. Eksuk, İlgazi'nin oğludur.

Artuk, Selçuklu Sultanı Arslan'ın ordusunda yer alan rütbesiz bir askerdi. Artuk'un savaşlardaki cesurca davranışlarına şahit olan Alparslan onu küçük bir askeri birliğin komutanı yaptı. Ondan sonra gittiği her savaşta başarı gösterdi ve Alparslan'ın yanında yer edinerek rütbesi yükselmeye başladı. Bu şekilde bir alt rütbeden üst rütbeye doğru çıktı. Sonunda Alparslan tarafından birçok iş yaptırılan büyük vezirlerden biri konumuna geldi. Daha sonra kızını Artuk'la evlendiren Alparslan, yedi gün yedi gece düğün yaptırdı. Hükümdar Artuk'un, Sultan Alparslan'ın kızıdan üç tane oğlu oldu; Necmüddin, Eminüddin ve Sungur. Sungur, babası hayatta iken vefat etti. Necmüddin ve Eminüddin ise babalarının vefatından sonra Allah'ın izniyle ilerde anlatacağım şekilde hükümdarlık yaptılar.

Artuk, Şehreman'da doğmuştur. Şehreman, Maveraünnehir'de bir köydür. Babası Selçuklu Devleti'nin emirlerindendi. Doğru olanı Allah bilir.

H.400 (M.1009)'de dünyaya gelmiş ve 78 sene yaşamıştır. Yönetimdeki insanlara karşı merhametliydi. Bilginlere ikramda bulunur hangi savaşa gitse zafer kazanırdı.

Alparslan onu Pir Bedir bin Pir Musa'dan Diyarbekir'i alması için göndermişti. Geliş nedeni buydu. Daha önce söz ettiğimiz gibi Pir Bedir hükümdarlık sevdasına kapılmış ve bu nedenle Eğil ve civarını işgal etmişti.

Selçuklular, Horasan ve Rum şehirlerini ele geçirip, Abbasilerden vergi alarak, hutbelerde ve sikkelerde ortak olmaya başladığı bir dönemde Pir Bedir isyan etti. Sultan Alparslan, Pir Bedir'i yola getirmesi için Artuk bin Eksuk'u görevlendirdi. Artuk ordusuyla Eğil'e gittiğinde Pir Bedir kaçarak, Meyyafarikin hükümdarı Hüsammüddin'e sığındı. Bunu üzerine Artuk, Meyyafarikin'i ele geçirmek için harekete geçti. Şehirdekiler bütün güçleriyle savunmaya geçtiler. Daha sonra aralarında çıkan büyük bir savaş sonucunda Artuk zafer kazanarak; Hüsammüddin'i, Pir Bedir ve oğullarını kılıcıyla öldürdü.

Böylece Artuk'un ilk aldığı şehir Meyyafarikin olmuştur(H.461 M.1068). Artuk'un bu başarılı fetihlerini gören Sultan Alparslan, Artuk'un ele geçirdiği şehirleri esirleriyle birlikte emrine verdi. Böylece gelişmeye başlayan Artuklular, Mardin ve Diyarbekir'i de ele geçirip Mardin'i yönetim merkezi yaptılar. Aynı şekilde çocukları da topraklarını genişleterek Allah'ın izniyle ilerde açıklayacağımız şekilde Azerbaycan topraklarını, Irak-ı Arap kesimini, Habur şehirlerini, Halep'i ve Şam bölgelerini ele geçirdiler.

Artuk, Meyyafarikin'i aldıktan sonra Azerbaycan topraklarına doğru giderek bir kısmını ele geçirdi. Artuk, Beyazıt'te vefat etmiştir(H.478 M.1085).

Artuk'un yerine oğlu Eminuddin İlgazi olarak bilinen Cebbar geçti. Babası Beyazıt'te öldüğünde o da yanındaydı. Babasının yerine oturan hükümdar Eminüddin'in etrafında kısa sürede birçok asker toplanınca bütün Azerbaycan topraklarını ve Ermeni bölgesini alarak Mardin'e zaferle döndü. Mardin halkı onu şehir girişinde büyük bir coşkuyla karşılayarak kaleye kadar eşlik etti. Halk, Eminuddin'in babasına ve atalarına övgüler yağdırdı. Babasının kalesinde birkaç gün kaldıktan sonra Hasankeyf ve Sur şehirlerini almak için yola çıktı. Buraları fethederek Mardin'e döndü. Bir süre sonra ağabeyi İlgar (Necmüddin İlgazi), ile anlaşmazlığa düşerek birbirlerine düşman oldular.

Ağabey İlgar (Necmüddin İlgazi), Diyarbekir'e giderek oraya sığındı. Kardeşi Melik Cebbar onu takip ederek Amid'de sıkıştırdı. Ağabeyi İlgar ile büyük çarpışmaya giren Melik Cebbar (Eminüddin) savaşı kazandı. Kaçarak savaştan sağ olarak kurtulmayı başaran İlgar (Necmüddin İlgazi) ve askerleri Amid'e sığınarak savunmaya geçti.

Bunun üzerine Melik Cebbar (Eminüddin), Amid şehrini altı ay kuşatma altına alır. Kuşatmadan bir netice alamayınca Amid halkına İlgar'ı (Necmüddin İlgazi) kendisine teslim etmesini isteyen Eminüddin bunun karşılığında şehre karışmayacağını taahhüt eder. Bu teklifi alan şehir halkı kendi aralarında tartışmaya başladı. Tartışma sonucunda bir kısmı teklifin iyi olduğunu söyleyerek şehri teslim etmenin mantıklı olacağını önerdi. Ancak bir fırsatını bulan İlgar (Necmüddin İlgazi), kuşatmadan kaçarak Meyyafarikin'e sığındı. Melik Cebbar Eminüddin tekrar onu takip ederek, onunla karşılaşp savaştı. Aralarında çıkan şiddetli çarpışmalar sonucunda Melik İlgar savaşı kazandı. Kardeşi Cebbar'ın askerleri dağılırken, Eminüddin bu savaşta ölenler arasındaydı(H.485 M.1092). Eminüddin 7 yıl hükümdarlık yaptı.

Onun yerine kardeşi Artuk'un oğlu Necmüddin gazi olarak bilinen *İlgazi* geçti. İlgazi, dindar, kadir-kıymet bilen biriydi. Kardeşi Eminüddin Cebbar öldürülünce Mardin'e giderek babasının makamına oturdu. Bir taraftan cami ve medrese inşa ederken diğer taraftan kardeşi Eminüddin Cebbar'ın inşa ettiği ancak tamamlayamadığı yanı başındaki yarım kalmış medresenin inşasının tamamlanmasını emretti. Ancak buna ömrü yetmedi. Eminüddin'in Camiisi *Bimaristan* olarak anılmaktadır. Fethettiği şehirler ise şunlardır; Musul, Erbil, Şehrizur, Ratuk, Sincar, Habur, Suveyda, Rakka, Birecik ve Halep.

HALEP FETHİ

Frenkler büyük bir orduyla Halep'e saldırarak kuşatma altına aldılar. Kuşatma sırasında şehir halkı büyük sıkıntılar çekmeye başladı. Şehirde erzak tükenmeye başladığından kıtlık ve hastalık başlamıştı. Çevre köy ve aşiretlerden birçok insan aralarında toplanarak civardaki hükümdarlardan yardım istedilerse de hiç kimse yardımda bulunmadı.

Nihayet Mardin hükümdarı Necmüddin yardıma koşarak büyük bir orduyla Halep'e girdi. Frenkler Necmüddin komutasındaki askerlere karşı direnemeyerek canlarını kurtarmak için kaçtılar. Böylece Halep'i Haçlılardan temizleyen Necmüddin, oğlu olan Hüsamüddin Timurtaş'ı buraya hükümdar yaparak Mardin'e döndü.

Necmüddin'in Mardin'e dönüşünü fırsat bilen Frenkler intikam alırcasına 10.000 kişilik bir orduyla tekrar Halep'e saldırdılar. Saldırıdan sağ olarak kurtulmayı başaran Hüsamüddin Timurtaş kaçarak, babasının yanına Mardin'e gitti. Durumu öğrenen Necmüddin 20.000 kişilik ordusuyla beraber yola koyuldu. Ona çevreden birçok melik ve emir'de eşlik etti. Bunların arasında; Ali bin Mübarek bin Şibli'lkilabi, beni Kilap kabilesinden bir grup asker, Bitlis ve Erzurum hükümdarı Milli Emiri San'an bin Emir Arslan...

Her halinden çok kızgın olduğu görülen Necmüddin ordusuyla beraber Frenk ordularına doğru savaşmak için harekete geçti. Haçlıların 30.000 atlı ve 9.000 piyade askeri vardı. Nihayet iki ordu karşı karşıya gelerek şiddetli bir çarpışma başladı. Ancak yenileceğini farkedene kafirler hemen savaş alanını terkederek *Tel-Afrin* dağına doğru kaçmaya başladılar.

Tel-Afrin dağına çıkan üç tane yol vardı. Necmüddin İlgazi'nin emrindeki ordu bu üç tane yolu da kullanarak üç kısma ayrılıp Tel-Afrin'e doğru saldırıya geçti.

Tekbir sesleriyle dağları ve vadileri çınlatarak, kılıçlarını çekip haçlılara saldırarak hepsini öldürdüler. Frenklerden sadece 70 kişi sağ kaldı. Haçlıların mallarına el koyan mücahitler, onlara acı ve ızdırabı tattırdılar. Böylece kafirlerin elinden kurtarılan Halep kentinde asayiş sağlandı.

Melik Necmüddin, yeğeni Süleyman bin Melik Cebbar'ı Halep'e hükümdar tayin ederek, ganimetlerle birlikte, sevinçle muzaffer olarak Mardin'e döndü. 31 yıl hükümdarlık yapan Necmüddin H.516(M.1122) yılında vefat etti.

Necmüddin'in yerine oğlu, Hüsamüddin Timurtaş bin Melik İlgazi hükümdar oldu.

Her kesimden insanlar ona bağlandı. Irak ve Şam'ın bazı şehirlerin hükümdarlığını ele geçirdi. Yaptığı olumlu faaliyetler neticesinde güven ve adalet her tarafa yayılmaya başladı. Düşmanların alçaldığı, sapkınların olmadığı ve şehrin fesatçılardan temizlendiği, mürtedlerin ise Mardin'den atıldığı çok güzel bir zamana girildi. *Hüsamiye* adında güzel bir medrese ve yanbaşında da bir camii inşa ederek bakımları için ise bir vakıf tayin etti. İkrâm sahibi cömert bir insandı. Bir gün varını, yoğunu hatta üstündeki elbiseyi bile ihtiyaç sahiplerine dağıttığı söylenmektedir.

Hüsamüddin Timurtaş ile bir bilgin arasında geçen bir olayı aktaracağım. Şöyle ki; Vaiz Naşib bin Hilal el-Harrani el-Bedihi (şiiirlerini anlaşılır bir dille ve ezberden okuduğu için *Bedihi* adıyla ünlenmiştir) der ki; vaaz vermek için Diyarbekir'e ardından da Mardin'e gittim. Benim Mardin'de olduğumu öğrenen hükümdar Timurtaş bin İlğazi bin Artuk iftara davet etti. Daveti kabul ederek yanına gittim. Beni davet eden kişi kendisi olmasına rağmen bana ne iltifat etti ne de ikramda bulundu. İftardan sonra hizmetçisine; "*Bana bir kitap getir*" dedi. Kitabını getiren hizmetçisine beni işaret ederek "*bunu şeyhe ver de bize okusun*" dedi. Bunları duyunca içimden sinirlendim Kitabı alıp açtığımda birde ne göreyim müstehcen şiiirleriyle ünlü Ümrü'l Kays'ın divanından meşhur ilk şiiiri. Bu kitabı okumak yerine kendim ezberden bir şiiir okudum. Bunun üzerine Sultan Hüsamüddin çok sevindi ve beni yanına alarak ikramlarda bulundu.

Daha sonra Melik Hüsamüddin, kardeşi Süleyman bin Melik Necmüddin 'i Meyyafarikin'e, amcasının oğlu Süleyman bin Melik Eminüddin'i ise Halep'e hükümdar yaptı. Çünkü babası bu ikisini daha önce buralara atamıştı. Hükümdarlık süresi 32 sene olan Hüsamüddin Timurtaş, H.548(M.1153)'de vefat etti. Kendisinin yaptırmış olduğu mederesede defnedilmiştir.

Hüsamüddin Timurtaş'ın vefatından sonra amcasının oğlu Necmüddin Artuklu hükümdarı oldu.

Necmüddin; alim, dindar, dürüst ve güvenilir bir kişiliğe sahipti. İnsanları kötülükten, kumardan ve içkiden sakındırmaya çalışırdı. Liderliği adaleti ve ahlaki yapısıyla mükemmel bir kişiliğe sahip olan Sultan Necmüddin hangi işe niyet ederse Allah(c.c) onu muvaffak ederdi.

İnsanlara namazı kıldırırdı. Söylendiğine göre kerametleri vardı. 12 sene hükümdarlık yapan Necmüddin Alpi H.560(M.1164) yılında vefat etmiş ve Hüsamüddin Medresesinde defnedilmiştir.

Necmüddin Alpi vefat ettikten sonra oğlu Kutbuddin İlgazi hükümdar oldu.

Kutbuddin İlgazi, bilginlere ve iyi insanlara büyük saygı gösterirken kimsesiz zayıf ve fakir insanları da gözetirdi. Şer-i ve örfi kanunlara göre hareket ederdi. Ahlaklı biri olarak vasıflandırılan Kutbuddin İlgazi, iyilik yapmayı ve hayırlı işlerde bulunmayı sevdiğinden Küçük Cami yanında “*Ulu Cami*” olarak bilinen camiyi yaptırdı. Yanında -şehirlerde benzeri olmayan- yüksek, temelleri sağlam, dönemeçli iki tane minare yaptırdı. Bu zamanda bile böyle bir eseri inşa etmeyi kimsenin gücü yetmez. Minarelerden biri caminin doğusunda, diğeri ise batısında. İki minareyi birbirine bağlayan demirden bir zincir vardı. Minarelerden bir tanesi şu anda yok. Bir görüşe göre Timur tarafından yıktırılmıştır. Daha sonra bu zincirin Melik Tahir Sultan İsa'nın inşa ettiği zinciriye medresesinin kubbesine asıldığı söylenmektedir. Vefat edene dek sikkelerde onun resmi, hutbelerde ise onun ismi vardı. *Yeryüzünde olan her canlı fanidir (Rahman: 26)*.

Hükümdarlık süresi 38 sene olan Kutbiddin İlgazi H.598(M.1201) yılında vefat etmiştir. Annesinin yaptırdığı Babıssur mahallesindeki Sitti Radiyye medresesinde annesinin mezarının yanbaşıda defnedilmiştir. Birçok kişi mezarını ziyaret etmektedir.

Kutbuddin İlgazi vefat ettikten sonra yerine oğlu Şehit bin Melik Kutbuddin olarak bilinen *Nasirüddin Ahmed* hükümdar olmuştur. Kentsidisi alim ve takva sahibi biriydi. İki günün birini oruçlu olarak geçirirdi.

Alimleri çok sever ve onlara mutlaka ikramda bulunurdu. Fakir zayıf ve miskinlere merhamet eder ve onlara yardımda bulunurdu. Dini kaideleri

kılıcıyla düzenlerdi. Bir çok hayırlı işlerde bulunurdu. Yaptığı bu hayırlı işlerden birisi de “Zat-ı Semanin” veya “Şehidiye” medresesi olarak bilinen 80 odalı muazzam bir medresedir. Medresenin ihtiyaçlarını fazlasıyla karşılamak üzere erzak vb. tahsis ederdi. Ayrıca Koçhisar şehrinde geniş bir cami ve yanbaşında bir medrese yaptırdı. Günümüzde izi bile kalmamış olan bir de yüksek bir minare yaptırmıştı. Yine Harzem şehrinde her türlü ihtiyaçları karşılayabilecek vakıfların da tahsis edildiği büyük bir medrese yaptırmıştır.

Azerbaycan'da, Nasuriddin ile Tebriz sultanı Hasan Bek el-Bayunduri arasında büyük bir savaş oldu. Savaşta yenilen Nasuriddin, öldürülerek Allah'ın Rahmedine kavuştu. Öldürülmesine üzülen Hasan Bek katilini yakalayıp öldürdü. Hasan Bek, Nasuriddin'in cenazesinin yıkanmasını ve kefenlenmesini emrederek naaşını Mardine gönderdi. 35 yıl hükümdarlık yapan Nasuriddin Ahmed H.632(M.1234) yılında vefat etmiş, kendisinin yaptırmış olduğu medresede defnedilmiştir.

Nasiruddin Ahmed'ten sonra yerine oğlu Sait hükümdar oldu. Yürekli, cesur ve kuvvetli olan hükümdar Sait askerlerini techizatlandırarak savaşmak için Hasan Bek Bayunduri'nin üzerine gitti. İki taraf arasında meydana gelen büyük savaşta, Hasan Bek'in ordusu yenildi. Bunu üzerine Hasan Bek kaçtı. Hükümdar Melik Sait bu savaşta birçok ganimet ve mal elde etti.

Bu sıralarda dönemin tehlikeli insanlarından Hülagu Han, Bağdat'a saldırarak Abbasilerden *Müstasım Billah'ı* öldürmüş ve Mardin civarına gelmişti. Melik Sait ordusunu hemen hazırlatarak, ordunun başına amcasının oğlunu getirdi ve savaşa gönderdi. Sincar'da iki ordu arasında çıkan savaşta amcasının oğlu yenilerek savaşta öldürüldü. Tekrar başka yerlerden de takviye alarak ordusunu hazırlayan Sait, komutayı amcasının diğer oğluna

vererek Hülagu üzerine gönderdi. Nusaybin’de ortaya çıkan bu ikinci savaşta takviye güç olarak getirdiği akrabaları ve Mardin askeri Hülagu karşısında tekrar yenilgiye uğradı.

Tekrar yenilmiş olan hükümdar Melik Sait, Mardin ahalisiyle birlikte kaleye kapandı. Kaleye savaştan kaçan çevre köylerden de birçok insan gelmişti. İki sene boyunca devam eden muhasarada her türlü gıda ve erzak bulunduğundan sıkıntı yaşanmadı. Melik Sait muhasara devam ettiği sırada vefat etti. Hükümdarlık süresi 24 yıl olan Melik Sait H.656(M.1258) yılında vefat etti.

Melik Sait vefat edince yerine Fırat’ın yanbaşındaki Birecik’te vali olan oğlu *Muzaffer Karaaslan* geçti. Babasının vefatına çok üzülen Muzaffer Karaaslan üç gün matem tuttu. Ardından yanına hizmetçilerini alarak birçok hediye ile birlikte Hülagu’nun yanına gitti. Hülagu’ya büyük saygı göstererek bir hizmetkar gibi davrandı. Bu durumu gören Hülagu, merhamete gelerek onu büyük hükümdarlara yakışır selamlamayla selamlayıp oturması için yer gösterdi ve ona hükümdar elbisesini giydirdikten sonra dedi ki; *“Baban öldü. Artık ben, senin baban yerindeyim. Eğer malın mülkün tükenmişse, buradaki mallar senindir. Artık gözlerin gülsün. Şu Mardin şehri benden sana hediyedir. Hayatta olduğum sürece senden burayı almayacağım.”* Daha sonra Hülagu Mardin’den ayrılmıştı. Önce Nusaybin’e sonra babasının ve atasının mekanı olan yere döndü. Artık Muzaffer Karaaslan muradına ermişti ancak hutbeler ve sikkelerde Hülagu’nun ismi de yer almaya başlamıştı.

Artuklu Devleti zayıflamaya başlamıştı. Halep, Azerbaycan, Şehrezul ve Musul ellerinden çıkmıştı. Hükümdarlıklarında; Diyarbekir, Mardin ve çevresindeki şehirler kalmıştı. Bu arada Hasankeyf Valisi Muhammed de

isyan etmişti. Melik Muzaffer Hasankeyf'i ele geçirmek için ordusunu hazırladı.

Hasankeyf Valisi Muhammed'e taraftar olan 13 aşiret vardı. Bunlar; Aşti, Mahallemi Mehrani, Cenubi, Şekkaki, Asturki, Büyük kürtlü, Küçük kürtlü, Eşani, Kişiki, Cilliki, Handeki ve Tohani.

Bütün bu aşiretler birleşerek Hasankeyf hükümdarının yanında yer almıştır. İki taraf arasında çıkan savaş sonucunda Melik Muzaffer yenilerek geri döndü. Emir Muhammed ve yardım eden aşiretler; Hasankeyf, Siirt, Beşiri, Kefartur ve başka yerleride ele geçirdi. Emir Muhammed, Mısır ve Şam'ı elinde bulunduran Eyyubilerin hükümdarlarından birinin oğluydu.

Eyyubilerin hükümdarlığı H.649(M.1251)'da sona ermişti. Bir süre sonra hükümdarların oğullarından Emir Muhammed, Hama'da ortaya çıkmış ve Mardin'e gelmiştir. O dönemde hükümdarlık yapan Melik Sait kendisine büyük ikramlarda bulunmuştu. Bazı idari görevler vererek Savur ve Hasankeyf'e hükümdar yaptı. Mardin hükümdarı Hülagu'nun Mardin kuşatması devam ettiği sırada Melik Sait vefat ettiğinde Melik Muhammed ona boyun eğmeyerek başkaldırmış ve aralarında bu savaş çıkmıştı. Söylenildiği gibi "*İyilik yaptığın kişinin şerrinden kork.*"

Melik Muzaffer ileri görüşlü, akıllı, bilgili ve hayırsever bir kişiydi. Siyah ve beyaz taşlardan yaptırdığı ve bu yüzden 'Belka' adı verilen *Muzafferiye medresesi* onun eseridir. Medresenin yanına bir cami ve tarikat ehli için de bir zaviye yaptırdı. Ayrıca adı geçen bu yapıların bakım, onarım v.b. ihtiyaçları karşılaması için vakıflar tayin etti. Yıkılmış birçok camiyi de tamir ettirdi. H.684(M.1285)'de vefat eden Melik Muzaffer 27 sene hükümdarlık yapmıştı.

Melik Muzaffer vefat ettikten sonra yerine oğlu Melik Mansur hükümdar olmuştur. Akranlarına göre yüce bir kişiliğe sahip olan Melik

Mansur zamanında kurtla kuzunun bir arada yaşayabileceği güvenlik ortamı oluşturmuştu. Mardin’de güzel bir şehir yapılaşmasının olduğu, ziyaretçilerin yabancılık çekmediği, gıda ve meyvelerin bol ve ucuz olduğu, bütün yıkık yerlerin tamir edildiği bir dönem olmuştur. Bütün bu çalışmalarını her yerde duyulmuş ve meşhur olmuştu.

Melik Mansur, sözüne sadık, gülyüzlü, çalışkan ve eğlenceye düşkün bir kişiydi. Yılın dört mevsiminin her birini ayrı bir yerde geçirirdi; Bahar mevsimini Mardin’in doğusunda bulunan *Firdevs*’te, yaz mevsimini *Sultan Yaylası*’nda, sonbaharı *Rişmil* ve *Kabala*’da kış mevsimini ise *Harzem*’de geçirirdi. Bilginler, şehrin ileri gelenleri, gülyüzlü, zarif, konuşmasını bilen kişiler sohbetinde bulunurdu. Hiç bir şeyi kendine dert etmeyen Melik Mansur, rahat bir yaşamı severdi.

Melik Mansur H.711(M.1311)’de vefat etmiş ve amcasının oğlu Halil’in medresesinde defnedilmiştir. Melik Mansur 27 yıl hükümdarlık yapmıştır. Emir Şecaeddin ve Emir İzeddin Melik Mansur’un vezirlerindendi.

Melik Mansur vefat ettikten sonra yerine oğlu Adil Ahmed geçmiş, ancak oniki gün sonra vefat etmiştir.

Ahmed vefat ettikten sonra yerine kardeşi Melik Salih geçti. Bilgin, dindar ve güvenilir biri olan Melik Salih, keramet sahibi olarak bilinmektedir. Ataları döneminde hükümdarlıkları altında olan toprakları geri aldı. Herkes ona itaat etmeye başlamıştı. Hükümdarlığını kabul etmeyenler Hz. Muhammed(a.s.)’ı rüyasında görüyordu. Rüyalarında Hz. Muhammed(a.s.) bu kişilere Melik Salih’e itaat etmelerini emrediyordu. Bereketli bir soyu vardı. Kırk erkek, altmış kız olmak üzere yüz tane çocuğu vardı. Ata bindiğinde kırk çocuğu ona eşlik ederek ata binerdi. Gecenin bir bölümünü ailesiyle, bir bölümünü uykuyla geri kalan bölümü ise ibadetle geçirirdi. Dört tane büyük veziri vardı; Hacı Nureddin bin Emir Osman,

Emir Ali bin İlmuddin es-Sincari, Seyfeddin bin Emir Sungur ve Emir Mucirüddin bin Emir Müstakim. Bazı yerlere çocuklarını vali olarak atadı. Örneğin oğullarından, Melik Nasır Mehmed'i Diyarbekir'e vali olarak atamıştı. Daha sonra babadan oğula geçmeye başlayan Diyarbekir valiliği sırasıyla bunlar devralmıştır; Melik Ömer, Melik Süleyman ve Melik Adil. Sincar'a ise sırasıyla aşağıdakiler vali olmuştur; Melik Latif (Melik Salih'in oğlu) ve Melik Raşid. Resulayn'a sırasıyla aşağıdaki isimler vali olmuştur; Melik Burhanüddin, Melik Davut.

Melik Salih 97 yaşında iken aniden vefat etmiştir(H.765 M 1363). 54 yıl hükümdarlık yapan Melik Salih vefat edince oğlu Melik Latif'in medresesine defnedildi. Melik Salih'in vefatıyla Artuklu devleti zayıflamaya başladı.

Melik Salih vefat edince yerine oğlu Melik II. Mansur geçmiştir. İyi niyetli, ahlaklı, halkla iyi geçinen, güzel yüzlü ve güler yüzlü bir insandı.

Bunun zananında Musul hükümdarı Bayram Hoca ordusunu toplayarak Mardin ovasına geldi. Melik II. Mansur Bayram hocayla savaşı için veziri ünlü medresenin (Zinciriye medresesi yanında ancak günümüze gelmemiştir) sahibi olan *Altun Boğa*'yı gönderdi. Çıkan savaş sonucunda Altun Boğa'nın askerleri yenildi. Bu sefer II. Mansur, Tebriz hükümdarı Sultan Üveys'ten Bayram Hoca'ya karşı yardım istedi. Sultan Üveys, Melik II. Mansur'un yardım isteğini kabul ederek Bayram hocayla savaştı. Musul hükümdarı Bayram Hoca'nın ordusu bu savaşta yenildi ve Musul'a doğru kaçmaya başladı. Sultan Üveys onları takip ederek yakaladığı askerlerin çoğunu ve Bayram Hoca'yı da ele geçirerek öldürdü. Bayram Hoca'yı öldürmeden önce gözlerini bir mülle çıkararak kör ettikleri söylenmektedir.

Melik II. Mansur, Tebriz hükümdarı Sultan Üveys'in bu yardımı için çok büyük ikramlarda bulunarak memleketine göndermiştir. Bir yıl

hükümdarlık yapan Melik II. Mansur H.766(M.1364)'da vefat etmiş ve Melik Hüsamüddin'in medresesine defnedilmiştir.

Melik II. Mansur vefat ettikten sonra yerine oğlu Melik Mahmud geçti. Melik Mahmud'un yaptığı hayırlı işlerden bir tanesi de Babıssur da yaptırdığı camidir. Hükümdarlığına karşı çıkan Melik Davut taraftar toplamaya başlamıştı. Böylece Mardin halkı ikiye bölünmüştü. Bir taraftan Melik Mahmud'un taraftarları diğer taraftan Melik Davud'un taraftarları. Daha sonra bu taraftarlar arasında savaş çıkmış ve Melik Davut zafer kazanarak Melik Mahmud'u öldürmüştür. Üç yıl hükümdarlık yapan Melik Mahmud H.768(M.1366)'da öldürülmüştür.

Melik Mahmud öldürülünce yerine Melik Salih'in oğlu Melik Davut hükümdar olmuştur. Melik Davut ileri görüşlü cömert ve cesur bir insandı. Melik Davud'un *Dünya Hatun* adında bir kız kardeşi vardı. Konuşmasıyla insanları etkileyebilen, sözü geçen biriydi. Bu özelliklerinden dolayı etrafında topladığı ve aralarında vezirlerin de bulunduğu taraftarlarla kardeşi Melik Davud'u tahttan indirip hapsettirdi ve kendisi hükümdar oldu. Hükümdarlığa geçer geçmez halka zulmetmeye başlayan Dünya Hatun, Diyaüddin adında bir veziri öldürünce şehrin ileri gelenleri onu hükümdarlıktan indirmek için bir araya geldi. Daha sonra Melik Davud'u hapisten kurtararak üç gün hükümdarlık yapan Dünya Hatun'u tutuklayıp öldürdüler.

Melik Davut dokuz sene hükümdarlık yapmış ve H.778(M.1376)'de vefat ederek Hüsamiye Medresesinde defnedilmiştir.

Melik Davut vefat ettikten sonra yerine oğlu Melik İsa geçti. Kendisi cömert bilginleri seven bir kişiydi. Birçok hayırlı işler yapan Melik İsa Zinciriye Medresesi olarak da bilinen bir medrese ve yanına da bir cami yaptırmıştır. Daha önce de anlattığımız gibi Ulu Camideki iki minare

arasında bulunan demir zincirin Timur'un istilasıyla medresenin kubbesine takılması sonucunda bu isim verilmişti. Dirlik ve düzenin olduğu bir dönemde Karakoyunlu Türkmenlerinden Kara Muhammed Mardin çevresine saldırmaya ve yerleşim yerlerini ele geçirmeye başladı. Bunun üzerine Melik Tahir(İsa), veziri Sincarlı Emir Feyyaz bin Emir Ali bin Alamüddin'i bir orduyla Kara Muhammed'in üzerine gönderdi. Çıkan savaşta Mardin askerleri yenilerek geri çekildi. Bunun üzerine Kara Muhammed ilerleyerek iki dağ arasındaki Büveyre köyünde askerleri sıkıştırarak Emir Feyyaz'ı esir almıştı(Emir Feyyaz Emir Hamamı'nı yaptıran kişidir). Askerlerin yenildiğini ve vezirinin esir alındığını gören Melik İsa, çok üzölmüş ve Artuklu hanedanı'nın verdiği asaletle intikam almak için bizzat kendisi, ordusunun başına geçerek derhal Kara Muhammed'in üzerine gitmiştir. Dört bir taraftan saldırıya uğrayan Türkmen Kara Muhammed'in ordusu yenilerek dağılmaya başlamıştı. Mardin'in batısında bulunan "Türkmen Derbendi" olarak isimlendirilen yerde Türkmen Kara Muhammed'in ordusunu sıkıştırarak büyük bir savaş'a girişti. 20.000 askerın öldüğü bu savaşta Kara Muhammed yenilerek kaçmış ve Melik Davud'un veziri Emir Feyyaz kurtarılmıştı. Artukluların zaferiyle sonuçlanan bu savaş H.793(M.1390)'te meydana gelmiştir.

Aradan üç yıl geçtikten sonra Melik İsa'nın zorluk ve sıkıntı çekeceğı bir dönem başlayacaktı. Çünkü Timurlenk ortaya çıktı. Timurlenk olayı aşağıda anlatacağımız şekilde olmuştur.

Timur, Bağdat'tan yola çıkarak geçiş yolundaki şehirleri istila etmeye başladı; Tikrit, Musul, Resulayn, Reha ve nihayet Düneysir. Düneysir'e geldiğinde çadırını kurarak Mardin'i ele geçirmek için hazırlıklara başladı. Artuklu hükümdarı Melik İsa, Timur'a karşı nasıl bir strateji uygulamaları gerektiğı konusunu görüşmek üzere vezirlerini ve ileri gelen adamlarını

toplayarak görüşlerini aldı. Herkes görüşünü bildirdikten sonra Melik İsa görüşünü şu şekilde açıkladı;

“Ben şehirden yola çıkarak Timur’a gidip bağlılığımı bildireceğim. Eğer kabul etmezse zaten amacımıza ulaştık demektir. Eğer Mardin kalesini teslim etmemi isterse kesinlikle bunu kabul etmeyeceğiz. Sakın Timur’a kanıpta kaleyi teslim etmeyin. Timur’un sözlerine asla güvenmeyin. Sizlerden biriniz sağ kalana dek Timur’a karşı savaşın. İşte ben!.. Kendimi, ruhumla bedenimle canımı feda ediyorum. Büyük felaketlerin önüne geçmek için böyle küçük fedakarlıklar yapılmalıdır. Damarlarımda kan aktığı sürece kendimi feda edeceğim.”

Bunları söyledikten sonra planını uygulamaya başladı. Yola koyulmadan önce yerine amcasının oğlu *Melik Salih Şehabuddin Ahmed* bin Melik Sait İskender bin Melik Salih’i hükümdar yaptı. Daha sonra Çarşamba günü 15 Rebiulevvel 796-18 Ocak 1394’da Mardin kalesinden inerek – Düneysir’e – Timur’a gitti. Hilaliye denen yerde Timur’la görüştü. Görüşmede Timur, kaleyi kendisine teslim etmesini isteyince Melik İsa;

“Kale sahiplerinin elindedir. Benim elimde değil. Ben ancak kendimi senin eline verebilirim. Kaleyi sana teslim etmeye gücüm yetmez. Gücümün üstündeki bir şeyi benden istememelisin” dedi. Bunun üzerine Timur onu tutukladı. Timur, tutukladığı ve rehin olarak kullandığı Melik İsa’yı kaleye doğru götürdü. Kaleyi kendisine teslim etmedikleri takdirde boynunu vurdurmakla tehdit etsede kabul etmediler. Bunun üzerine kaleye saldırmaması karşılığında yüz tümen gümüş dirhem vermelerini istedi ki her tümen altmış bin tutuyordu. Bu teklifte kabul edilmeyince, Timur saldırıya geçmeye başladı. Önce Rişmil, Nusaybin ve Musul’a saldırdı. Daha sonra Mardin kalesini kuşatmaya başladı(22 Rebiulevvel 796-25 Ocak 1394). Sabaha doğru başlattığı saldırıyla kale duvarlarına doğru ordusunu harekete

geçirdi. Timur'un askerleri kale duvarlarına dayadıkları merdivenlerle çıkmaya çalışırken Artuklu askerleri ok ve mızraklarla savunmalarını yapıyorlardı. Güney tarafındaki Yahudi mahallesinden, Batı tarafındaki Teluli'den, Doğu tarafındaki Minşar'dan saldırıya geçen Timur'un askerleri, önlerine gelen erkek-kadın herkesi öldürmeye ve binaları yakıp yıkmaya başladı. Şehir ölü ve yaralılarla dolmuştu. Neredeyse herkes şehid düşmüştü. Kur'an'daki savaş ayetleri hep okunmaktaydı. Artık her taraf harabeye dönmüştü. Şehrin her tarafında ölü ve yaralılar vardı ancak Timur'un askerleri kale kuşatmasını da bütün şiddetiyle devam ediyorlardı. Öğleden ikindiye kadar şehrin surlarını ve her tarafı yıkmaya başlayan Timur bu şekilde kaleyi ele geçiremeyeceğini anlayınca bu kötü niyetinden ve saldırganlıktan vazgeçti.

Ardından elçisiyle birlikte kale sakinlerine bir mektup göndererek kendisinin herkesi affettiğini ve onlara dokunmayacağını bunun içinde kendisine dua edilmesini isteyerek ordusunu geri çekip Amid'e doğru gitti. Artukluların başındaki bu bela artık bitmişti.

Timur, Amid'i büyük bir orduyla beş gün kuşatma altına aldı. Amid hükümdarı Emir Mahmud sonunda dayanamayarak teslim olmak istediklerini bildirmek için bizzat Timur'a gitti. Şehrin kapılarını Timur'un ordusuna açtı. Timur, Amid'e girer-girmez, asker-sivil, küçük-büyük herkesi öldürmeye ve insanlarına işkence yapmaya başladı. Korkudan camiye kapanmış halktan 2.000 tanesini rüku ve secdede iken öldürdü ve ardından camiyi yakarak harabeye çevirdi. Hala elinde tutuklu bulunan Melik İsa, Timur'un bu zulmünü görmüş ve ne kadar kötü niyetli bir insan olduğuna şahit olmuştu. Daha sonra Timur, elinde esir bulunan Sultan İsa ve emirleri olan Rükneddin, İzzeddin Süleymani, Altunboğa ve Ziyaüddin'i *Sultaniye* şehrinde hapse attı. Bundan sonra dışarıda neler olup bittiğinden haberleri olmadı. Timur, yoluna devam ederek *Koçak* ovasına doğru gitti. Sultan İsa

ve adı geçen emirleri bir yıl boyunca her şeyden habersiz tutuklu bulunduğu sırada *Melik Kübra* Sultaniye’de onları ziyarete gitti. Sultan İsa ve emirlerini Timur’un hükümdarlığını kabul etmeleri karşılığında onları serbest bıraktı.

Aslında bunlar Timur’un bilgisi dahilinde yapılan hilelerden biriydi. Timur, ovoidan Sultaniye’ye ve oradan da Hemedan’a hareket ederek Sultan İsa’yı yanına davet etti. Timur, Sultan İsa’yı büyük bir saygıyla karşılayarak ikramlarda bulundu ve özür dileyerek söze koyuldu;

“Şüphesiz sen ermiş bir kişinin keramet sahibi olduğuna dair bir çok işaret gördüm” diyerek büyük hükümdarların elbisesini giydirip her birisi ayrı bir şehrin hükümdarlığını gösteren 56 ferman verdi. Reha’dan Diyarbekir’e, Azerbaycan’dan Ermeniye sınırlarına kadar olan şehirleri kapsayan yerleri bu fermanlarla Sultan İsa’nın hükümdarlığına verilmiş oluyordu. Görünürde Timur, bununla iyilik yapmıştı. Gerçekte ise amacı çevresinde oluşan düşmanlardan kendini korumak için bunları yapmıştı. Ayrıca Timur, bunun karşılığında Sultan İsa’dan gerektiği zaman yardıma koşmasını da şart koşmuştu. Ardından sarılıp kucaklaşarak vedalaştılar.

Hükümdar Melik İsa’nın serbest kaldığı ve Mardin’e doğru geldiğini duyan halk büyük bir sevinçle birbirlerini müjdeleyerek şehrin dışında onu karşıladılar(Şevval 798- Temmuz 1396). Şehre giren Sultan İsa, önce babasının mezarının bulunduğu Hüsamiye Medresesinde, ardından diğer mezarları ziyaret etti. Sonra tahtı bir süreliğine bırakarak hac ibadetini yerine getirmek üzere Hicaz’a gitti. Hicaz’dan döndükten sonra ülkesinde birlik ve düzeni sağladı. O sırada Timur, boş durmuyor, ülkeleri istila etmeye devam ediyordu. Hindistan, Gürcistan, Acem, Halep, Hama ve Şam gibi şehirleri istila ederek halklarına daha önce yaptığı gibi zulümlerde bulunuyordu. Timur, Şam dönüşünde Mardin’e gelerek Sultan İsa’yı yanına davet etmek için elçisiyle birlikte şiirsel bir dille yazılmış davetiye mektubu gönderdi. Bu

davete iltifat etmeyen Sultan İsa, Timur'un yanına gitmedi. Bilindiği gibi daha önce Timur'dan çok sıkıntılar görmüştü. Güzel bir vecize var; "Denenmiş deneyene pişmanlık yaraşır."

Ancak Sultan İsa, Timur'a Hacı Mahmud bin Hasbey adında bir elçisini hediyelerle birlikte gönderdi. Elçi, Timur'a giderek Sultan İsa'nın yoğun işlerinden dolayı gelemediğini, bundan dolayı özür dilediğini bildirdi. Özrü kabul etmeyen Timur, Mardin'e tekrar saldırmak için ordusuyla Düneysir'de hazırlanmaya başladı(12 Ramazan 823-20 Ağustos 1420). Mardin halkı şehri boşaltarak kaleye çekildi. Şehre saldıran Timur, öldürecek kimse bulmayınca şehri yakıp yıkmaya başladı. Camileri, minareleri, medreseleri, duvarları, surları gücü yettiğince yakıp yıktı. Kaleyi hiçbir şekilde teslim alamayacağını anlayınca şehri terkederek Bağdat'a doğru yöneldi(25 Ramazan 823-03 Eylül 1420). Bağdat'a doğru yola çıkarken yol üstünde halkının daha önce kaçmış olduğu Nusaybin'e giderek surlarını yıktırdı ve şehrin belirgin eserlerini yok etti. Ardından Musul'u ve Bağdat'ı istila ederek bütün halkını öldürdü. Öyle ki kestiği insan kafalarından 120 mizne(?) oluştu. Timur daha sonra Karabağ'a yöneldi. Bir süre sonra bu kitapta anlatacağımız gibi Rum Sultanı Yıldırım Bayezid'le savaştı.

Timur, Mardin'den ayrıldıktan sonra, Sultan İsa, yıkılan yerleri, camileri, medreseleri ve bazı hamam ve evleri tamir etmeye başladı.

Timur, Mardin'den ayrıldıktan 6 yıl sonra Sultan İsa bin Melik Davut vefat etti. 31 yıl hükümdarlık yapan Sultan İsa H.809(M.1406)'da vefat edince kendi medresesinde defnedildi.

Sultan İsa vefat ettikten sonra yerine amcasının oğlu Melik Sait Şehabeddin Ahmed bin Melik Sait İskender bin Melik Salih Ekber geçti. Bilgin, cömert, cesur, gündüz oruçlu, gece namazlı biriydi. Hükümdarlığı geçince şehrin ve bazı evlerin tamiratına başladı. Ancak ömrü buna yetmedi.

Halkını sever, bilginlere ve fakirlere ikramlarda bulunurdu. Birçok yerden ihtiyaç sahipleri yanına gelirdi. Bu özelliklerine dair şairler ona şiirler yazardı. “Tenane” adındaki uzun şiirde bunlardan bir tanedir. Fitne ve savaşlardan dolayı fırsat bulup Mardin şehrini imar edemedi. Tam bu karmaşa döneminde Karakoyunlu Türkmenlerden Kara Mehmed’in oğlu Kara Yusuf çıktı. Allah izin verirse ilerde onunla ilgili bilgi vereceğim.

Kara Yusuf çevre yerleri ele geçirdikten sonra Mardin önlerine gelmişti. Melik Salih, askerlerini toplayarak Kara Yusuf’un üzerine gitti. İki taraf arasında çıkan şiddetli savaş sonunda Kara Yusuf birçok asker kaybederek Musul’a doğru geri çekildi. Daha sonra ikinci kez saldırı için Mardin’e gelen Kara Yusuf Artuklu hükümdarı Melik Salih’le tekrar savaştı. Savaş sonucunda zayıf düşen Melik Salih çarpışma yeri Nusaybin’den kaçarak Büveyre Derbendinde sıkıştırıldı. Kara Yusuf’un ordusu tarafından çepeçevre sıkıştırılan Melik Salih’in ordusu büyük zayıflatlar vermeye başladı. Artuklu askerlerinin çoğu öldürüldü veya esir düştü. Akkoyunlu hükümdarı Melik Salih Mardin’e kaçarak kalesine sığındı. Kara Yusuf tam iki yıl kaleyi kuşatma altında tuttu. Bu süre içinde Melik Salih’e kimse yardımda bulunmadı. Yazık ki her nimete haset edenler de vardır. Bu arada Kara Yusuf çevre yerleşim yerlerini ele geçirmeye devam etmekteydi. Amid, Meyyafarikin, Hasankeyf, Sur ve Resulayn gibi şehirleri ele geçirmişti. Artuklu hükümdarı Melik Salih’in etrafındaki birçok adamı öldürülmüştü. Yanında çok az sayıda adamları vardı. Gıda stoku tükenmiş yanındaysa yaşlı, kadın, çoluk-çocuk kalmıştı. Kuşatmaya karşı direnmeye gücü kalmayan Melik Salih elçisini bir mektupla Kara Yusuf’a göndererek anlaşma talebinde bulundu. Melik Salih’in elçisini saygıyla karşılayan Kara Yusuf mektubu alarak okumaya başladı. Melik Salih mektubunda Kara Yusuf’a şunları yazmıştı; “Memleketimize göz dikmiş ve kıyamet günü hesabından korkmuyorsun. Herşeyi kendine helal görüyorsun. Her türlü

zulümlerde bulunmuş, adamlarımızı öldürmüş ve mallarımızı talan etmişsin. Oysa bu topraklarda senin hiçbir hakkın yok. Yazık ki biz işimizi tamamen sana bırakıyor, senin yapacaklarına karşı Allah'tan yardım diliyoruz. Eğer kalede gözün varsa hilekarlardan olma. Aramızda artık barışı sağlayalım. Geçmiş geçmişte kaldı. Ancak benim şu şartım var; kendi kızlarından birini bana ver onunla evleneyim. Böylece senin şerrinden ve hilelerinden kendimi koruyabileyim. Mardin kalesine karşılık bana Musul hükümdarlığını ver. Bana zulüm ve ihanet yapmayacağına dair yemin et. Eğer bu taksimata razı olduysan anlaşmayı kabul ederim. Yok eğer bu şartları kabul etmezsen ne hileler yapmak istiyorsan bende gereğini yaparım.”

Bu şartları kabul eden Kara Yusuf kızlarından birini Melik Salih'le evlendirerek Musul'a hükümdar yaptı. Kendisine hiçbir zarar vermeyeceğine dair yeminde bulundu. Ardından Kara Yusuf, Melik Salih'i ve kendi kızı olan Melik Salih'in karısını zehirleyerek Musul'a gönderdi. Musul'a vardikten üç gün sonra Melik Salih ve karısı aynı günde öldü. Üç yıl hükümdarlık yapan Melik Salih H.812(M.1409)'de vefat etti. Melik Salih'in ölümüyle Artuklu devleti sona ermiştir. 4 Safer 812 Salı günü Mardin kalesi Kara Yusuf'a teslim edilmiştir(M.18 Haziran 1409 Salı).

Melik Salih'in üç tane oğlu vardı; Melik Musa, Melik Mahmut ve Melik Abdülhay. Ata yadigarı memleketlerini almak için çalıştılar ancak zamanlama uygun değildi. O zaman mamur bir şehir olan Sincar'ı kendilerine vatan etmiş ve ölünceye kadar orada kalmışlardı. Melik Musa'nın iki tane oğlu vardı; Melik Mahmut ve Melik Mansur. Melik Mansur ölünce Melik Mahmut, Sincar'dan çıkarak göçebe hayatına başladı. Yanında 3.000 adet çadırda yaşayan aileler vardı. Melik Mahmut H.824(M.1421)'te vefat etti.

Artuklu devletinin ortaya çıkışı; H.469(M.1076), sona ermesi ise; Melik Salih ile H.812(M.1409)'de olmuştur. Mardin'de hükümdarlık süreleri ise; 343* yıl'dır. Allah her şeyi bilen ve hükmedendir.

---

* Abdüsselam Efendi'nin verdiği tarihler *Hicri* takvimine göre hesaplandığında; 812-469=343 yıla tekabül ederken *Miladi* takvime göre ise her yıl için 10 gün ekleneceğinden 1409-1076= 333 yıla tekabül etmektedir.

KARAKOYUNLU DEVLETİ

Türkmen boylarından olan Karakoyunluların toprakları Musul, Erbil ve Şehrezur'a kadar uzanmaktadır. Karakoyunluların ilki *Türkmen Kara Mehmet*'tir. Kara Mehmet daha önce anlattığımız Bağdat hükümdarı Sultan *Ahmed bin Sultan Üveys el-Celairi*'nin hizmetinde çalışıyordu. Kara Mehmet Türkmen olduğundan dolayı Sultan Ahmed onu kendi yönetimindeki Türkmenlere emir yaptı. Bu görevini güzel bir şekilde yerine getiren Kara Mehmet H.795(M.1392)'te vefat etti. Bağdat hükümdarı Sultan Ahmed bu görevi Kara Mehmed'in oğlu Kara Yusuf'a verdi.

Kara Yusuf, mert ve cesur bir kişiydi. Bu nedenle kısa sürede büyük bir halk kitlesi ona bağlanmaya başladı. Öyle bir duruma gelmişti ki Bağdat hükümdarı Sultan Ahmed ondan çekinmeye başlamıştı. Ancak tam barış ortamının hakim olduğu bir dönemde Timurlenk ortaya çıkarak Bağdat yakınlarına kadar olan yerleri ele geçirdi. Bunun üzerine Bağdat hükümdarı Sultan Ahmed kaçarak Kara Yusuf'a sığındı. Daha sonra ikisi ilerde anlatacağım şekilde Rum Sultanı Yıldırım Bayezid'e oradanda Mısır'a geçtiler. Timur ülkelerinden ayrıldıktan sonra tekrar geri geldiler. Kara Yusuf'a, Mısır'dan ülkesine döndüğü sırada, Rumların ve başkalarının kendisini öldürmek için 17 kez suikast düzenledikleri ancak başarılı olamadıkları söylenmektedir.

Mısır'a geldiğinde, Kara Yusuf'un yanında çok az sayıda Türkmen vardı. Memleketine döndükten aylar ve yıllar sonra Timur ölmüş yerine oğlu Şahreh geçmişti. Bu dönemde Kara Yusuf ile Bağdat hükümdarı Sultan Ahmed el-Celaeri arasında düşmanlık başlamış ve Sultan Ahmed ölünceye (H.813 M.1410) kadar birçok kez savaşmışlardı.

Sultan Ahmed ölünce Kara Yusuf Bağdat'ı ele geçirerek Sultanlığını ilan edip hutbeleri kendi adına okutarak, dirhem ve dinarlara da kendi adını yazdırdı. Basra, Kufe ve Kürt bölgelerini eline geçirdi.

Kara Yusuf, Timur'un saldırısı yüzünden kale ve birkaç ev dışında harebe olmuş olan Mardin'i Melik Salih'ten aldı. Kara Yusuf daha sonra Diyarbekir, Azerbeycan, Ermen'i, İran ve çevresini ardından Tebriz'i ele geçirdi. Bu arada Mardin ve Diyarbekir'e kendi adamlarını *emir* olarak nöbetleşe gönderiyordu.

Timurlenk'in oğlu Şahreh, Kara Yusuf'la savaşmak ve ele geçirdiği yerleri almak için Tebriz'e gitti. Komutayı babası Timur'un vezirlerinden olan *Allahdad* yapıyordu.

Allahdad, Kara Yusuf'un ordusuna karşı girdiği savaşta büyük kayıplar vererek kaçtı. Yenilgi haberini alan Sultan Şahreh ordusunu hazırlayarak Kara Yusuf'la savaşmak için bizzat ordusunun başına geçip Semerkant'tan yola çıkarak Irak acemi'ne doğru yola çıktı. Burada iki ordu arasında çıkan savaşta Kara Yusuf yenilmiş ve ardından Irak acemi'nin şehirlerinden olan *Uhan* şehrine doğru kaçmıştı. Onu takip eden Şahreh, Kara Yusuf'un ordusuna yetişerek tekrar saldırdı ve askerlerinin çoğunu öldürdü. Öldürülenler arasında Kara Yusuf'ta vardı. Hazinelerine ve mallarına el koyan Şahreh, öldürdüğü Kara Yusuf'un cesedini de halkın görmesi için çıplak bir şekilde çadırının önünde üç gün boyunca asılı bıraktı(H.839 M.1435). Kara Yusuf'un hükümdarlığı 26 sene sürmüştür.

Kara Yusuf öldükten sonra yerine I.Emir İskender geçti. Kara Yusuf'un Emir İskender ve Emir Cihanşah adındaki iki oğlu hükümdarlığı paylaşıyorlardı. Babalarının intikamını Şahreh'ten almak üzere ittifak etmişlerdi.

Askerlerini hazırlayarak Şahreh'in üzerine giden İskender ve Cihanşah kardeşler yenilgiye uğrayarak Acem şehirlerinden Erciş'e doğru kaçtılar. Onları takip eden Şahreh, burada savaşıarak yenilgiye uğradı ve kaçtı. İskender ve Cihanşah zaferle Tebriz'e döndüklerinden dolayı kahraman olarak karşılandılar. Ancak bu iki kardeşin ittifakı, fesatçılar yüzünden birkaç gün içinde bozulmaya başladı. İskender ve Cihanşah kardeşler arasında kin ve düşmanlık ortaya çıktı. Cihanşah kardeşi İskender'den ayrılarak Timur'un oğlu Şahreh'in yanına ittifak etmek için gitti. Cihanşah'ı büyük saygıyla karşılayan Şahreh büyük ikramlarda bulundu. Babası Kara Yusuf'un topraklarını kardeşi Emir İskender'i öldürmesi karşılığında geri vereceğine dair söz verdi. Bu teklifi kabul eden Cihanşah askerleriyle birlikte kardeşi İskender'le savaşmak üzere yola çıktı. O sırada Tebriz'de bulunan İskender, Azerbeycan'da bulunan ve *Alıncak kalesi* olarak isimlendirilen muhkem bir kaleye çekildi. Kaleyi kuşatmaya alan Cihanşah, ele geçirmek için bir yol bulamadı. Cihanşah kuşatmadan vazgeçeceği sırada aklına hileli bir plan geldi. İskender'e elçi olarak *Kubat* isminde hizmetçisini gönderdi.

Mecnun, Leyla'ya nasıl gönlünü kaptırılmışsa Kubat'ta İskender'in cariyelerinden birine aynı şekilde gönlünü kaptırmıştı. Ne zaman bu cariyeyi kendine istese İskender bu isteğini red ederek onu kamçıyla döverdi. Cihanşah bunları bildiğinden, Kubat'ı İskender'e elçi olarak göndermek istedi. Planını uygulamaya başlayan Cihanşah, Kubat'ı yanına çağırarak dedi ki; "*eğer sahibin olan kardeşim İskender'i öldürürsen sevdiğin cariyeye ile seni evlendireceğim.*" Teklifi kabul eden Kubat, İskender'e gitti ve fırsatını

bulur-bulmaz İskender'i öldürdü ardından kesik başını Cihanşah'a getirdi. Kardeşini öldürttükten sonra pişman olan Cihanşah Kubat'ı derhal öldürdü. Böylece iki yıl hükümdarlık yapmış olan İskender H.741(M.1340) yılında kardeşinin düzenlediği bir suikast ile öldürülmüş oldu.

Mirza Cihanşah, kendi kardeşi olan İskender'i öldürünce Şahreh onu Azerbeycan, Diyarbekir ve Mardin'e hükümdar yaptı. Şahreh öldükten sonra yerine oğlu Uluğ Bey geçti(H.850 M.1446).

Kara Yusuf'un oğlu Cihanşah gittikçe güçlenmekteydi. Bağdat, Basra ve Kirman'ı ele geçirerek Semerkand'ı almak için Uluğ Bey'in üzerine gitti. Yolda Irak-ı Acem'de oğlu Hasan Ali Mirza'nın isyan ederek elindeki şehirlerden olan Tebriz'i ele geçirdiğini duydu. Derhal Tebriz'e giden Cihanşah oğluyla yaptığı savaşı kazandı ve oğlunu hapse attı. Cihanşah; Irak, Mardin ve Diyarbekir'i oğlu Pir Bedak'a verdi. Daha sonra oğlu Pir Bedak da isyan edince Cihanşah Irak dolayında olan oğlunu bir buçuk sene kadar kuşatma altında tutup ele geçirdi ve onu öldürerek(H.870 M.1465) Tebriz'e döndü.

Daha sonra Akkoyunlu Uzun Hasan ile arasında kin ve düşmanlık başladı. Esasında Akkoyunlular ve Karakoyunlular arasında eskiye dayanan ve tarif edilemeyecek derecede kin ve nefret vardı. Uzun Hasan Diyarbekir hükümdarlığını, babası Ali Bey'den o da dedesi Kara Osman'dan devralmıştı. Diyarbekir'i önce Timur'dan, sonra oğlu Şahreh'ten aldıkları izinle yönetiyorlardı. Şahreh öldükten sonra Cihanşah Diyarbekir'i ele geçirmiş ve Uzun Hasan'ın Diyarbekir hükümdarlığına devam etmesine izin vermişti. Uzun Hasan, Cihanşah'a itaat etmekle beraber zaman zaman başıbuyruk hareketlerde de bulunuyordu. Bunun üzerine Karakoyunlu Cihanşah, hükümdar olarak Diyarbekir'e tayin ettiği Akkoyunlu Uzun Hasan'ı görevinden aldı. Uzun Hasan bu karara karşı çıkınca Cihanşah

50.000 kişilik bir orduyla üzerine gitti. Bu kadar büyük bir orduya karşı savaşamayacağını anlayan Uzun Hasan askerlerini Cihanşah'ın ordusunu yormak ve şaşırtmak için sağa sola dağıttı. Vur-kaç taktiği uygulayan Uzun Hasan, bu şekilde Cihanşah'ın birçok askerini öldürdü. Harput'a, vadilere ve ovalara kaçarak peşinden gelen Cihanşah'ın ordusunu yormaya ve gıdasız bırakmaya başladı. Kısa zamanda bu taktiği işe yaramıştı. Cihanşah'ın ordusu büyük sıkıntıya girmiş ve birçok kişi ordudan kaçmıştı. Daha sonra Uzun Hasan bir fırsatını bularak ani bir hücumla Cihanşah'a saldırıp öldürdü(H.872 M.1467). Cihanşah 31 yıl hükümdarlık yapmıştır. Cihanşah'ın ölümüyle 70 yıllık Karakoyunlu hükümdarlığı sona ermiş ve Akkoyunluların dönemi başlamıştır.

AKKOYUNLULAR

Akkoyunluların ilk önderleri Timurlenk'in *emir*lerinden olan ve Türkmen boyundan gelen *Kara Osman*'dir. Daha önce Timur, Rum memleketlerini ele geçirmiş ve Diyarbekir'i de alarak Türkmen olan *Akkoyunlu Kara Osman*'ı buraya hükümdar yapmıştı. Türkmenler daha önce anlattığımız Karakoyunlular ve şu anda anlatacağımız Akkoyunlulardan oluşmaktadır. Kara Osman'ı Diyarbekir'e hükümdar yapan Timur ölünce yerine oğlu Şahreh geçmişti. Şahreh döneminde ise Kara Osman ölmüş yerine oğlu Ali Bey geçmişti. Ali Bey öldüğünde, Uzun Hasan Padişah ve Kasım Padişah adında iki oğlu vardı. Şahreh Diyarbekir'e büyük oğlu olan Uzun Hasan'ı hükümdar yaptı. Uzun Hasan, Cihanşah'a karşı yaptığı savaşı kazanıp, Cihanşah'ı da öldürünce topraklarını ele geçirdi. Ardından Tebriz'e giderek hutbeleri kendi adına okutup paralarına kendi ismini yazdırarak bağımsızlığını ilan etti(H.872 M.1467).

Bu sırada Timur'un tahtına torunu-Şahreh'in oğlu-Ebu Said oturmuştu. Ebu Said'in *Timurluk* damarı tutmuş olacak ki dedesinin memleketini ele geçirmek için 30.000 kişilik orduyla Sultan Hasan'ın üzerine gitti.

Hasan Padişah, Ebu Said'in dedesi olan Timur'un kendi dedesine (Kara Osman'a) yaptığı iyiliği düşündü(Bilindiği gibi Timur, Uzun Hasan'ın dedesi olan Kara Osman'ı Diyarbekir'e hükümdar yapmıştı). Hasan Padişah

hediyeler hazırlatarak annesi *Ümmülhayre Hatun*'u Ebu Said'e elçi olarak gönderdi(Ümmülhayre Hatun, Artuklu hükümdarı Melik Salih'in torunu ve Melik Davud'un kızıydı). Hediyeleri kabul etmeyen Ebu Said, Uzun Hasan'ın annesi Ümmülhayre Hatun'u dövdürterek geri gönderdi. Barış çabası boşa giden Hasan Padişah, Ebu Said'e affedilmesi için tekrar elçi göndererek kendisine yalnızca Tebriz ve Azerbeycan'ı vermesini istedi. Ebu Said bu teklifi de kabul etmeyerek Uzun Hasan'ın gönderdiği mektupları yırttı ve elçilerinin (küçük düşürmek amacıyla) saçlarını kestirdi. Bunun üzerine Hasan Padişah 12.000 askerle Ebu Said'le savaşmak için Erdebil'e doğru gitti. Ebu Said ordusuyla birlikte sadece iki yolu olan bir vadide konaklamakta olduğu bir sırada Hasan Padişah üzerine gitti. Önce askerleriyle bu iki yolu kapatarak kuşatma altına aldı. Hiçbir çıkış yolu bulamayan Ebu Said ne yeryüzünde ne de gökyüzünde erzak bulamayacak duruma düştü. 40 gün kuşatmada kalan Ebu Said'in ordusu gıdasızlıktan haşere yemeye başlamıştı. Taraftarları ayrılacak noktaya gelince, Ebu Said, Uzun Hasan'dan barış istedi. Ebu Said annesini Uzun Hasan'a gönderdi. Ebu Said'in annesine büyük ikramlarda bulunarak saygı gösterdi, gönlünü aldı ve barışmayı kabul etti.

Ancak ilerde anlatacağım *Şeyh Cüneyt* bu barışı kabul etmeye yanaşmadı. Ebu Said'in annesine hakaretlerde bulunarak oğlu Ebu Said'e gönderdi. Annesi ağlayarak ümitsiz bir şekilde oğlu Ebu Said'e gitti. Bunun üzerine Ebu Said'in adamları tek tek ayrılmaya ve ondan kaçmaya başladılar. Ebu Said'de kaçışı ganimet bilip, kaçınca Uzun Hasan'ın oğlu *Zeynel Mirza* peşinden giderek onu yakaladı ve babasına getirdi. Ebu Said'e ikramlarda bulunan ve saygı gösteren Uzun Hasan, barış yapmak istediysede çevresindeki yakınları aralarına düşmanlık koydu. Daha sonra Uzun Hasan, Ebu Said'i öldürdü(H.874 M.1469).

Hasan Padişah daha sonra Irak topraklarını ele geçirerek Tebriz kentinde tahta oturdu ve burayı idari merkez yaptı. Burda bir süre oturduktan sonra eski vatanını ve şehirlerini özlemeye başladı.

Diyarbakir idaresini kardeşi Kasım Padişah'a veren Uzun Hasan, daha önce anlattığımız gibi Timur istilasında kale hariç her tarafı harabeye dönmüş Mardin şehrini imar etmesi için emretti. Mardin'i imar etmek hiç kimse için kolay bir iş değildi. Kasım Padişah; Tebriz, Azerbaycan ve başka yerlerden topladığı 80.000 aileyi Mardin'in cami, hamam, çarşı ve evlerini tamir ettirmek için getirdi. Şehir güzel bir yapıya kavuşturuluncaya kadar imarat işleri devam etti. Aynı şekilde 2.000 civarında köyde imar edildi. Kasım Padişah, kızkardeşinin oğlu İbrahim Bey'i Mardin'e vekil tayin ederek Diyarbakir'de oturuyor, bazen de Mardin'de oturup İbrahim Bey'i Diyarbakir'de vekil yapıyordu. Ölünceye kadar H. 911(M. 1505) bu şekilde Amid ve Mardin arasında gidip-geldi. Mardin'deki hükümdarlığı 37 sene olan Kasım Padişah bu şehrin dışında inşa ettirdiği medresesinde defnedilmiştir. Kasım Padişah, Amid şehrinde de bir cami yaptırdı. Kız kardeşinin oğlu İbrahim Bey'de çeşitli vakıf tayin ettirdiği ve günümüzde de var olan "*İbrahim Bey Cami*"sini Amid şehrinde yaptırdı. Yine aynı şekilde Mardin'de *Tekye Cami* adında güzel ve zarif bir cami ve yanbaşıda da bir zaviye yaptırdı. İbrahim Bey'in karısı caminin yanında *Hatuniye* diye isimlendirilen bir medrese yaptırdı. Cami ve medresenin yapımı bittikten sonra İbrahim Bey'in karısı, buraların bakım ve onarımı ve burada yaşayanların gıda vb. ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakıflar tayin etti. Ardından bu kitabın yazarı olan bendenizin atalarından birini cami ve zaviye'ye imam-hatip ve *mütevelli* olarak tayin etti.

Medreseye mütevelli olan bu zat aynı zamanda *müderrislik* de yapıyordu. Bu görevi ilk alan atamız; Hacı Abdulkadir'dir. Vefat edince bu görev oğlu Hacı Zeynelabidin'e devredildi. Ardından bu görev babadan

oğula sırasıyla; Seyyid Ömer, Muhammed, İbrahim, Hacı Ömer, Muhammed ve sonra benim varlık nedenim olan babam Ömer'e günümüz tarihi olan H.1240(M.1824)'ta bu görev intikal etti. Bizim aile bu şekilde anılmakta ve bilinmektedir. Genellikle bizden birini tanıdıklarında *Tekye hatibi filan oğlu filan* şeklinde dile getirilir. En iyi bilen ve yerli yerinde hükmeden Allah'tır.

Hasan Padişah Ebu Said'i öldürdükten sonra Maverünnehir topraklarını, Kirma, Azerbaycan, Diyarbekir, Mardin ve Irak'ı da ele geçirmiş oldu. Fatih Sultan Mehmet döneminde Rum topraklarına da göz dikti. Bunun üzerine Fatih, Hasan Paşa adındaki vezirini Uzun Hasan'ın üzerine gönderdi. Çıkan şiddetli savaşta yenilen Uzun Hasan Padişah Tebriz'e döndü(H.877 M.1472). 10 sene hükümdarlık yapan Hasan Padişah H.882(M.1477)'de öldü. Uzun Hasan ölünce yerine oğlu *Halil Mirza*, Tebriz'deki babasının tahtına oturdu ancak kısa bir süre sonra görevinden alındı. Amcası Ali Beyin oğlu Kasım Padişah'ı tahta getirmek istediler. Saltanatı kabul etmeyen Kasım Padişah Diyarbekir, Mardin ve çevresinin hükümdarlığıyla yetindi. Bunun üzerine saltanat tahtına kardeşi Hasan Padişah'ın oğlu *Yakup Mirza*'yı getirdiler. 3 sene hükümdarlık yapan Yakup Mirza H.885(M.1480)'te zehirlenerek öldürüldü.

Yakup Mirza ölünce yerine oğlu *Baysungur* geçti. Tahta geçen Baysungur, kardeşi Mesih Mirza'yı öldürdü. Ardından amcasının oğlu Rüstem Mirza bin Maksud Mirza bin Hasan Padişah isyan etti. Baysungur askerleri ile Rüstem'in üzerine gitti. Aralarında çıkan savaş sonucunda yenilen Baysungur yakalanarak öldürüldü. Yerine Rüstem Mirza geçti. Güvenlik ortamının sağlandığı bir dönemde Ahmed Padişah bin Uğurlu Muhammed bin Uzun Hasan askerleri ile geldi. Ahmed Padişah Bayezid'in yakın adamlarındandı. Sultan Bayezid'in yanında kalmış olan Ahmed Padişah kızıyla evliydi. Sultan Bayezid onu Rüstem'in elindeki toprakları almak için göndermişti. Aralarında birçok savaş çıktı. Sonunda Irak ve

Azerbaycan emirleri ittifak ederek Rüstem'i yakalayıp Ahmed Padişah'a teslim ettiler. Bunun üzerine Ahmed Padişah öldürülmesini emretti. Tebriz'deki yerine 6 ay kadar oturan Ahmed Padişah'a karşı savaşa giren amcasının oğlu *Eybe Sultan* zafer kazanarak Ahmed Padişah'ı yendi. Ahmed Padişah H.903(M.1497)'te meydana gelen bu savaşta öldürüldü. Onun yerine Yakup Mirza'nın oğlu Sultan Murat geçti. Amcasının oğlu Muhammed'i, Mirza üzerine saldırınca Sultan Murat Şiraz'a kaçtı. Tebriz'de hükümdarlık yapan Muhammed'i Mirza'ya kardeşi *Elvend Mirza* isyan ederek üstüne saldırdı. Muhammed'i Mirza Isfahan'a kaçtı. Daha sonra Sultan Murad Şiraz'dan Isfahan'a doğru giderek Muhammed'i Mirza'yı yakaladı ve Tebriz'e yöneldi. Sultan Murad ile Elvend Mirza arasında bir çok savaş çıktı. Sonunda onları barıştırmak için araya girildi. İki tarafı razı edecek şekilde atalarının topraklarını ikiye böldüler; Diyarbekir, Mardin, İran ve Azerbaycan'ı *Elvend Mirza*'ya; Acem Irak'ı Arap Irak'ı ve Fars topraklarını Sultan Murad'a verildi. Bu şekilde hükümdarlıklarını devam ettirdiler. Ancak sonradan Şeyh Haydar'ın oğlu Şah İsmail ortaya çıkıp bunların elinden aldı(H. 905 M.1499).

Şah İsmail

Ataları şunlardır; (Babasından itibaren): Şeyh Haydar, Şeyh Cüneyd, Şeyh İbrahim, Şeyh Ali, Şeyh Sadreddin, Şeyh Safyeddin, el-Erdebeli, Şeyh Safye. Şeyh Safye, İmam Muhammed Gazali'nin öğrencilerindendi. İmam Gazali'den ilim tahsil ettikten sonra Şeyh olmanın kaide, kurallarını ve ahlakını aldı ve vefat edene dek tarikat Şeyh'i olarak devam etti. Ölünce yerine oğlu Sadreddin geçti ve tarikat ehlinde bir çok müridi etrafında topladı. O da ölünce yerine oğlu Şeyh Ali sonrasında yerine Şeyh İbrahim, daha sonra da Şeyh Cüneyd şeyhliği devraldı. Şeyh Cüneyd kısa zamanda etrafında birçok mürid topladı. Halkın üzerindeki nüfuzundan yararlanarak bazı toprakları ele geçirmeye başladı. Bunu duyan -daha önce anlattığımız- dönemin sultanı Kara Yusuf'un oğlu Cihanşah, onu ve müridlerini Erdebil'den çıkardı. Bunun üzerine Şeyh Cüneyd daha önce sözünü ettiğimiz Ali Bey'in oğlu Uzun Hasan Padişah'ın yanına Diyarbekir'e gitti. Şeyh Cüneyd Cihanşah'ın rakibi olduğu için Uzun Hasan onu sevinçle karşılayıp büyük ikramlarda bulundu. Çünkü Akkoyunlular ve Karakoyunlular arasında çok eskiye dayanan bir rekabet vardı. Uzun Hasan kızkardeşi Sitti Hatice'yi Şeyh Cüneyd ile Sitti Halime adındaki kızınıda Şeyh Cüneyd'in oğlu Şeyh Haydar ile evlendirdi. Bir süre burada kalan Şeyh Haydar ile Şeyh Cüneyd vatanlarını özlediler ve hanımlarını alıp Erdebil'e geldiler. Erdebil'e giderken Uzun Hasan her türlü ihtiyaçlarını yanlarına vermişti. Şeyh

Haydar'ın Sitti Halime'den Şeyh İsmail adında oğlu dünyaya geldi(H.890 M.1485). Şeyh Cüneyd vefat edince yerine oğlu Şeyh Haydar tarikat lideri oldu. Şeyh Haydar'ın etrafında kısa zamanda birçok mürid toplandı. Müridlerinin diğer halktan ayrı görünmesi için kendisi dahil tüm müridlerine aynı tip elbiseler giydirirken başlarında -12 imamı işaret eden- nişanlar takılı kırmızı taç giydirdi. Bu nedenle de müridlerine *Kızılbaş* lakabı takıldı. *Kızılbaş*'ın anlamı kırmızı başlı demektir ki bu isim başlarına giydikleri yünlü tacın kırmızı olmasından gelir. Şeyh Haydar Şiilik mezhebinin en koyu inançlı olanlarından. Bu nedenle bunlara *Kızılbaş* denmektedir. Şeyh Haydar'ın müridleri artınca Gürcistan'ı almak için yola koyuldu. Şirvan'a vardığında buranın hükümdarları önlerini kesti ve Şirvan hükümdarı ile Şeyh Haydar arasında büyük bir savaş çıktı. Taberistan'da meydana gelen bu savaşta Şeyh Haydar'ın müridleri yenildi kendisi de öldürüldü. Şeyh Haydar'ın Şeyh Ali ve Şeyh İsmail adında iki oğlu vardı. Şeyh Ali babasının intikamını Şirvan hakiminden almak için üzerine gitti. Aralarında çıkan savaşta Şeyh Ali de öldürüldü. Bunun üzerine Şeyh İsmail annesi Uzun Hasan'ın kızı Sitti Halime'yi yanına alarak Lahican'a gidip buraya yerleşti(Gücün yetmediği şeyi bırak gücün yeteceği şeye bak). Şeyh İsmail Lahican'da müridlerine eğitim vererek babası gibi kısa bir zamanda tarikatını geliştirdi. Şiilik mezhebini yayarak halkın arasında ünlendi. Müridlerini silahlandırdıktan sonra memleketi Erdebil'e dönerek hükümdarıyla savaştı. Bu savaşı kazanıp hükümdarını da öldüren Şeyh İsmail memleketleri istila etmeye devam ederek; Erzincan, Kiylan ve Azerbaycan'ı aldı. İntikam almak için Şirvan'a gidip hükümdarını yenerek öldürdü(H.905 M.1499).

Artık, kendine tam olarak güvenmeye başlayan Şeyh İsmail, cübbe ve tacını çıkartıp ipekli elbiseler ve hükümdarlık kuşağını bağladı. Elvend Mirza idaresindeki Tebriz'e saldırarak ele geçirdi ve burayı kendine idari

merkez yaptı. Saldırıdan kaçan Elvend Mirza, Diyarbekir'e gitti ve ölene dek burada kaldı.

Bu memleketler, artık daha önce "Şeyh" olan ve şimdi kendine "Şah" lakabı takan İsmail'in elindeydi. Irak-ı Acem'e saldıran *Şah İsmail* burayı ele geçirdi. Daha sonra Irak arabı'na doğru giderek Bağdat'ı ele geçirdi. Buradaki İmam-ı Azam'ın ve Şeyh Abdülkadir el-Geylani'nin türbelerini yıktı. Bir çok ehl-i sünnetin alimlerini öldürüp cami ve mescidleri yakıp-yıktı. Daha sonra Musul, Mardin (*Kasım Padişah o sırada ölmüştü H.911 M.1505*) ve Diyarbekir'i de ele geçirdi. Mardin ve Diyarbekir'e Ustaçlı oğlu Muhammed Han'ı vali yaptı (H.913 M.1507).

Şah İsmail'in Rum topraklarına uzanarak ele geçirmeye başladığını duyan Sultan Bayezid'in oğlu Sultan Selim Han 100.000 kişilik bir orduyla Şah İsmail'in üzerine gitti. Azerbaycan topraklarında bulunan Çaldıran'da iki taraf arasında çıkan savaşta 5.000 asker kaybeden Şah İsmail hezimete uğradı. Sultan Selim İslam topraklarını çok güzel bir düzene koydu. Şah İsmail'in vali olarak atadığı; Mir Abdülbaki, Mirza Seyyid Şerif, Seyyid Muhammed Kemune, Mardin ve Diyarbekir Valisi Ustaçlı oğlu Muhammed, Şamlı Hüseyin Bey, Sultan Ali Mirza, Pir Ömer Bey, Şireci Paşa ve başkalarını öldürdü. Daha sonra Sultan Selim, İstanbul'a döndü(H. 920 M. 1514). Bundan sonra bu topraklar Osmanlı sultanlarının eline geçti.

OSMANLI HÂKİMİYETİNDE MARDİN

Bu tarihten sonra Mardin, Osmanlı devleti tarafından gönderilen ve iki nişan ile iki tuğ'u olan vezirler tarafından yönetildi. Bu durum H.1077 (M.1666) tarihinde Bağdat'a bağlanıncaya kadar devam etti(H.1058 M.1648). Daha sonra Nasıf Ağa buraya idareci oldu. Ardından tekrar merkeze bağlandı(H.1077 M.1666). Sonra Şeytan Yusuf Ağa vali oldu. Ardından Bağdat'a bağlandı(H.1124 M.1712). Halil Ağa idareci oldu sonra Merkeze devlete bağlandı ve idareciliğine Ali Rıza Paşa getirildi(H.1148 M.1735). Sonra Vezir Muhammed Paşa döneminde Diyarbakir'e bağlandı ve valiliğine İlyas Ağa getirildi(H.1148 M. 1735). Sonra Bağdat'a bağlandı Yusuf Ağa vali oldu(H.1148 M.1735). Merkezi devlete bağlandı ve valiliğe Uzun Bey getirildi. Vezir Ahmed Paşa Bağdat'ta vefat edene dek bu şekilde devam etti. Süleyman Paşa, Ebuleyla döneminde Bağdat'a bağlanarak Tokatlı Osman Ağa valilik yaptı(H.1164 M.1750).

Mardin bu tarihten sonra günümüze kadar Bağdat'a bağlı bir yer olarak devam edegeldi. Sincar aşiretinin asi tavırları ve yol kesmelerinden dolayı Osmanlı Sultan'ı onları kontrol altında tutmak için Mardin'i Bağdat'a bağladı. Çünkü Sincar Mardin'in bir sancağıydı. Bu şekilde Sincar'a gidecek mal ve gıda kontrol edilebilirdi.

Şimdi de Osmanlıların eline geçtikten sonra Mardin'e yönetici olarak atananların isimlerini vereceğim. Bu yöneticiler, ister devlet-i aliye'ye, ister

Amid'e, isterse Bağdat'a bağlıyken gönderilmiş olsun nihayetinde ve her halükarda Osmanlı sultanlarına bağlı olduğundan hepsinin ismini vereceğim. Daha önceki tarihlerde Mardin'de hükümdarlık yapanların isimlerini vermiştim. Sonunda daha öncede anlattığım gibi Sultan Selim buraları Şah İsmail'den almıştı(H.920 M. 1514).

Sultan Selim'in H.920(M.1514)'de buraları fethetmesinden 110 yıl sonrasına kadar ki dönemde Mardin'de yöneticilik yapanların isimlerini hiçbir yerde bulamadım. Fetihten 110 yıl sonra devlet tarafından atanmış olan Antepli Muhammed Ağa buraya yönetici olarak atandı(H.1031 M.1621). Bir yıl hükümdarlık yaptıktan sonra Süleyman Ağa (H.1031 M.1622) bir yıl yöneticilik yaptıktan sonra Kenan Ağa (H.1031 M.1623) bir yıl yöneticilik yaptıktan sonra Mami Ağa (H.1033 M.1624) bir yıl yöneticilik yaptıktan sonra *Vayvay* lakaplı Küçük Ahmed Ağa (H.1035 M.1625) bir yıl yöneticilik yaptı. Küçük Ahmed Ağa döneminde Acemler, Diyarbekir ve Mardin'e saldırmışsa da onları püskürterek bu topraklardan çıkarmıştı. Daha sonra Mardin, IV. Murad döneminde *Musul*'a bağlandı. Ardından Mardin'e yönetici olarak Abdullah Ağa atandı (H.1036 M.1626). Bir yıl yöneticilik yaptıktan sonra Musullu Ağa (H.1037 M.1627) bir yıl yöneticilik yaptıktan sonra Cafer Paşa (H.1038 M.1628) bir yıl yöneticilik yaptıktan sonra Yakup Paşa (H.1039 M.1629) yöneticilik yaptı. Yakup Paşa 7 yıl yöneticilik yapmış batı sarayını bırakarak doğu sarayını kurmuştu ki hala bu yapı ayakta duruyor. Daha sonra Mardin'de idareci olanlar sırasıyla aşağıdaki gibidir:

Hüseyin Ağa (H.1046 M.1636). İki yıl hükümdarlık yaptıktan sonra Yakup Paşa tekrar yönetici oldu(H.1048 M.1638). Bir yıl yöneticilik yaptıktan sonra Mataracı Ahmed Ağa yöneticilik yaptı(H.1049 M.1639). 3 yıl yöneticilik(H.1057 M.1647) yaptıktan sonra üçüncü kez Yakup Paşa yönetici oldu(H.1051 M.1641). Bir yıl yöneticilik yaptıktan sonra

Ferhadzade Ömer Bey yönetici oldu(H.1052 M.1642). Bir yıl yöneticilik yaptı. Mataracı Ahmed Ağa ikinci kez yönetici oldu(H.1053 M.1643). Bir yıl yöneticilik yaptı. Seyyid Süleyman Ağa yönetici oldu(H.1054 M.1644) bir yıl yöneticilik yaptı. Nebi Ağa yönetici oldu(H.1055 1645) bir yıl yöneticilik yaptı. Kör Hasan Ağa yönetici oldu(H.1056 M.1646) bir yıl yöneticilik yaptı. Mahmut Ağa yönetici oldu(H.1057 M.1647) bir yıl yönetici oldu. Kör Hasan Ağa idareci oldu(1056) bir yıl idarecilik yaptı. Mahmut Ağa idareci oldu. Bir yıl idarecilik yaptıktan sonra Mardin, Bağdat'a bağlandı ve Nasıf Ağa idareci oldu(H.1058 M.1648) bir yıl yöneticilik yaptı. Bekir Paşa idareci oldu(H.1059 M.1649) bir yıl idarecilik yaptı. İkinci kez Nasıf Ağa idareci oldu(H.1060 M.1650) bir yıl idarecilik yaptı. Acem Muhammed Ağa idareci oldu(H.1061 M.1650) bir yıl idarecilik yaptı. Derviş Ağa idareci oldu(H.1062 M.1651) bir yıl idareci oldu. Hacı Musa Ağa idareci oldu(H.1063 M.1652) bir yıl idarecilik yaptı. Siyavuş Ağa idareci oldu (H.1064 M.1653) bir yıl idarecilik yaptı. Sincarlı Mustafa Ağa idareci oldu. Bir yıl idarecilik yaptı. İkinci kez Siyavuş Ağa idareci oldu(H.1066 M.1655) bir yıl idarecilik yaptı. Hızır Ağa idareci oldu(H.1067 M.1656) bir yıl idarecilik yaptı. Karakaş Muhammed Ağa idareci oldu(H.1068 M.1657) bir yıl idareci oldu. Koca Yusuf Ağa idareci oldu(H.1069 M.1658) bir yıl idarecilik yaptı. İbrahim Ağa idareci oldu (H.1070 M.1659). Üç yıl idarecilik yaptı. Bakkal Muhammed Ağa idareci oldu(H.1073 M.1662). Bir yıl idarecilik yaptı. Koca Yusuf Ağa ikinci kez idareci oldu(H.1074 M.1663). Bir yıl idarecilik yaptı. Ali Bey idareci oldu(H.1075 M.1664). Bir yıl idarecilik yaptı. İkinci kez Bakkal Muhammed Ağa idareci oldu(H.1076 M.1665) bir yıl idarecilik yaptı.

Mardin tekrar Merkezi devlete bağlandı ve Şeytan Yusuf Ağa idareci oldu(H.1077 M.1666). İki yıl idarecilik yaptı. Eksikli Osman Ağa idareci oldu(H.1079 M.1668). İki yıl idarecilik yaptı. Fazlı Ağa idareci oldu(H.1081

M.1670) iki yıl idarecilik yaptı. Abdi Ağa idareci oldu(H.1083 M.1672) iki yıl idarecilik yaptı. Aslan Muhammed Ağa idareci oldu(H.1085 M.1674). Bir yıl idarecilik yaptı. Kedi Osman Ağa idareci oldu(H.1086 M.1675). Bir yıl idarecilik yaptı. Hasan Ağa idareci oldu(H.1087 M.1676). Bir yıl idarecilik yaptı. Cafer Ağa idareci oldu(H.1088 M.1677). Bir yıl idarecilik yaptı. Serhoş Muhammed Ağa idareci oldu(H.1089 M.1678) iki yıl idarecilik yaptı. Halil Paşa idareci oldu(H.1091 M.1680). Bir yıl idarecilik yaptı. Hasan Bey idareci oldu(H.1092 M.1681). Bir yıl idarecilik yaptı. Tekrar Halil Paşa idareci oldu(H.1098 M.1686). Bir yıl idarecilik yaptı. Uzun Ali Ağa idareci oldu(H.1099 M.1687). Bir yıl idarecilik yaptı. Kiki Ahmed Ağa idareci oldu(H.1100 M.1688). Bir yıl idarecilik yaptı. Şeyh oğlu Kasım Ağa idareci oldu(H.1101 M.1689) üç yıl idarecilik yaptı. Mustafa Ağa idareci oldu(H.1104 M.1692). Bir yıl idarecilik yaptı. Bundan sonra sırasıyla Mardin’de idareci olanların isimleri ve idarecilik süreleri aşağıdaki gibidir:

Kiki Osman Ağa	1105(M.1693)	1 yıl
Yakup Paşazade İsmail Bey	1106(M.1694)	1 yıl
Kilisli Kasım Ağa	1107(M.1695)	1 yıl
(Tekrar) İsmail Bey	1108(M.1696)	7 yıl
Yakup Paşazade Süleyman Bey	1115(M.1703)	1 yıl
Millizade Mustafa Bey	1116(M.1704)	1 yıl
Deli Halil Ağa	1117(M.1705)	1 yıl
Bunun döneminde büyük veba salgını oldu.		
Yakup Paşazade Osman Bey	1118(M.1706)	2 yıl
Millizade Mustafa Bey (Tekrar)	1120(M.1708)	2 yıl
Yakup Paşazade Osman Bey(Tekrar)	1122(M.1710)	1 yıl

Millizade Mustafa Bey(Tekrar 3.kez) 1123(M.1711) 1 yıl

Milli oğulları ile Yakup oğulları arasında çok şiddetli düşmanlık vardı. Yakup oğulları "Yakubi" Milli oğulları ise "Milli" olarak tanınmaktadırlar. Bunlardan hangisi idareci olsa diğer tarafa zulümlerde bulunur ve onların adamlarını öldürürdü. Artık Mardin öyle bir duruma gelmişti ki harabe olmuştu. Yaşanmaz bir kent halini almış, tadı kalmamıştı. Bu durum Bağdat'a bağlanıncaya(H.1124 M.1712) kadar böyle devam etti. Ondan sonra;

Halil Ağa	1124(M.1712)	1 yıl
Hacı Sadık Ağa	1125(M.1713)	2 yıl
Millizade Ahmed Bey	1127(M.1715)	2 yıl
Hacı Sadık Ağa(Tekrar)	1129(M.1716)	12 yıl

Daha önce yazdığım gibi Mardin, Milli'ler ve Yakubi'ler döneminde çok kötü bir duruma düşmüş ve harabe olmuştu. Bağdat'a bağlandıktan sonra Sadık Ağa buraya idareci yapıldı. Kendisi Mardin'e çok güzel bir düzen getirmişti. Bazıları günümüze kadar gelen 1.700 köy imar etmişti. Sonra;

Sadık Ağa'nın oğlu Muhammed Ağa	1141(M.1728)	5 yıl
Kabasakal İbrahim Ağa	1146(M.1733)	1 yıl
Solkol Ağası İbrahim Ağa	1147(M.1734)	1 yıl

Daha sonra Sultan Mahmut tarafından merkeze bağlanan Mardin, Ali Rıza Paşa'ya mülk ve hayvanların karşılığında hibe etti. Aslen Mardin'li olan Ali Rıza Paşa 4 ay burada idarecilik yaptı. Aslında o günden günümüze Mardin, Ali Rıza Paşa soyundan gelenlerin mülkleri durumundadır. Sonra oğlu Taki Bey idareci oldu(H.1148 M. 1735). Bağdat Valisi Ahmed Paşa,

Taki Bey'i öldürdü. Nedenine gelince; Sultan'ın tüm vezirleri Ahmed Paşa'nın Bağdat valiliğinden alınıp Timur Paşa'ya verilmesini istiyordu. Vezirlerden askeri destek beklentisinde olan Timur Paşa, bir gün Mardin ovasına az sayıda askerle gelmişti. Bunu duyan Ahmed Paşa Timur Paşa'yı takip ederek Erzen ve Diyarbakir arasında saldırdı ve Timur Paşa'yı öldürdü. Ardından kesik başını sultana gönderdi. Ahmed Paşa daha sonra Bağdat'a dönerken Taki Bey'le karşılaşınca onu da öldürdü ve onunda kesik başını sultana gönderdi. Sultan'ın gazabına uğramış biri olduğundan Taki Bey, Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya itaat etmiyordu. Bu nedenle Ahmed Paşa, Taki Beyi öldürdü.

Ahmed Paşa, sultanın soyundan olduğunu iddia ediyordu. Sultan, Ahmed Paşa'nın babası Hasan Paşa'ya daha önce hamile bir cariye vermişti. İşte Ahmed Paşa bu hamilelikten doğan çocuk olduğunu iddia ediyordu. Allah en iyi bilendir. Ahmed Paşa hileli bir oyunla Taki Bey'i de öldürüp kesik başını devlete yani Sultan'a göndermişti. Taki Bey Mardin'de iki ay idarecilik yaptı.

Daha sonra Muhammed Paşa, Sultana iltimas yoluyla Mardin'i Diyarbakir'e bağladı. Aynı yılda Muhammed Paşa tarafından gönderilen İlyas Ağa Mardin yöneticisi oldu(H.1141 M.1728). Dört ay idarecilik yaptı. Millizade Abdullah Bey idareci oldu 8 gün idarecilik yaptı. Selim idareci oldu. 12 gün idarecilik yaptı. Sonra bir gün içinde üç idareci değişti. Aralarında Sağkol Ağası İbrahim Ağa'da vardı. Üç ay idarecilik yaptıktan sonra öldü. Tekrar İlyas Ağa idareci oldu. 10 gün idarecilik yaptı.

Muhammed Vezir Paşa döneminde Mardin Bağdat'a bağlandı(H.1148 M.1735). Hacı Sadık Ağa'nın kızkardeşinin oğlu İbrahim Ağa idareci oldu(H.1150 M.1737). İki yıl idarecilik yaptı. Daha sonra;

Ömer Ağa

1152(M.1739) 2 yıl

Hazine katibi Muhammed Efendi 1155(M.1742) 4 yıl

Muhammed Efendi'nin 500 adamı vardı. Cömert bir kişiliği olan Muhammed Efendi yetimlere ve kimsesizlere yardımcı olurdu. Aynı zamanda Meslek sahiplerine yeni bir borç sistemi getirmişti. Birisi bir mal aldığında karşılığında aynı değerinde yazılı olduğu mühürlü bir senet alınırdı. Bu yöntem günümüzde de kullanılmaktadır.

Rüstem Ağa 1159(M.1746) 6 ay

Muhammed Efendi(Tekrar) 1159(M.1746) 1.5 yıl

Bunun döneminde Ahmed Paşa öldü(H.1160 M.1747). Onun yerine Bağdat'a *Süleyman Paşa Ebuleyla* vali oldu ve Mardin tekrar Merkezi devlete bağlandı. Mardin'e yönetici olarak 'Uzun Bey' lakaplı İbrahim Bey(H.1161 M.1748) yönetici oldu. Daha önce anlattığımız Ali Rıza Paşa'nın soyundandı. Bir yıl idarecilik yaptı.

Pir Muhammed Ağa 1162(M.1748) 1 yıl

Nuşlizade Seyyid Süleyman Ağa 1163(M.1749) 1 yıl

Mardin dördüncü kez tekrar Vezir Ebuleyla döneminde Bağdat'a bağlandı.

Tokat'lı Ahmed Ağa(H.1164 M.1750). Bu dönem Mardin'in Bağdat'a bağlandığı dönemdir ve günümüzde bu durum devam etmektedir. Bir yıl idarecilik yaptı.

Ömer Ağa(ikinci defa) 1165(M.1751) 4 yıl

Bunun döneminde çarşının yakınlarında minaresi ile birlikte *Reyhaniye Camisi* yapıldı(H.1166 M.1752). Cami yapımı için temel kazıldığında çürümemiş bir şehid cesedine rastlanmıştı. Oysa temel kazılan yer metruk bir arsaydı. Caminin yapım sebebine gelince; merhum Ahmed Paşa'nın kızı

Hanım, Ömer Ağa'ya halktan toplamış olduğu parayı göndererek bir cami yaptırmasını istemiş ve bu isteği yerine getirilmişti. Daha sonra Mardin'e idareci olarak;

Abdurrahman Bey 1169(M.1755) 1,5 yıl

Ömer Ağa(Üçüncü defa) 1171(M.1757) 2 yıl

Bu dönemde şiddetli bir kıtlık yaşandı. Öyle ki insanlar kendi çocuklarını ve ölülerini yeme noktasına gelmişti(H.1171 M.1757).

Osman Ağa(İkinci defa) 1172(M.1758) 2 yıl

Köprü Bey'i Mustafa Ağa 1174(M.1760) 1 yıl

Ömer Ağa(Dördüncü defa) 1175(M.1761) 2 yıl

Bu dönemde Bağdat valisi Ebuleyla öldü.

Gürcü Hasan Kahya 1177(M.1763) 1 yıl

Ömer Ağa(Beşinci defa) 1178(M.1764) 2 yıl

Hacı Süleyman Ağa 1181(M.1767) 3 yıl

Hasan Kahya(İkinci defa) 1184(M.1770) 1 yıl

Musullu İsmail 1185(M.1771) 1 yıl

Bunun döneminde büyük veba salgını oldu.

(Üçüncü defa) Hasan Kahya 1186(M.1772) 1 yıl

(İkinci defa) Hacı Süleyman Ağa 1187(M.1773)1,5 yıl

Hacı Süleyman Ağa'nın döneminde, Mardin'de yeniçeri ocağı halka haksızlıklar yapıyordu. Dört yıl boyunca yeniçeri ocağı mensuplarının yaptıklarını duyan merkezi devlet dört ay uğraştıktan sonra bu ocağı Mardin'de fesh edebildi. Voyvoda Arap Ali Ağa'nın öldürülme tarihi 15

Recep 1193 Çarşamba(29 Temmuz 1779) günüdür. Daha sonra onun yerine Millizade İsa Bey idareci oldu (H.1194 M.1780).

Halkın hakkını yemeye ve zulüm etmeye başlayınca şehirden çıkartıldı. İdareciliği 2 yıl sürdü. Daha sonra yerine İbrahim Efendi idareci oldu(H.1196 M.1781). Bir yıl idarecilik yaptı. Bu tarihte Deyrili Kazım Ağa ve kardeşi İbrahim ile birlikte 6 kişi öldürüldü(6 Şevval 1196-14 Eylül 1782). İbrahim Efendi aralarında düşmanlık bulunan Daşiler tarafından öldürüldü. Sonra;

Sarı Mehmet Ağa	1197(M.1783)	1 yıl
Cefud Oğlu Abdullah Ağa	1198(M.1784)	1 yıl
Millizade İsa Bey(ikinci defa)	1199(M.1785)	1 yıl

Millizade İsa Bey Bağdat'tan Mardin'e doğru geldiğinde Nusaybin'de kardeşi Muhammed Necip Bey'in evinde misafirliğe kaldı. Bu sırada Omerani ve Daşi aşiretlerinden asker çağırarak Mardin'in ileri gelenlerinden üç kişiyi öldürmelerini istedi. Bunlardan birisi Tekye Hatibi olarak bilinen Kadı Mütevellisi olan babam *Ömer Efendi* ydi. Diğer ikisi ise bazı işlerde Mardin'deki yöneticilere vekaleten mütevellilik yapan *Köprülüzade Muhammed Ağa* ile *Cuzili Köprülüzade Ali Ağa* ydi. Askerler geceleyin gizlice bu kişilerin evini basarak hepsini öldürdüler(9 Cemaziyelahir 1199 Pazartesi–19 Nisan 1785).

O zaman annem henüz bana hamileydi dünyaya gelmemiştim.

Sonra;

Mektupçu Osman Efendi(H.1200 M.1785) 18 gün. Bu şahıs zehirlenerek öldü.

Sonra;

Silahtar veziri Mustafa Ağa(H.1201 M.1787) Bir yıl idarecilik yaptı. Bu voyvoda, Serdar Muhammed Ağa ve Hasan Tuti tarafından öldürüldü.

Sonra;

Üçüncü defa Millizade İsa Bey Mardin idarecisi oldu(H.1202 M.1787) 6 ay idarecilik yaptı.

İkinci defa İbrahim Efendi(H.1203 M.1788) 2 yıl idarecilik yaptı.

Bunun döneminde sultan Abdülhamid öldü. Yerine sultan Selim geçti.

Dördüncü defa İsa Bey idareci oldu(H.1205 M.1790).

Bu dönemde sultanın emriyle Bağdat Valisi Süleyman Paşa, Milli Timur Ağa'yı ele geçirmek için Mardin'e doğru geldi. Önce Harzem'de ordusuyla konakladı. Haberi alan Timur Ağa hemen Sincar'a kaçarak kurtuldu.

Aradan bir yıl geçtikten sonra Timur Ağa Bağdat'a giderek Süleyman Paşa'ya sığındı. Affedilmesi için Süleyman Paşa'nın Sultan'dan aracı olmasını ve kendisine vezirlik makamına getirilmesini istedi. Bu isteklerini kabul eden Süleyman Paşa, Sultan'ın Timur Ağa'yı affetmesini ve Reha'ya vezir olarak atanmasını sağladı. Bunun üzerine Timur Ağa Reha'ya gitti(1215). Ancak, Reha halkı Timur Ağa'nın kendilerine vali tayin edilmesine karşı çıkarak şehre girişini engellediler. Halkın isyanı, sultan'ın Timur Ağa'yı azlettiğini bildirinceye kadar devam etti.

Ardından Süleyman Paşa Mardin'e doğru hareket edince Timur Ağa kaçtı. Süleyman Paşa, Musan aşiretine mensup 120 Yezidiyi ansızın öldürdü. Sürgüçlü Hüseyin Ağa ile Ğurslu Hacı Hasan Ağa'yı Mardin çarşısında astırarak idam etti(25 Muharrem 1206-24 Eylül 1791).

O sıralarda Mardin surları Timurlenk saldırılarından veya Kasım Padişah döneminden beri harabe durumdaydı. Süleyman Paşa, Sultan Selim'den surların tamir edilmesi için izin alarak üç yıl devam edecek bir tamir sürecini başlattıktan sonra Bağdat'a döndü(2 Safer 1206- 01 Ekim 1791)

Aynı yılın Recep ayında Mardin voyvodası İsa Bey'in önderliğinde surların tamiratına başlandı. İsa Bey iki yıl voyvodalık yaptıktan sonra Zilhicce ayında arefe günü vefat etti(H.1206 M. Temmuz 1792).

Yerine kardeşi Mehmet Necip Bey geçti. Zorbalıkla yönetmeye başlayan Necip Bey'e karşı halk galeyana gelerek Milli aşiretine reislik yapan oğlu Yusuf Mehmed'i öldürdüler. Necip Bey'in aldığı önlemler işe yaramayınca voyvodalığı bırakarak kaçtı (H.1206 M.1792). İdareciliği dört ay sürmüştür.

Ardından ikinci kez Sarı Mehmet Ağa voyvoda oldu. Koçhisar köyüne giden Sarı Mehmed Ağa, Tüfekçibaşı Hişman'ın oğlu Hacı Mehmed'i öldürdü. Ardından Mardin'e dönmek istedi ise de şehir halkı dönüşünü engelledi. Oniki ay idarecilik yaptı. Yerine Bağdat'lı Ali Bey geçti. Daha önce Tüfekçibaşı olan Daşı aşireti mensubu Abdülkadir'i öldürünce bütün Daşiler Mardin'i terk ederek kaçtı. Şehzade Abdürrahim Ağa, Tüfekçibaşı oldu. İleride anlatacağımız gibi ölümü de Daşilerin elinden olacak olan Abdürrahim Ağa bu aşirete karşı büyük bir düşmanlık yapıyordu.

Ali Bey'in idareciliği altı ay sonra sona ermiştir(H 1210 M.1795).

Ardından ikinci kez Millizade Mehmet Necip Bey idareciliğe atandı. Bunun üzerine Bağdat'tan yola çıkarak geleneklere göre önce Firdevs bahçelerinde konakladı. Atama haberini alan Tüfekçibaşı Abdürrahim bu karara karşı çıkarak isyan etti.

Savur Emiri Salih Bey ve Sürgücü aşiretinden Fendi'yi de yanına aldı. Bunun üzerine Mehmet Necib Bey hemen Nusaybin'e giderek durumu Süleyman Paşa'ya bildirdi. Abdürrahim'in isyanına öfkelenen vezir Süleyman paşa, Musul, Kerkük, Kürt ve ova aşiretinden bir çoğunu yanına alıp yola koyuldu. Önce Sürgücü üzerine gitti. Liderlerinden olan Timur'u yanına aldı.

Böylece Sürgücü aşireti ikiye bölünmüştür; Timur taraftarları ve Fendi taraftarları. Mehmet Necib Bey sürgücü aşiretinden Timur taraftarlarını da yanına alarak Fendi'nin üzerine saldırdı. Allah'ın yardımıyla Fendi Ağa'nın taraftarlarını yenerek birçoğunu öldürdü. Mardin şehir merkezi kırk gün muhasara altında kaldı. Hasat dönemi olduğundan gıda sıkıntısı ortaya çıkmaya başlamış, Mardin sakinleri buğday bulamadıklarından nohut tüketmeye başlamıştı. Artık bu duruma tahammül edemeyen halk Mardin'i elinde tutan Abdürdahim'i teslim olmaya zorladı.

Baskılara dayanamayan Abdürrahim o dönemde idareciliğe atanmış olan Bayluk(Beyayulak) sultan'a barış için bir heyet gönderdi. Bayluk Sultan gelen heyetin özürlerini ve af dileklerini -Abdürrahim'i cezalandırmak için kendisine teslim etmeleri şartıyla- kabul etti. Heyet Mardin'e dönerek şartları bildirince Abdurrahim kendisinin de affedileceği umuduyla teslim oldu. Bunun üzerine Abdurrahim tutuklanarak Bağdat'a gönderildi. Ardından Mardin'e giren Bayluk, asileri cezalandırmaya başladı. Bir kısmını idam ederken bir kısmını da Bağdat'a sürgüne gönderdi. İdam ettikleri arasında Kale Dizdarı Mahmut Ağa, Ulu Cami Hatibi Lütfullah Efendi, Pazarbaşı Hacı Ahmed Ebcit, Ali Avr'ın oğlu Hacı Mehmet vardı. Abdurrahim'in evini yıkarak mallarını müsadere etti. Böylece Kürtler arasında nüfuz sahibi olmaya başladı. Bu dönemde gıda ve meyvelerin fiyatı düşmeye başladı. Buğday kilesi 4 kuruşa arpanın kilesi ise 2 kuruşa inmişti. Ancak onun döneminde veba salgını ortaya çıktı.

H.1211(M.1796)'de idareci olan Bayluk Sultan 4 yıl sonra görevi sona ermiştir(H.1214 M.1799). Ardından Derviş Ağa(H.1214 M.1799) 3 ay idarecilik yaptı. Sonra Abdulah Ağa idareci oldu.

Daşı aşiretinden Fettah Bey, Abdulah Ağa'ya isyan ederek aşiretinden birçok kişiyi de yanına aldı. Abdullah Bey askerleriyle üzerine gidince adamlarıyla birlikte Mansuriye'ye kaçtı. Kısa bir süre sonra yandaşları dağıldı. Abdullah Bey, *Melik Mahmut Camisine* küçük bir minare yaptırmıştı. Ayrıca Erbil, Basra ve Bender'de birer medrese yaptırmıştı.

Bu sıralarda Bağdat valisi Süleyman Paşa vefat etmiş Ali Paşa vali olmuştu. İçine korku düşen Abdullah Ağa Mardin'i terk ederek yeni valinin kendisine zarar vermemesi için Hasankeyf'e kaçmıştı. Ali Paşa onu affedince Bağdat'a gitti(H.1218 M.1803). 1 yıl 5 ay idarecilik yaptı.

Abdullah Ağa'nın yerine eski voyvoda Sarı Mehmet Ağa'nın oğlu Mustafa Ağa tekrar Mardin'e voyvoda olarak atandı(Muharrem 1218-Nisan 1218) 6 ay idarecilik yaptı.

Üçüncü defa Ali Bey voyvoda oldu. Onun döneminde özellikle Kikan bölgelerindeki tarlalara böcekler büyük zarar verdi. Buğdayın kilesi 10 kuruştan 50 kuruşa çıktı(H.1219 M.1804).

Ali paşa Sincar'ı almak için Bağdat'tan geldi. Gayr-ı müslimlerden birçok köyü ele geçirdi. Ancak Bağdat ayanlarından olan Şavir'in çocukları Ali Paşa'ya karşı çıkararak ihanet ettiler. Bunun üzerine hepsini öldürdü. Daha sonra Bağdat'a doğru dönerken Ali Bey vezir Ali Paşa'yı karşıladı. Vezir, Ali Bey'e Mardin halkına verilmek üzere buğday ve arpa gibi gıda maddelerini vererek vedalaşıp ayrıldı.

2 yıl idarecilik yapan Ali Bey 23 Cemaziyelahir 1220-18 Eylül 1805'de zehirlenerek öldü.

Onun yerine Millizade eski voyvoda İsa Bey'in oğlu Mehmet Sadık Bey idareci oldu. Sadık Bey, Daşı aşiretinden Ali Kahya'nın oğlu Tüfekçibaşı Hüseyin'i ve başka birini tutuklatmadan öldürmeye niyetlendi. Niyetini anlayan bu iki kişi derhal şehri terk ederek Ömeryan liderine sığındılar ve taraftar toplamak için fitne fesat yapmaya başladılar. Bazı kürtler yanlarında yer almaya başladılarsa da aklı başında insanlar onlara yanaşmadı. Mehmed Sadık Bey, Abdülfettah Beyi *tüfekçibaşı*, Ahmed Ağa'yı ise *odabaşı* yaptı. Bu ikisi de Daşı aşiretinden olmakla birlikte Kısıki boylarındandılar. Hacı Mustafa ve Hüseyin ise Daşı aşiretinin Haruniye boylarındandılar.

Daşiler aslen Ömeri ovasından, kıtlıktan dolayı Mardin'e gelen Kürtlerdir. Şehre ilk geldiklerinde harabe evlerde ve mağaralarda yaşıyorlardı. Son derece fakir olan bu insanlar geçimini sağlamak için türlü işlerle uğraşıyorlardı; Odunculuk, dilencilik, hırsızlık. Birkaç boydan oluşan bu aşiretin sayısı Yunus bin Matta(Hz.Yunus a.s.)kavminin sayısı kadardı(200.000). Daşı aşiretinin en ünlü boyları *Haruni* ve *Kısıkidir*. İşte voyvoda bu aşiret mensuplarının katlini istiyordu. Nerelisin? diye sorulduğunda; "Botan Kürtlerinden" diye cevap verirlerdi. Zamanla şehrin birçok yerinde iş bulmaya başladılar.

Onların arasında birçok cesur, güçlü, kuvvetli, mert insanlar vardı. Çarşıda bekçilik yapan birçok aşiret mensubu vardı. Becerilerini göstererek, idarecilerin katında yer almaya başladılar. Şehrin idari işleri onlara danışılarak yapılmaya başlandı. Ardından şehrin birçok ileri gelenini öldürerek yerlerine geçmeye başladılar. Öyle ki, idarecilere yakın olan bir tek onlardı. Tıpkı Abbasi Devletindeki Türkler gibi güçlenmişlerdi. Bu nedenle halk onlardan korkuyordu. Artık her işin iyi veya kötü bir şekilde sonuçlandırılması bunların elindeydi.

Bu aşiretin en önde geleni *tüfekçibaşı*, daha sonraki Odabaşı, en geride kalanı ise Hasbaşı, bunun dışındaki makamlar onlar için musibet sayılırdı. Bunlardan birisi makamından olmaktansa ölmeyi hatta öldürülmeyi yeğlerdi. Şimdi ise bunlar kürtlerin eline geçmişlerdi. Balıkçı ağına takılmış balık gibi, kurdun ağzındaki kuzu gibi veya doktorun elindeki hasta gibidirler. Kürtler bu Daşı aşiretlerinden istediklerini görevden alıyor yada yeni bir görev veriyor, canının istediği insana zulmediyor, dinine-dünyasına karışıyor, hatta isterse öldürüyor. Canı istiyorsa izzet ve ikramda bulunuyor.

Görevinden alınan Hacı Mustafa ve taraftarları büyük bir hezimete uğramışlardı. Onun yerine Abdülfettah Bey tüfekçibaşı olmuştu. Böylelikle Daşı aşiretinin Kısiki ve Haruni boyları arasındaki kin ve nefret daha da çoğalmıştı. Bu nedenle halk korku ve endişe içindeydi. Bu iki boy arasındaki muhalefet Millizade Sadık Bey'in idarecilikten azledilmesine kadar devam etti(H.1222 M.1807). Bir buçuk yıl idarecilik yapan Sadık Bey H.1222(M.1807)'de görevinden alınmıştır.

Daha sonra yerine Espir Ağa'nın oğlu Osman Ağa idareci oldu. Onun döneminde zalimler bertaraf edilmiş halk huzura kavuşmuştu.

İlk göreve geldiğinde büyük sıkıntılar vardı. Fitne ve fesat ortaya çıkmaya ve gündün güne ortalık daha da karışmaya başlamıştı. Bunun üzerine *azapağası* Hacı Hüseyin, kötülüğün kaynağı olarak Daşı aşiretini göstererek halktan birçok serseriye etrafında topladı. Ardından Fettah Bey'e haber göndererek şehirden çıkması gerektiğini aksi halde kendisine ve taraftarlarına büyük zararlar verileceğini bildirdi. Bunun üzerine Daşı aşiretinin Kısiki boyundan olan Fettah Bey ve taraftarları şehri terk ederek kaçtılar. Ertesi gün Daşı aşiretinin Haruni boyundan olanlar bu durumu fırsat bilip şehre girmek istedilerse de azapağası Hacı Hüseyin bunları da şehre almadı. Bunun üzerine Daşı aşiretinin bu iki boyu birleşerek Mardin'i

kuşatma altına aldı. Bu sırada Bağdat valisi Ali Paşa ölmüş yerine Süleyman Paşa geçmişti. Mardin Halkı Süleyman Paşa'ya bir heyet göndererek yardım istedi. Süleyman Paşa Daşi aşiretinin hiçbir mensubunun Mardin'e alınmaması için bir ferman çıkardı (Muharrem 1223- Şubat 1808).

Osman Ağa bazı asileri cezalandırmak için Mardin ovasına doğru yola çıktığı sırada Harrin köyünde vefat etti. Artık Mardin halkı başsız kalmıştı. Beş ay idarecilik yapan Osman Ağa 25 Zilhicce 1223 – 11 Şubat 1809 'te ölmüştür.

Daha sonra yerine “ebu-Dibs” lakaplı Ahmed Ağa idareci oldu. Başından beri hesabını yapmış olan Ahmed Ağa, gizliden Daşi aşiretinden Harunilerle anlaşmış ve yanlarına Ömeriler ile bazı dağlı kürtleri de alarak şehre saldırımları için silahlandırıyor. Bunlar geceleyin sık sık *Savur Kapısından* şehre saldırıyorlardı. Bu dönemde şehir üç kişiden sorulurdu. Şeyhzade Abdurrahim Ağa, Azapağası Hacı Hüseyin Ağa ve Bayraktar Hacı Ahmed. Bunların üçü de tüccar kişilerdi. Beş ay kadar süren bu saldırıları halk bir şekilde püskürtüyordu. Ancak aralarında birliktelik olmadığı gibi gerçek anlamda liderlik yapacak kimse de yoktu. Saldırıların devam ettiği bir sırada şehirden *Hızır Kasım* adında birinin ihanet etmesi sonucunda surları içerden yıkarak saldırganların şehre girmesini sağladı. Harunilerin şehre girmeyi başardığını duyan Voyvoda Ebu Dibs Ahmed Ağa çok sevindi. Saldırganlar çarşı-pazara dalarak talan etmeye başladılar. Ardından Azapağası'nın evini talan ederek Tekye ve Mişkinye mahallesine saldırarak yağmalamaya devam ettiler. Bayraktar Hacı Ahmed'i de yakalayıp öldürdüler. Ancak saldırganlar kaleyi ele geçiremedi. Kuşatma altına aldılarsa da yaklaştıklarında yukarıdan karşı saldırıyla püskürtülüyorlardı.

Ömeryan, Karandelan, Rişmil, Kabala, Belabil'den oluşan bu saldırganlar, bir taraftan çarşı pazarı talan ederken öbür taraftan halka büyük

eziyetler ediyorlardı. Abdurrahim Ağa'yı tutuklayarak hapse attılar. Sonra da öldürdüler. Azapağası onlardan korktuğu için yanlarında yer almıştı. Suru delip şehre girdikleri tarih 25 Şaban 1223 – 16 Ekim 1808.

Kale halkı Ramazan ayına kadar tam 14 gün kuşatma altında kaldı. Bu duruma tahammül etmeyen Kıssikilerin lideri Fettah Bey yanına kendi aşireti yanı sıra Ğurs ve Denbeli aşiretini de alarak şehre girdi. Kuşatma altındakilerinin yardımıyla da saldırganları yendi. Ancak kendi taraftarları ve Mardin'den bazı insanların katılımıyla ikinci bir talan başladı (9 Ramazan 1223- 29 Ekim 1808). 10 ay idarecilik yapan Ebu Dibs Ahmed Ağa Muharrem 1223 Şubat 1808'de göreve başlamıştı. Daha sonra yerine Azapağası Hacı Hüseyin Ağa idareci oldu. Şehrin talan edildiğini duyan Bağdat Valisi Süleyman Paşa, idareciliğe zaten daha önce de istekli olan ancak saldırılardan kaçan Hacı Hüseyin Ağa'yı getirdi. Atama emrini alan Hüseyin Ağa hemen Mardin'e dönerek talana katılan herkesi cezalandırmaya başladı. Bütün aşiretleri itaat etmeye çağırdı. İsyana katılan birçok aşiret liderini ve ileri gelenleri öldürdü. Öldürdükleri arasında; Ğurs lideri Abdullah Ağa, Ömeryan lideri zor Mustafa Ağa, Tüfekçibaşı Abdülfettah Bey, Kiki lideri Ahmed Molla Ali ve Abdi Ağa, Ğurslu Gullek lakaplı acımasız bir adamı, Hasbaşısı İbrahim Hallaf ve başkaları. Kalede tutuklu bulunan Daşı ve Belabil aşireti mensubu 24 kişiyi de kalede öldürdü. Öyle ki bunların kanı kalenin dibine kadar akmıştı. Kalenin dış kapısında da iki kişiyi astırarak gözdağı vermek için teşhir etti. Bağdat valisinden 2.000 takviye asker alarak -yağmaya en çok karışmış olan- Belabil ve Rişmil köylerine gitti. Bu iki köyden de 50 kişiyi öldürdü. Çocuk ve kadınlardan 200 kişiyi de yanına rehin olarak aldı. Daha sonra para karşılığında onları serbest bıraktı.

Böylece kale hile ile elden çıkmış ve ilk olarak Bağdat Bartali'lerinin eline geçmiş oldu.

Bu tarihten sonra Mardin, Bağdat Bartalı'lerin eline geçmişti. Bu nedenle şehrin huzuru kaçmıştı (16 Safer 1224 – 02 Nisan 1809).

Süleyman Paşa Bağdat'tan gelerek önce Mardin'de konakladı. Akabinde Diyarbakir'e doğru hareket ederek şehri kuşatmaya aldı ancak ele geçiremedi ve geri döndü. Bağdat'a dönerken Hacı Hüseyin Ağa Nusaybin'e kadar onu uğurladı ve Mardin'e geri döndü. Nusaybin'den zehirlenmiş olarak geri dönen Hacı Hüseyin Ağa kısa bir süre sonra öldü. 6 ay 10 gün idarecilik yapan Hacı Hüseyin Ağa (25 Cemaziyelevvel 1224- 08 Temmuz 1809 tarihinde vefat etti).

Yerine Mehmet Sait Ağa geçti. Atama haberi geldiğinde kendisi ovada bulunuyordu. Daha önce isyan hareketlerinde bulunmuş ve kaçak durumunda olan Daşiler itaatte bulunmak için yanında yer aldılar. Hacı Hüseyin Ağa'nın kardeşi Derviş Ağa ise idarecilik kendisine verilmedi diye yanına birçok kişiyi de alarak isyan hareketini başlattı. Mehmet Sait Ağa ve Daşileri Mardin idareciliğinden atmak için başlattığı saldırı hareketi başarısız olunca çareyi kaçmakta buldu. O sırada kale Bağdat Bartalı'lerinin elindeydi. Ovaya kaçan Derviş Ağa'nın peşine Milli aşiretinden adamlar gönderdi. Derviş Ağa kurtulmak için bir mağaraya saklandıysa da bulunarak öldürüldü(22 Recep 1224- 02 Eylül 1809).

Mehmet Sait Ağa böylece muradına erdi. Derviş Ağa'nın öldürüldüğünü duyan Mardin'deki taraftarları korkarak şehirden kaçtılar. Ancak bir süre sonra Mehmet Sait Ağa'yla anlaşarak Daşiler dahil çoğu geri döndü.

Bu dönemde Osmanlı Sultanı, Reisü'l Küttab'ı bazı kişileri tutuklatmak ve idam etmek üzere Bağdat'a göndermişti. Reisü'l-küttap önce Bağdat Valisi Süleyman Paşa'yı teslim almak için birkaç kez savaşmak zorunda kaldı. Sonunda valiyi tutuklayarak öldürdü ve kesik başını sultana

gönderdi(Rebiülevvel 1225-Mayıs 1810). Sonra Bağdat valiliğine Abdullah Paşa atandı.

Bazı fesatçılar Mehmet Sait Ağa ile yeni Bağdat Valisinin arasını bozarak ortalığı karıştırdılar. Bunun üzerine Bağdat Valisi, Mehmet Sait Ağa'nın tutuklanmasını emretti. Tutuklanarak cezaevine konulan Mehmet Sait Ağa'nın tüm mallarını da müsadere ettiler(25 Cemaziyelahir 1227- 06 Temmuz 1812). 3 yıl idarecilik yapan Mehmet Sait Ağa Cemaziyelevvel 1224-Haziran 1809'da idareciliğe getirilmişti.

Ardından Mardin idareciliğine Erbilli Ömer Ağa Ebu Nezir getirildi. Bu şahıs ilk önce Mehmet Sait Ağa'nın tüm mallarını kendine aldı. Sonra Mehmet Sait Ağa ve yandaşlarını öldürmek istedi. Ancak kısa bir süre sonra Nusaybin'den geziden dönerken hayatını kaybetti(7 Şevval 1227- 14 Ekim 1812). 3 Ay idarecilik yaptı. Bu arada Bağdat Valisi Abdullah Paşa kalede tutuklu bulunan Mehmet Sait Ağa'nın serbest bırakılarak Bağdat'a getirilmesini emretmişti. Serbest bırakılan Mehmet Sait Ağa Mardin'den yola çıkarak Bağdat'a giderken Nusaybin yolunda Ömer Ağa'nın cenazesini taşıyanlarla karşılaştı. Ölen kişinin Ömer Ağa olduğunu ve cenazesini kardeşi tarafından memleketleri Erbil'e doğru götürdüğünü öğrenince Mehmet Sait Ağa çok sevinmişti. İyi biliyordu ki ölmeden önce en küçük fırsatı bulsaydı kendisini öldüreceklerdi.

Ardından ikinci defa Kerküklü Sarı Mehmet Ağa'nın oğlu Mustafa Ağa idareci oldu.

Bu dönemde Süleyman Paşa'nın oğlu Sait Paşa Bağdat'ta isyan çıkartarak Abdullah Paşa'yı devirdi ve tutuklatarak öldürdü. Yine bu sıralarda Sürgücülerle Daşiler arasında çatışmalar başlamış ve Daşilere ait birçok hayvan sürüleri yağmalanmıştı.

Daha sonra şehre saldıran Sürgücüler şehri talan etmeye ve Daşileri Mardin'den zorla çıkarmaya başladılar. Mardin voyvodası Mustafa Ağa'yı da tutuklayan saldırganlar, esnaflardan toplanmış olan vergilere de el koydular. Ayrıca esnafların malını mülkünü yağmalamaya başlamışlardı.

Bunun üzerine Mustafa Ağa Bağdat'a kaçarak vezire sığındı (Rebiülahir 1228-Nisan 1813). 6 ay idarecilik yapmıştı.

Onun yerine ikinci defa Mehmet Sait Ağa Mardin'e idareci oldu. Bu dönemde kargaşa devam ediyordu; her türlü hilekarlık, düzenbazlık, adam kaçırma, yol kesme... Voyvoda Mehmet Sait Ağa, bu olayların failini bildiği halde göz yumuyordu. Birkaç kez ikaz etmeye çalıştıysa da fayda etmedi. Bunun üzerine olayları dindirmek için aniden harekete geçerek yedi kişiyi tutuklayıp idam etti. İdam edilen kişiler şunlardı; Millizade İsmail Bey ve kardeşi, Boz Bey, Bayraktar Ömer Bey, Hacı Ebu Zeyd ve arkadaşlarından üç kişi daha vardı. İdam ettiği bu kişilerin kesik başlarını Bağdat'a gönderdi.

Mehmet Sait Ağa bir ara Koçhisar'a gittiğinde bunu fırsat bilen Daşilerin düşmanı Sürgücüler yanlarına aldıkları Behremki, Denbeli ve Afes Kürtleri ile şehri kuşatma altına alarak ele geçirdiler. Ramazan ayının son günlerinde meydana gelen bu olayla Mehmet Sait Ağa'nın da direktifiyle şehirde bulunan tüm Daşi aşireti mensupları yerlerini terk ederek Mardin'den çıktılar. Şehir halkıyla bu saldırganlar arasında çok şiddetli çatışmalar meydana gelmişti. Daşilerin şehri terk etmesiyle olayların dineceğini düşünen Mehmet Sait Ağa Mardin'e geldi. Makamına gelen Sait Ağa, Sürgücü liderleri olan Fendi, Teymur ve Mustafa Şemdin'i yanına davet ederek üç gün onları ağırladı. Bu sırada gizliden bunların öldürülerek bertaraf edilmeleri için plan yapıyordu. Ancak bu gizli planının ortaya çıkmasıyla birlikte bu kişiler hemen kaçarak kurtuldular. Kendisinden intikam alınacağını bilen Mehmet Sait Ağa da kaleye kaçarak kendisini

güvene aldı. Tabii hemen sonra kaleyi kuşatmaya alan Sürgücüler bir giriş yolu bulamayınca beklemeye koyuldular. Mehmet Sait Ağa kalede Bağdat Bartalileri ile birlikte 5 ay kuşatma altında kaldıktan sonra bir gece fırsatını bulup kuzeyden kaçmayı başardı ve Bağdat'a gitti.

2 yıl idarecilik yapan Mehmet Sait Ağa Rebiülahir 1228-Nisan 1813'te göreve gelmiş ve 2 yıl 5 ay kaldıktan sonra ayrılmıştır(H.1231 M.1816).

Daha sonra onun yerine Ömer Ağa, ebu Nezir'in kardeşi Erbilli Yunus Ağa idareciliğe atandı. Yunus Ağa Mardin'e geldiğinde bazı kürtlerin ve sürgücülerin şehri ellerine geçirdiklerini görünce ilk başta sesini çıkartmayarak onlarla beraber hareket etti. Bu saldırganlar önceki idarecinin tüm malını mülkünü yağmalamasına rağmen itiraz edemiyordu. Mehmet Sait Ağa'nın Bağdat'a varıp durumu bildirdiğini öğrendikten sonra harekete geçerek önce Hızır Kasım'ı görevinden alarak tüfekçibaşılığına Denbelilerin lideri Tilla Ağa'ya devretti. Ancak bunu da Sürgücülerin onayıyla yaptı. Çünkü Hızır Kasım, Daşi taraftarıydı. Sürgücüler ise bunlara düşmandı. Sonunda bu kukla idarecilikten bıkan Yunus Ağa, Sürgücü liderlerini çağırarak kendisini rahat bırakmalarını idari işlere müdahale etmemeleri gerektiğini söyledi. Sürgücüler buna itiraz edince Yunus Ağa silahlı birliklerini yanına alarak kaleye çıktı. Ardından Milli aşiretinin lideri İbrahim Ağa ile Omeriyan lideri Halil Ağa'yı Sürgücülere karşı yardıma çağırdı. İbrahim Ağa'nın silahlı adamlarıyla geldiklerini haber alan Sürgücüler hemen harekete geçerek şehre girmelerini engellemek için savunmaya geçtiler. Aralarında çok şiddetli çarpışmalar başladı. Öbür taraftan – kaleden Yunus Ağa silah ve oklarla Sürgücülerini sıkıştırmaktaydı. Derken Savur kapısından ve Ömeriyan'dan silahlı adamlar da yardıma gelerek *Yeni Kapı*'da Sürgücülerini iyice sıkıştırdılar. Artık kaçış yolunu bulamayan bazı Sürgücüler Şeyh Mehmet Dirar Camisine sığındılar.

Caminin dört bir tarafını kuşatma altına alarak saldırıya geçildi. Her iki taraftan yaklaşık 50 kişi öldü. Ölenler arasında Bozo'nun oğlu Ali Ağa da vardı. Sürgücü liderlerinden Teymur Ağa da yedi gün sonra öldü. Böylece Sürgücülerin elinden silah ve atlarını da aldılar.

Camide kuşatılmış durumunda olan Sürgücülerin imdadına Mişkinler yetişti. Mişkinlerin yardımıyla camiden çıkış yolu bulan Sürgücüler bu şekilde Ömeryan ve Millilerin elinden kurtuldular(26 Zilhicce 1230-29 Kasım 1815). Olayın ikinci gününde kaleden inen Yunus Ağa, Daşileri etrafında topladı. Bu arada Sürgücülerin Ağası Timur'da ölmüştü. Buna çok kızan Sürgücüler tekrar bir araya gelerek şehre saldırıp surları yıkmaya başladılar. Karanlığın çökmesiyle birlikte Daşilere ve Yunus Ağa'ya saldırıp mallarını mülklerini talan etmeye başladılar. Daha önce Daşilerden çok zulüm görmüş olan şehir halkı, Sürgücülerin bu saldırılarına tepkisiz kaldı. Mardin yöneticisi Yunus Ağa ile Daşiler bu saldırıya tahammül edemeyerek mallarını ve hayvanlarını geride bırakarak kaçtılar. Sürgücüler bunları ganimet bilip mal ve hayvanlarını yanlarına alarak sevinçli bir şekilde Mardin'den -Muharrem ayının son günlerinde- ayrıldılar (H.1232 - Aralık 1816).

Aynı günlerde Davut Paşa Bağdat'a saldırarak Süleyman Ağa'nın oğlu Sait Paşayı öldürdü.

Mardin'de yedi ay idareciliği süren Yunus Ağa'nın yerine zalimlikte benzer kişiliği az bulunan Gürcü Abdülkadir Ağa atandı. İlk icraatı Sürgücü aşiret mensupları ile bazı Daşi aşireti mensuplarını bir araya getirmek oldu. Salim'in oğlu Hüseyin'i *tüfekçibaşı* yapan Gürcü Abdülkadir, Cemaziyelevvel 1232- Mart 1817'de başa gelmiş ve bir yıl idarecilik yapmıştır. Daha sonra yerine üçüncü defa Mardin idareciliğine Mehmet Sait Ağa atandı. Bağdat valisi isyanlarda bulunan bazı aşiretleri boyunduruk

altına alması için Sait Ağa'nın emrine çok sayıda asker verdi. Sait Ağa yanına aldığı bu askerlerle birlikte Koçhisar'a gidip karargahını kurdu ve çevre aşiretlerini itaat etmeye çağırdı.

Büyük-küçük çevredeki tüm aşiret mensupları bu davete icabet etmeye başladılar. Ancak Sürgücüler daha önceki idareci Yunus Ağa'nın kendilerine karşı şiddet hareketini bahane ederek isyan ettiler. Bunun üzerine Mehmet Sait Ağa sayıları toplam 10.000 olan askerleri yanına alarak önce karargahını meydana kurdu ve ardından Tizyan'a doğru harekete geçti. Piyade ve atlılardan oluşan ve sayıları kesin olarak 10.000'i bulan bu askerler Mardin, Musul ve Kürt aşiretlerinden toplanmış cesur, kahraman kişilerdi. Bu kadar çok sayıda askeri birlikle karşılaşan Sürgücüler çarpışmayı göze alamadan üç ayrı kola bölünerek; bir kolu Uyun'a, bir kolu Bürman'a ve Mustafa Şemseddin'in komutasındaki diğer üçüncü kol ise Tizyan'a kaçtı. Tizyan tepe ve vadilerinde karşılaşan iki taraf şiddetli bir çarpışmaya girdi. Bu çarpışma, akşama kadar devam etti ve Mehmet Sait Ağa'nın yenilgisiyle sonuçlandı. Bu askeri birliğin top, at ve malları Sürgücülere kaldı(18 Şevval 1233 – 21 Ağustos 1818).

Bazılarının görüşüne göre Mehmet Sait Ağa'nın yenilgisinin temel nedeni Millilerin ihanet ederek Kürtlere destek olmalarıydı. Bu görüş doğru olacak ki daha sonra Mehmet Sait Ağa Milli aşireti lideri *Ali Ağa Yusuf*'u tutuklayarak Bağdat Valisine gönderdi. Ancak Bağdat Valisi Ali Ağa Yusuf'u sadece azarlayarak onu serbest bıraktı.

Bağdat valisi bir yıl sonra Milli liderini Mardin'e geri gönderdi. Bu sıralarda Mardin'deki askerlerin dizgini üç kişinin elinde bulunuyordu; Kürdani Abdurrahman Paşa'nın oğlu *Osman Bey*, Bağdat valisinin yakın arkadaşı olan *Fahrizade* ve *Mehmet Sait Ağa*.

Meydana gelen bu kargaşadan kurtulmak isteyen Fahrizade ve Osman Bey, Mehmet Sait Ağa'yla vedalaşarak Bağdat'a geri döndüler.

Mehmet Sait Ağa tekrar şehirde asayişini sağlayamayacağını getirdiği umutsuzlukla idari makama oturdu ve olayları seyrine bırakmaya başladı. Ardından siyasi bir manevrayla Sürgücü liderlerinden birinin önünde oğlunu sünnet ettirerek kirvelik bağı kurdu. Böylece Sürgücülerle dostluk kuran Mehmet Sait Ağa şehri kontrol altına alarak güvenliği sağladı. Bu sayede Mardin halkı da huzura kavuşmuş oldu. Ancak bir yıl sonra Bağdat veziri, Mehmet Sait Ağa'yı görevinden alarak Bağdat'a çağırdı(Cemaziyelevvel 1234-Mart 1819). Yerine *Silahtar Ahmed Ağa*'yı atadı. geçti.

Onun döneminde gökyüzünde bulut görülmediği ve Temmuz ayının 23'ü olmasına rağmen, top sesine benzer korkunç gök gürlemesi olmuştu. Akabinde ise kesif bir bulutla gündüz, gece gibi kararmaya başlamış ve yağmur yağmıştı. Ramazan ayının son günleriydi (H.1234 M.1819). Yine onun döneminde müjdeleyici bir haber olarak Sultan Mahmut Han'ın oğlu Abdülmecit Han dünyaya gelmiştir(Zilhicce 1234-Ekim 1819).

Yeni atamanın ardından Tüfekçibaşı Halil Ağa dışında Daşilerin tümü Sürgücülerden korkarak şehri terk edip kaçtılar. Sürgücü lideri Mustafa Şemseddin Ağa, Halil Ağa'yı çıkarmak için şehri bir gün bir gece kuşatma altına alarak Ağustos ayının başlarında çıkarmayı başardı. Ömeryan liderinin emriyle Daşilerin bir kısmı Deyrüzafaran'a bir kısmı da Belabil köyüne sığınmıştı. Daha sonra *Hıdır Ağa tüfekçibaşı* oldu.

25 Şevval 1234–17 Ağustos 1819 tarihinde Daşilerin tümü Mardin'den çıkartıldı. Daha sonra aşiretlerin rızasıyla Daşiler tekrar Mardin'e döndü ve Halil Ağa'da tekrar Tüfekçibaşı oldu(8 Rebiülahir 1235–24 Ocak 1820). Mardin idarecisi önceki Odabaşı Cozi Ali Ağa'nın oğlu Mehmet Said'i buğday pazarında asarak idam etti(5 Zilkade 1234–26 Ağustos 1819).

Eski Mardin idarecisi Yunus Ağa'dan beri Sürgücüler ile Ömeryanlar arasında düşmanlık vardı. Sürgücü lideri Efendi Ağa'nın ölümünden sonra bu aşiret ile Ömeryanlar arasında Zilkade-Ağustos ayının ortalarında Kabala köyünde barış sağlandı. Ardından Mardin idarecisi Ahmed Ağa ile Milli aşireti lideri *Ali Ağa İbrahim* arasında düşmanlık başlamıştı. Ahmed Ağa, bundan böyle Milli aşireti lideri olarak *Ali Ağa Yusuf*'u muhatap alacağını ilan etti. Bununla yetinmeyen Mardin İdarecisi Ahmed Ağa, silahlı birlikleriyle -Koçhisar'a- Ali Ağa İbrahim'in üzerine gitti. Aralarında büyük bir çarpışma başlamıştı ki iki tarafı barıştırmak için aşiretler aracı oldu ve ateşkes sağlandı. Bunun üzerine Mardin idarecisi Yusuf Ağa, Ali Ağa İbrahim'i yine aşiret lideri olarak kabul etmeyerek Ahmed Numan'ı lider olarak atadı. Ahmed Ağa askeri birlikleriyle Mardin'e dönünce durumu sinderemeyen *Ali Ağa İbrahim*, Ahmed Numan'a saldırarak tutuklayıp Mardin'e gönderdi. Artık Mardin idarecisinin yapacağı bir şey kalmadığından Ali Ağa İbrahim'i lider olarak kabul ettiğinin sembolü olan elbiseyi ona gönderdi.

Bu sıralarda Diyarbekir'de de kargaşa vardı. Diyarbekir şehir sakinleri ile Vali Behram Paşa arasında anlaşmazlık sonucu çatışmalar başlamıştı. Aşiretler ise Vali *Behram Paşa* taraftarları ile şehirdeki isyancıların taraftarları olmak üzere ikiye bölünmüşlerdi. Veziri destekleyenler arasında Timur Paşa'nın oğlu *Eyüp Bey*, İskanbaşı *Reha* ve Lice emiri *Yetli Bey* vardı. Şehir sakinlerini destekleyenler arasında ise, Hani emiri *Timur Bey* gibi kişiler vardı. Köylerdeki diğer aşiretler ise çoğu şehri kuşatma altına almışlardı. Diyarbekir Valisi Behram Paşa askeri birlikleriyle kaleye çekilmiş top, tüfek ve mancınikle isyancıların üzerine ölüm saçarak şehri gece gündüz toz duman altında bırakıyordu.

İki taraf şikayetlerini bildirmek için padişaha aracı gönderdiler. Padişah tarafından haklı görülen *Vezir Behram Paşa* oldu. Vezir, barışı kabul

etmenin ön şartı olarak şehir isyancılarının liderlerinden olan şu beş kişinin kendisine teslim edilmesini istiyordu; *Şeyh Oğluzade Mehmet Bey*'i, *Hafid İbrahim Paşa* ve kardeşi *Hacı Bekir Bey*'i, *Müftü Kara Hoca*'yı ve *Kadı Mesud Efendi*'yi....

25 Ramazan 1234–18 Temmuz 1819'da başlayan çatışma uzayarak tam üçbuçuk ay sürdü. Diyarbakır, Osmanlının idaresine girdiğinden bu yana böyle kanlı günler görmemişti. Her iki tarafta birbirine büyük kayıplar vermiş ve yaklaşık olarak 600 kişi hayatını kaybetmişti. İki tarafın erzakları bitmiş acı ve ızdırap içinde bitkin düşmüşlerdi. Bu acıya dayanamayan şehir halkı vezirin istediği bu beş kişiyi -kendisinden Kur'an üzerine yemin ettirip can ve mal güvencesi aldıktan sonra- teslim ettiler. Ancak Vezir Behram Paşa yeminine sadık kalmayarak şehir halkına fakir-zengin, kadın-erkek ayırımı yapmaksızın zulüm ve haksızlıklar yaptı. Yine bu yıl içinde Halep şehrinde de benzer kargaşalar ortaya çıkmış şehir sakinleri ile Halep Veziri *Hurşit Paşa* arasında çatışmalar olmuştu. Hurşit Paşa'nın takviye güçle şehri kontrol altına alması mümkün olmuştur(H.1235 M.1819).

Tekrar konumuz olan Mardin'e dönersek şehir idarecisi Voyvoda Ahmed Ağa ile Tüfekçibaşı Halil Ağa arasında kin ve düşmanlık olduğu için birbirlerinden sakınırlardı. Halil Ağa Voyvodaya karşı kendi yandaşlarını, Sürgücü kürtlerini ve bazı Daşı aşireti mensuplarını yanına çekerek saldırıya geçti. Voyvoda Ahmed Ağa ve yandaşları kaleye sığınarak canlarını kurtarıırken evi ve mülkü talan edildi. Daşilerin bu saldırıdaki işbirlikçiliği unutulmayacak kısa bir süre sonra intikamı alınacaktı.

Ahmed Ağa bir yıl voyvodalık yaptıktan sonra -bu olayın akabinde- görevinden azledilerek yerine eski Mardin Voyvodası Hacı Hüseyin Ağa'nın oğlu Azapağası *Davut Ağa* önce vekaleten sonra asaleten atandı. Yeni Mardin Voyvodası Davut Ağa, Daşilerin isteği üzerine önceki Tüfekçibaşı

Deyrili Kasım Ağa'nın oğlu Hıdır Ağa ile kardeşi Abdusselam'ı öldürdü(5 Şaban 1235–18 Mayıs 1820). Daha sonra Millilerden Ahmed Numan ile birlikte yedi kişiyi daha öldürdü.

Bu yıl içinde şiddetli bir rüzgar neticesinde bin kadar duvar yıkılırken Halep'te yine aynı yıl içinde, artçıları bir yıl devam edecek olan bir depremle şehrin üçte biri yıkılmış ve bir çok insan ölmüştü. Bu sıralarda Osmanlı Devleti, Bağdat Valisi Davut Paşa'ya Mısır'da olduğu gibi kendisine de sikke basımına izin verdi.

Mardin Voyvodası Davut Ağa bir yıl idarecilik yaptıktan sonra görevinden alındı(H.1236 M.1820). Yerine ikinci defa Abdülkadir Ağa Voyvoda oldu. Abdülkadir Ağa, Bağdat'ta valiyle görüşmesi sırasında Mardin'de Daşilerin önceki Voyvoda Ahmed Ağa'nın başına getirdiklerini anlatmıştı. Bunun üzerine vali, bu çirkin saldırı içinde bulunan Daşilerin cezalandırılmasını istemiş ve emrine bir miktar da asker vererek Mardin'e göndermişti. Abdülkadir Ağa, Daşilerden alacağı intikamın hesabını yaparak altı ay boyunca gizleyerek fırsat kolladı. Daha sonra fırsatını bulup ovaya gitti. Bağdat Valisinin askerleri ile Milli aşireti lideri Ali Yusuf Ağanın adamlarını yanına alan voyvoda, Daşileri Düneysir'de sıkıştırarak bu aşirettten dokuz kişiyi öldürdü ve kesik başlarını vezire gönderdi. Öldürülen Daşiler şunlardı; eski Tüfekçibaşı Ali Kahyanın torunu Hacı Mustafa oğlu *Halil*, eski Tüfekçibaşı Ali Ağa'nın oğlu *Yusuf*, eski Tüfekçibaşı Hişman'ın torunu Hacı Mehmet Ağa'nın oğlu *Ahmed* ve kardeşi *Süleyman* ve oğlu *Hacı Derviş*... geri kalan diğerleri de bunların akraba ve yandaşlarıydı. Bu olayı duyan Daşiler korkup şehri terkederek kaçtılar(4 Zilhicce Cumartesi 1236-02 Eylül 1821).

Aynı yıl içinde İstanbul'da büyük bir fitne ortaya çıktı. Şöyle ki; Eflak-Boğdan Kralı; Rumları, Sultan Mahmud'a suikast yapması için emir

vermişti. Suikast hazırlığındaki Rumlar suçüstü yakalanınca Sultan Mahmut, yerli halktan herkesin silahlanıp memleketteki Rum halkından bu isyana karışanların öldürülmesini emretti(Cemaziyelahir 1236- Mart 1821). Yine bu yıl içinde Farmlar; Bağdat, Rum şehirleri ile Van'a saldırdılar. Bu saldırılarında başarısız olan Farmlar pişman oldular. Farmlar, Sultan Mahmut'tan özür dileyerek hediyeler gönderince iki taraf arasında barış sağlandı. Yine *Tepedelan Ali Paşa* isminde birisi de sultana karşı isyan hareketinde bulundu. Gönderilen vezirlerin bu kişiyi öldürmesiyle isyan bastırılmış oldu.

Yine bu yıl içinde Basra tarafından başlayan veba salgını birçok insanı öldürmüş ve ardından sırasıyla; Bağdat, İran, Kürt memleketleri, Musul, Mardin ve nihayet Halep, Hama ve Humus'a kadar yayıldı. Bu memleketlerde birçok insan veba salgınından öldü. Bir ay devam eden bu veba salgınından sadece Mardin'de bir anda beşyüz kadar insan öldü(Zilhicce 1237 –Ağustos 1822).

Üç yıl Mardin'de voyvoda olan Abdülkadir Ağa, Recep 1236-Nisan 1821'de göreve başlamış yine Recep ayı 1239'da görevinden alınmıştır(Mart 1824). Yerine eski voyvoda *Bağdatlı Halil Efendi* Mardin'e voyvoda olarak atandı. İlk icraatı aşiretleri barıştırmak oldu. Ardından şehirden kaçmış olan Daşileri geri getirerek bu aşiretten Fettah Bey'in oğlu *Mahmut Bey*'i Tüfekçibaşı, Mişkinilerden *Şeyh Süleyman*'ı da *odabaşı* yaptı. Surları tamir ettirmeye başlayan voyvoda, görev dağılımı yaparak surları belli bölümlere ayırıp tamiri için her bir bölümünü mahalledeki belli kişilere devretti (H.1240 M.1824).

Bu yeni voyvoda Mişkinilerle Daşileri kendi kötü emellerine alet ederek insanları ve paraları avlamada kullanmaya başladı. Artık Mardin gah Mişkinilerin gah Daşilerin elinden zulümler görüyordu. Halil Efendi

merhameti bir kenara bırakmış zulmü ve haksızlığı tesis etmişti. Bu baskı ve zulme dayanamayan bazı şehir sakinleri göç etmeye başlamıştı. Bir kısmı da dışarıdaki bu zulme maruz kalmamak için hasta olduğunu ileri sürerek evden çıkmıyordu. Esnaf ise dükkanını kapatmayı yeğliyordu.

Vergi oranları arttırılmıştı; yük başına vergi almak yerine eşek, katır başına 10 Mısri atlardan 20 Mısri, deveden 40 Mısri tüccarlardan bir kat daha fazlasını, kumaş örenlerden ise top başına 10 Mısri alıyordu. Bu çirkin hareketi gittikçe tahammül edilemez bir hal almış, bilinmedik yeni vergi türlerini ortaya çıkarmıştı. Halkın sempatisini kazanmak için Şeyh Salih'in mezarının güney tarafında yer alan Ukbeyi inşa etti. Ancak şehir sakinleri yaptıklarından bıkmış usanmıştı. Nihayet halk bir gün isyan hareketini başlatmak üzere Babıssur Mahallesiinde Akili askerlerini soydular ardından Bartaliye askerlerinin bazı komutanlarını da yakalayıp kendilerine rehin ettiler. Saldırı günü divan toplantılarının yapıldığı gün olan Salı'ya rastladığından; Arap, Akil, Hapt ve Bartalilerden oluşan üçyüz kadar asker ile Tüfekçibaşı Mahmut, Odabaşı Şeyh Süleyman, Kadı, Müftü ve doğal olarak voyvoda sarayda bulunuyordu. Bu saray eski voyvoda Abdülkadir Ağa tarafından inşa edilmişti. Bu bina saldırılara karşı koruması güçlendirilmiş gayet sağlam bir yapıya sahipti.

Kaledeki Bartali askerleri şehir sakinlerine karşı saldırıya geçmek istemiyorlardı. Çünkü isyancıların elinde rehin olarak bulunan bazı komutanları zarar görebilirdi. Voyvoda Halil Efendi yaptıkları rezil hareketten dolayı artık pişman olmuş ve barış için Kadıyı görevlendirmişti. Üç gün devam eden karşılıklı çarpışmalar sonucunda şehir halkından otuz, Voyvoda Halil Efendi taraftarlarından ise on kişi öldürülmüştü. Voyvoda Halil Efendi isyancılarla barışmak için Kadı Hindizade Mehmet Efendi'yi Ulu Cami'ye gönderdi. Halk barış talebini redederek kadıya kılıçlarını çekince kadı kaçmaya başladı. Ancak peşini bırakmayan halk Kadı Mehmet

Efendi'yi takip ederek caminin altındaki evde sıkıştırıp feci bir şekilde öldürdüler. Artık Halil Efendi voyvodalık yapamayacağını anlamıştı. Başilli'nin oğlu *Hıdır Neccar*'ın aracılığıyla halktan güvence almak istedi. İsyancı halk isteklerini kabul edince hemen kaleye çıkıp valiye bir mektup yazdı. Yazdığı mektubun cevabını alınca hemen Bağdat'a döndü (H.1240 M.1824).

Halil Efendi, 1239 yılının Ramazan(Nisan 1824) ayında göreve başlamış ve bir yıl sonra azledilmiştir.

Daha sonra yerine dördüncü defa Mardin voyvodalığına Mehmet Sait Ağa getirildi. Ancak beşbuçuk ay sonra vefat etti(Muharrem 1241-Ağustos 1825).

Yerine ikinci defa Mardin'e voyvoda olarak Hacı Hüseyin Ağa'nın oğlu Azapağası *Davut Ağa* atandı.

Yeni Voyvoda Davut Ağa Mardin'e doğru gelirken önce yol üzerindeki Goli köyünde konakladı ve şehirdeki ileri gelenleri buraya davet etti. Kendilerine zarar gelir düşüncesiyle davete icabet konusunda tartışmaya başladılar. Neticede *Müftü Hacı Ahmed Efendi*, *Milli İsmail Ağa* davete katılmayıp Ğurs köyüne kaçmayı yeğlerken, Daşiler ile *Mehmet Necip Efendi* gibiler ise davete icabet ederek Goli köyünde konaklayan voyvodaya itaate gittiler. Gelen kişilere güvence vererek liderlik ve güven sembolü olan elbiseleri giydirip Mardin'e gönderdi. Ancak gelenlerden biri olan *Mişkinli Şeyh Süleyman*'ı tutuklayarak bir bineğe bindirip Mardin'e getirerek hapse attı. Burada kendisine işkence yaptırarak 100 kese akçe aldıktan sonra asarak öldürdü. Halkın yararına bazı mali düzenlemeler de getirerek önceki voyvodanın koymuş olduğu vergileri kaldırdı. Ardından malların fiyatına da müdahale ederek aşağı çekti.

Suçluları kamçıyla cezalandıran voyvoda, feryad ettiklerinde sesleri duyulmasın diye davul zurna çaldırırdı. Birçok suçlu bu işkenceler neticesinde can vermişti. Bu şekilde üç ay kadar devam etti. Halk, korku ve endişe içindeydi. Bir ara şehir sakinleri kendi aralarında voyvodayı azlettirip öldürmeyi tartıştılsa da sonra vazgeçtiler. Gün geçtikçe yaptıkları zulümden dolayı voyvodanın taraftarları azalmaya başladı.

Voyvoda, Daşilerin kendisine karşı suikast planlarının olduğunu öğrenince onları cezalandırmak istedi. Kendisine destek veren sadık dostlarından Mardin'de olmadığı bir günde Daşilere saldırmalarını istedi. Daşilerin kendilerine yaptıkları haksızlıklardan bıkmış usanmış olduklarından, bu isteğini kabul eden sırdaş dostları bu teklifi fırsat bilerek voyvodanın ovada olduğu bir günde saldırıya geçtiler.

Mardin ahalisinin saldırısı üzerine Daşiler iki gruba ayrıldı. Bir kısmı Fettah'ın Oğlu Mahmud'un köşküne sığınırken, diğer bir kısmı ise Halil'in Oğlu Ahmed'in köşküne sığındı. Kızgın Mardin ahali Mahmud'un köşküne saldırıp merdivenle çıkarak içeri girip Mahmud Bey'le kardeşini ve iki kişiyi oracıkta öldürdü. Kaçan iki kişiyi de kovalayıp sokakta yetişerek öldürdüler. Ardından Daşilerden iki kişiyi yakalayıp Voyvoda Davut Ağa'ya götürdüler. Voyvoda bu iki kişiyi de öldürüp kesik başlarını Bağdat'a gönderdi(Ramazan 1241-Nisan 1826).

Ahmed'in köşküne sığınmış olan Daşiler ise geceleyin bir fırsatını bulup karanlıktan yararlanarak kaçtılar. Bunun üzerine kızgın Mardin ahali kaçan Daşilerin evlerini yakıp yıkarak taşlarını götürdüler.

Yine bu yıl içinde yeniçeriler Sultan Mahmud'a karşı ayaklanmışlardı. Amaçları tahttan indirip oğlunu sultan yapmaktı. Bunun üzerine Sultan Mahmut-Allah'ın yardımıyla-üzerlerine giderek yeniçerilerden binlercesini öldürterek hiçbir yararları kalmayan bu birliği ortadan kaldırdı. Orhan Bey

zamanından beri Yeniçeri Ocağı kesintisiz devam etmişti. Sultan Mahmut Yeniçeri Ocağı yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye'yi kurdu. Kendi divanından bunları azlettiği gibi memleketin dört bir tarafına ferman yazarak bu ocağı lağv etti.

Sultan Mahmut, İmam Muhammed Bin Hasan eş-Şeybani'nin Arapça dilinde yazdığı ve Saruhsi'nin şerh eklediği ve Sultan Selim döneminde Munip Efendi tarafından Türkçe'ye çevirdiği "Siyerü'l-Kebir" adlı kitabı Devlet-i Ali matbaasında bin adet bastırıldı. Sultan Mahmut daha sonra bu kitabı memleketin çeşitli bölgelerine hediye olarak dağıtmıştır. Bu kitapta savaş ve cihadın ne kadar önemli olduğu, hangi amaç ve araçlarla yapıldığı anlatılmaktadır. Sultan'ın amacı insanları *cihada* ve *itaate* ikna etmektir.

Mardin idarecisi voyvoda Davut Ağa'nın yoldan çıkmış, sapkın insanlara karşı düşmanlığı devam etmektedir. Ona karşı Ömeri aşireti hariç, civardaki dağ ve ova aşiretleri birleşerek tehditle görevinden almak istediler. Ardından Mardin halkının ileri gelenlerine tehdit dolu mektup yazarak; Voyvoda Davut Ağa'nın Mardin idareciliğine layık olmadığını ve bu nedenle azledilmesi için harekete geçmelerini istediler. Bu tehditlere aldırmayan Mardin halkı kendilerini dinlemeyeceklerini idarecilerinin yanında sonuna kadar yer alacaklarını ve savaşa hazır olduklarını bildirdiler ve eklediler, "Savaşmak için siz gelmezseniz biz geliriz" dediler. Bunun üzerine kürtler ve diğer gruplar askerlerini toplayıp savaşa hazırlandılar. Bir araya gelen aşiretler ve reisleri şunlardı; Milli aşireti lideri *Ali İbrahim*, Sürgücü lideri *Şemseddin*, Aşti aşiretlerinin lideri azledilmiş olan *Şeyh Tay*, Dakkuri aşireti lideri, Kiki lideri, Ğurs lideri...

Bu aşiretleri Mardin idarecisi ve halkına karşı kışkırtıp savaşmalarını sağlamaya çalışan kişinin sabık İskanbaşı Timur Paşa'nın oğlu *Eyüp Bey* olduğu söylenir. *Amacının ise; Mardin'de bu çatışmalarla kargaşa çıkartıp*

şehri istikrarsızlığa sürükleyerek huzursuz bir yere dönüştürüp yaşanmaz bir kent haline getirmektir. Böylece insanlar bu şehirden göç edecek ve kendi topraklarına yerleşmelerini sağlayacaktı. Bu durumda ise arazisi değerlendirilecek ve büyük rant elde edecekti. Ve sonunda aşiretler şehre saldırmaya başladılar. Mardin ahalisi genci yaşlılarıyla bir araya gelip oklarla, mızraklarla, kılıçlarla bu saldırganlara karşı koydular. Önce Ğurs askerlerini dağıttılar. Ardından ellerindeki silah ve tüfeklerle diğer grupları da püskürtmeye başladılar. Bu çatışmada kürtlerden az sayıda kişi öldü. Aşiretler, başarıdan umutlarını kesince korkmaya başlayıp Amid Veziri Mehmet Emin Paşa'ya iltica etmek için Diyarbakir'e kaçtılar. Bir kısmı da Mehmet Emin Paşa'dan arabulucu olması için ricada bulundu. Bunun üzerine Emin Paşa adamını göndererek aşiretler ile Mardin halkını barışmaya razı etti. Bir-iki ay sonra görevinden alınan Mardin idarecisi Voyvoda Davut Ağa Bağdat'a gitti. Bir yıl dört ay idarecilik yapan Davut Ağa Rebiülevvel 1241-Ekim 1825'te göreve başlamış; Cemaziyelahir 1242-Aralık 1826'de görevinden alınmıştır.

Davut Ağa'nın yerine önceki voyvoda Yunus Ağa'nın yeğeni *Erbilli Mehmet Ağa* Mardin idarecisi oldu. İyi bir yönetim siyasetini izlemeyen Mehmet Ağa'nın zamanında büyük kargaşalar ortaya çıktı. Bir takım Araplar, ovalardaki aşiretlere hücum ederek mallarını mülklerini talan etmeye başlamışlardı. Kiki tarafları, Şeyhan köyleri, Nusaybin merkezi ve civarını harabeye çevirdiler. Amuda, Harrin ve bazı Piran köyleri hariç Mardin çevresi harabeye dönmüştü. Aynı dönemde gıda sıkıntısı ortaya çıktı. Altı ay idarecilik yapan Mehmet Ağa Recep 1242-Ocak 1827'de göreve gelmiş Zilhicce 1243-Temmuz 1827'de azledilmiştir.

Mehmet Ağa'nın yerine Mardin idareciliğine Gürcü Abdullah Ağa'yı atayan Bağdat Valisi Vezir Davut Paşa, kendisine harabeye dönmüş köyleri tamirat ve tadilatı ile saldırganların cezalandırması için bir miktar para ve

beş yüz asker verdi. Ancak Abdullah Ağa liyakatiyle hareket etmedi. Ve bir yıllık süresi dolunca görevinden alındı.

Yine 1243 yılının Şaban(Şubat–1828) ayında Diyarbekir’de kargaşa ortaya çıkmış şehir halkı, Vali *Ebu Lübud*’a saldırarak malını-mülkünü talan ettikten sonra Müftü Halil Efendi’yi de Ulu Camide katlettiler. Diyarbekir Valisi Vezir Ebu Lübud ise önce Reha (Urfa)’ya ardından Bağdat’a kaçarak Vali *Davut Paşa*’ya sığınıp kendisinin devlet nezdinde affedilmesi için aracı olmasını istedi ve talebi kabul edilerek affedildi. Yine aynı yılın Recep ayında Bağdat Valisi Davut Paşa, eski Mardin idarecisi Davut Ağa’yı idam ettirdi.

Mardin idareciliğine Tatar Ağası Mehmet Sait Ağa atandı. Yanına aldığı az sayıdaki Habt askerleriyle önce Nusaybin’e sonra Amuda köyüne gitti. Veba salgını korkusundan dağlara kaçmış olan halkın ambarlarda saklamış olduğu buğday ve arpaları çıkarıp aldı.

Bir ay sonra Dakkuri aşiretinin lideri Halil Ağa Mardin voyvodasının üzerine gitti. Voyvoda, -gizliden alacağı intikamın hesaplarını yaparak- barışmayı yeğledi. Ardından Habt ve Milli askerlerini yanına alarak ansızın saldırdı ve mallarını, koyunlarını yağmaladı. Bu voyvoda döneminde ovada yerleşik insan kalmamıştı. Buna birkaç neden gösterilebilir;

Birincisi; Aneze Araplarından oluşan Şemmer, Cereba, Sayih gibi kabilelerden oluşan ve aslen Necid’li olan Vahabi mezhebine tabi bu topluluğun Mekke ve Medine’ye saldırmışlardı. Mısır Valisi Mehmet Paşa bunlara karşılık verince göç edip buralara gelmişlerdi. Bunlar Şam’dan Irak’a kadar dağılmış ve yollarda rastladıkları tüm yerleşim yerlerine saldırarak harabeye çevirip ovayı yaşanmaz bir hale getirmişlerdir. Bu Arap aşiretleri içinde güçlü kuvvetli askerler de vardı.

İkincisi; şiddetli bir veba salgını sonucunda ovadaki yerleşik insanların çoğu ölmüştür.

Üçüncüsü; Üç yıl boyunca tam hasat zamanında çekirge sürülerinin ortaya çıkıp ekinleri yemeleri sonucunda insanların tahıl sıkıntısını çekmesi ve kıtlığın ortaya çıkması. Bu kıtlık neticesinde ovadaki meskun halk göç etmiş ve çoğu Diyarbakir'i ve çevresini mesken etmeyi yeğlemiştir.

Dördüncüsü; Yöneticilerin halka yaptığı zulümlerden kaynaklanan göç hareketinden dolayı ovada yerleşik halktan kimse kalmamıştır.

Öyle bir durum ortaya çıkmıştı ki, Musul'dan Mardin'e kadar gelenler hiçbir insana rastlamadıklarını söylüyorlardı. Yine H.1243(M.1827) senesinde veba salgını Şam, Irak, Erzurum ve daha sonra Kayseri, Sivas, Acem, Musul, Mardin ve Diyarbakir'e yayıldı. Diğer önceki veba salgınının aksine sırasıyla önce; Erzurum'u, Diyarbakir, Mardin, Musul ve Bağdat'a yayılmıştı. Daha önceki veba hastalığı salgınlarında, önce Irak sonra Mardin'e sirayet ederdi. Adı geçen voyvoda Mehmet Sait Ağa da bu veba illetinden *fırdevs* bahçesinde hayatını kaybetti. Üç ay Mardin idareciliğini yapmış olan Mehmet Sait Ağa 1243 senesinin Zilhicce ayında vefat etmiştir(Mayıs 1828).

Mardin idareciliğine *Müftü Ahmed Efendi* atandı. Göreve başlayan Ahmed Efendi'nin ilk icraatı Debbağzade Mehmet Efendiyi önce kalede tutuklatıp ardından birkaç gün sonra idam etmek oldu. Debbağzade'nin öldürülmesine içerlenen Alaybeyi *Ali Bey* ile voyvoda Ahmed Efendi arasında kin ve düşmanlık başladı.

Voyvoda'yı destekleyenler ile Alaybeyi'ni destekleyenler olmak üzere şehir halkı ikiye bölündü. Kaledeki Bartali askerleri de dahil olmak üzere Mişkin kapısından Ulu Camiye kadar olanlar voyvoda taraftarları, Ulu Camiden Babıssur'a kadar olanlar ise Alaybeyi taraftarları olarak

silahlanmıştı. Bu gruplar geceli gündüzlü aralıksız devam edecek yaklaşık Elli gün süren bir çatışmaya girdiler. Ali Bey'in taraftarları çoğunlukta idi. İki taraf da birbirine üstünlük sağlayamayınca durumlarını Bağdat valisine yazdılar. Voyvodanın azledileceğine kesin gözüyle bakılırken gelen cevabı beklentilerin tersine oldu. Ferman, mevcut voyvodanın görevine devam edeceğine dairdi. Ancak iki tarafta çatışmalardan bıkmış olduğundan barış yolunu seçtiler. Böylece 15 Rebiülahir'de başlamış olan çatışma Kırksekiz gün sonra sona ermiştir(15 Rebiülahir 1244-25Ekim 1828). Aralarında barış sağlandıktan altı ay sonra Mişkinliler, Ali Bey'i öldürmek için evini bastılar. Ali Bey evden kaçtıysa da kurtulamadı. Onu Akili Caminin yanında yetişip iki hançer ve iki kılıç darbesiyle yaraladılar. Yaralanmış olan Ali Bey evine götürüldükten bir saat sonra ölmüştür.(Şevval ayı sonları 1244-Ekim 1829). Mişkinlilerin, voyvodadan habersiz bu suikastı yaptıkları söylemektedirler.

Bu olayın ardından voyvoda taraftarları hırsızlığa ve soygunculuğa başladılar. Gece ev ve dükkanları soyup gündüz mal sahiplerine satıyorlardı. Bunları cezalandırmak için harekete geçen voyvoda birkaç Bartaliye askerini yanına alarak bu çetenin ileri gelenleri arasında yer alan Tüfekçibaşı Murat Bey, Odabaşı Şeyhmus Bey dahil altı kişiyi öldürttü(Muharrem 1246-Temmuz 1830). Bu dönemde Rus Kralı Moskof Rum illerine saldırarak yakıp yıktı ve ardından Demirkapı'yı istila ederek Akseki, Kars ve Erzurum'a saldırdı. Buralarda da halkın malını mülkünü yağmalayıp canlarına kıydı. Daha sonra Sultan Murat Akseki dışında geriye kalan yerleri Moskof'a vererek anlaşma sağladı. Bu memleketlerde Hristiyanlar da oturmaktaydı (H.1244 M.1828).

Yine bu dönemde Sultan Mahmut kıyafet devrimini getirerek vezirler ve idareciler dahil tüm devlet memurlarının fes hariç Frenklerle aynı olması zorunluluğu getirdi ve askeri bando takımını da değiştirdi. Nizam-ı

Muhammedi Cedid adında yeni bir askeri birlik oluşturdu. Memleketin bazı yerlerinde bu askerlere günlük altı Mısri maaş bağladı.

Yine bu yıl içinde (H.1846 M.1830) Davut Paşa, sultana karşı isyan ederek elçisi Defterdar Mehmet Sadık Efendi'yi öldürdü. Bunun üzerine sultan, Bağdat vezirliğine Halep Valisi Ali Paşa'yı atadı. Emrine 20.000 kadar asker ve erzakla takviye ederek, Bağdat valiliğinden azledilmiş olan Davut Paşa'nın üzerine gönderdi. Ayrıca Ali Paşa'nın idareciliğine Diyarbakir ve Reha'yı da verdi. Bu güçlü takviye ile Mardin'e gelen Ali Paşa'ya kale hemen teslim edildi. Burada bir süre konaklayan Ali Paşa, Voyvoda Ahmed Efendiyi görevinden alarak beraberinde Bağdat'a götürdü. Böylece iki yıl on ay Mardin'e idarecilik yapan Voyvoda Ahmed Efendi Zilkade 1246-Nisan 1831 tarihinde görevine son verilmiş oldu.

Mardin idareciliğine Bağdat fethinden önce görev süresi beş ay sürecek olan Kilisli Zeynel Bey atandı.

Daha sonra yerine önceki idareci *Müftü Hacı Ahmed Efendi*'nin oğlu olan *Ebubekir Efendi* Mardin'e voyvoda olarak tayin edildi. Nedenine gelince; yukarıda adı geçen Muzaffer kumandan *Ali Paşa*–Allah onun işini kolaylaştırsın–Mardin'e gelirken *Harrin* köyünde konakladı. Kendisini ziyaret etmek istedim ve huzuruna çıktım. Büyük bir nezaketle beni karşılayan Ali Paşa'ya noktasız (mühmel) harflerle Besmele-i Şerif ve Fatıha-i Şerif-i ve tefsirlerinin de içinde bulunduğu bir risaleyi sundum. Bunun üzerine Ali Paşa günlük bir kuruş olan maaşımı iki kuruşa çıkardı. Daha önceki günlük bir kuruş maaşı ise; Davut Paşa'ya vezirlik rütbesi verildiğinde kendisine hediye olarak “Şerhen li'l-kafi fi-fenni'l-uruzi ve'l-kavafi” adında kaleme aldığım risaleyi vermem üzerine bu ücretle taltif edilmiştim. *Ali Rıza Paşa* da benim maaşıma günde bir kuruş ilave edince maaşım günlük iki kuruşa çıkmış oldu.

Ali Paşa Mardin’de işleri yoluna koyup asayişini sağladıktan sonra Musul’a gitti. Musul idarecisi *Hacı Kasım Efendi el-Emri* kendisine itaat etmesi üzerine burada bir süre kalıp şehrin sorunlarını çözdü. Sonra askerlerini iki kısma ayırarak bir kısmını Tikrit’e, diğer kısmını Kerkük’e gönderdi. Halepli Kahya *Hacı Bekir Ağa*, *Hacı Ahmed Efendi* ve *Kasım Efendi* Tikrit’e gönderilen askeri birliğin komutanlarındandı. Ali Paşa ve veziri ise Kerkük’e doğru yola çıktı. Bu arada Dicle nehrinin taşması sonucu Bağdat şehrinin üçte biri halkıyla birlikte yok oldu. Kalanların yarısı da ortaya çıkan veba salgınında öldü. Bağdat şehrinde bu felaketler üst üste gelince erzak sıkıntısı ortaya çıktı. Davut Paşa’nın uygulamalarından da nefret etmiş olan ahali isyan etmeye başlamıştı. Bağdat Valisi Davut Paşa da veba hastalığına yakalanmıştı. Tikrit’e yola çıkmış olan askeri birlik Bağdat önlerine gelmişti. Davut Paşa bunlara tuzak kurmak için önce hile ile kendisinin valiliği bırakarak Süleyman Paşa’nın oğlu *Salih Bey*’e devredeceğini bildirerek şehre davet etti. İki gün sonra bu hilesine kanan grubu içeri alarak aralarında Musul idarecisi *Hacı Kasım Efendi* ve Mardin idarecisi *Hacı Ahmed Efendi*’nin de bulunduğu çok sayıda kişiyi katletti. Kahya ise kaçarak canını kurtardı.

Ali Paşa, emrinde hareket eden idareci – komutan *Hacı Ahmed Efendi*’nin bu şekilde Davut Paşa tarafından kalleşçe öldürülmesine içerlenmişti. Boş kalan Mardin idareciliğine vefa borcu olarak öldürülen *Hacı Ahmed Efendi*’nin oğlu olan *Ebubekir Ağa*’yı tayin etti.

Ayrıca İsmail Bey’in oğlu *Millizade Hacı Esad*’ı da İlbaşı olarak tayin eden Ali Paşa, ikisine ikramlarda bulunarak Mardin’e gönderdi. Ardından Bağdat’ı kuşatma altına aldı. Kuşatmayı gerçekleştirdiği sırada İmam-ı Azam köyünde konaklarken civardaki Arap aşiretleri yanına gelerek kendisine katıldılar. İki ay devam eden kuşatma sonucunda şehrin doğu kesimindeki mahalleler ile Şeyh Geylani Mahallesini ele geçirip merkeze

doğru ilerledi ve ardından Bağdat şehrinin tümünü ele geçirdi. Kaçacak yer bulamayan Davut Paşa'da kendisine ve ailesine zarar verilmemesi şartıyla teslim olacağını bildirdi. Bunun üzerine Ali Paşa bu isteğini kabul etti. Teslim olan Davut Paşa için Ali Paşa, Sultandan af istedi. Bu istek kabul edilince Ali Paşa, Davut Paşa'yı ailesiyle birlikte Bursa'ya gönderdi.

Bağdat'a girdikten sonra Süleyman Paşa'nın oğlu Salih'i ve tüm Gürcü liderlerini öldürerek kesik başlarını İstanbul'a gönderdi (7 Rebiülahir 1247-15 Eylül 1831 Perşembe). Bađdatta 16 yıl valilik yapan Davut Paşa Rebiülahir 1232(Şubat-1817)'de göreve başlamıştı.

Ali Paşa, Bağdat ve civarını tamamen ele geçirip kontrol altına aldıktan bir müddet sonra Mardin idareciliğine henüz ikibuçuk aydır atadığı Ebubekir Ağa'yı görevinden aldı. Ebubekir Efendi Rebiülahir 1247-Eylül 1831'de Mardin idareciliğine atanmış ve Recep ayının başlarında görevinden alınmıştır(Recep 1247-Aralık 1831). Aynı yıl içinde Malta ve Tunus arasında denizde alevleri göğe yükselen ve günlerce devam eden bir yangın ortaya çıkmıştır.

Ebubekir Efendi azledildikten sonra Mardin idareciliğine 1247 yılının Şaban ayında(Ocak 1832) Kayserili *Şaşı Menamanci Hacı Mehmet Ağa*, Ali Paşa tarafından getirildi. Dört ay sonra görevinden alındı (H.1247 M.1832).

İbrahim Paşa Olayı

Cezzar Ahmed Paşa'nın eski kölelerinden biri olan Vezir *Abdullah Paşa Akka* şehrinde, Sultan Mahmut Han'a karşı bir çeşit isyan hareketinde bulundu. Sultan, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı bu isyancıyı cezalandırmak için görevlendirince; Ali Paşa, Mısır'daki karısından olan üvey oğlu İbrahim Paşa ile öz oğlu Abbas Paşa'yı Abdullah Paşa'nın üzerine gönderdi. Kaçmak zorunda kalan Abdullah Paşa İstanbul'a giderek Sultan Mahmud'a iltica edip affını istedi. Sultan Mahmut, Mehmet Ali Paşa'ya;

Abdullah Paşa'yı affettiğini bildirerek saldırıdan vazgeçmesini emretti. Ancak Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Sultan Mahmud'u dinlemeyerek saldırıya devam etti. Bu saldırılarda Abdullah Paşa'yı yakalayıp seçkin askerleriyle birlikte Mısır'a götürdü. Ardından tüm sahil şehirlerini ve Arabistan'ı istila etti. İbrahim Paşa bu saldırıları amcası Mehmet Ali Paşa'nın emriyle gerçekleştirerek Konya'ya kadar geldi.

Sultandan aldığı emirle Arabistan'ı elinden geri almak için ordusuyla Konya'da karşılayan Sadrazam Mehmet Reşit Paşa, bir gece askeri birliğini denetlerken karanlıktan dolayı kendi askerleri sandığı İbrahim Paşa'nın askerlerine doğru gidince yakalandı ve İbrahim Paşa'ya teslim edildi. İbrahim Paşa bunları tutuklayarak Mısır'a gönderdi. Sultan Mahmud, aralarında Osmanlı sadrazamının da olduğu bu tutukluların serbest bırakılması için barışmak zorunda kaldı. Böylece aralarında Sadrazam Mehmet Reşit Paşa ve Akka valisi Abdullah Paşa'nın da bulunduğu tutukluların serbest bırakılması için; yıllık ödenecek belli bir miktar para karşılığında tüm Arabistan bunlara bırakıldı. Tutuklular serbest bırakılarak İstanbul'a gönderildi(H.1248-M.1232).

Mardin idareciliğine 1248(M.1232) tarihinde Diyarbakirli İbrahim Paşa'nın oğlu *Şeyhzade Osman Paşa* getirildi. Ali Paşa ile birlikte Bağdat fethinde bulunduğu için Şeyhzade Osman'a iki *tuğ* verilerek *mirimiran* rütbesi verilip Mardin yöneticiliğine atandı. Mardin'e idareci olarak gelen Şeyhzade Osman Paşa bana-layık olmadığım halde-fetva yetkisini vererek Mardin Müftüsü yaptı. Zilhicce 1247-Mayıs 1831'de yöneticiliğe atanan Osman Paşa yedi ay sonra Cemaziyelahir 1248-Ekim 1832'de görevinden alınmıştır. Osman Paşa görevde olduğu sırada kendi bilgisi dışında Millizade Hacı Esad Bey evinde bulunan Daşı aşireti mensubu dört kişiyi ansızın öldürmüştür(Cemaziyelevvel 1248-Eylül 1832).

Millizade Osman Paşa'nın yerine *Menamenci Hacı Mehmet Ağa* ikinci kez Mardin idareciliğine atandı. Hacı Mehmet Ağa, *Hacı Esat Bey*'i cezalandırmak istiyordu. Bu nedenle aşiretleri kendisine karşı kışkırtarak saldırtmak istedi. Ancak Hacı Esat Bey uyanıklık yaparak hileyle Mardin yöneticisi Hacı Mehmet Ağa'nın Düneysir'de olduğu bir sırada kaleyi ele geçirdi. Mehmet Ağa durumu Bağdat valisine bildirince görevinden alındı. Altı ay görevde kalmış olan Hacı Mehmet Ağa Recep 1248-Kasım 1832'de atanmış Muharrem 1249-Mayıs 1833'te azledilmiştir. Kaleyi ele geçiren Hacı Esat Bey ise ileride anlatacağım şekilde kaleden çıkartılması iki seneyi bulmuştur.

Hacı Mehmet Ağa'dan sonra ikince defa Mardin idareciliğine daha önce adı geçen idareci Yunus Ağa'nın yeğeni olan *Erbilli Ahmed Ağa* atandı. Bağdat Valisi Ali Paşa, Erbilli Ahmed Ağa'yı yönetici olarak gönderirken Mardin kalesini Hacı Esat Ağa'nın elinden alması şartını koymuştu. Ancak göreve başlayan Ahmed Ağa, kaleden çıkartamadığı gibi Hacı Esad'ın kızıyla evlenerek eniştesi oldu. Durumu öğrenen vali, Ahmed Ağa'ya takviye güç gelinceye kadar Hacı Esat'la iyi geçinmesini istedi. Ardından *Kahya Molla Hüseyin Ağa*'yı Mardin kalesini Esad'ın elinden alması için görevlendirdi. Hacı Esad Ağa öncesinden tedbirini almış kaleye yeterli miktarda erzak ve silah taşıtmıştı. Kahya Molla Hüseyin kaleyi ele geçiremeyeceğine kanaat getirince vazgeçip Bağdat'a döndü. Bu arada bir yıldır görevde olan Ahmed Ağa, Muharrem 1250-Mayıs 1834'de görevinden alındı. Muharrem 1249-Mayıs 1833'te göreve getirilmişti.

Ahmed Ağa'nın yerine Mardin idareciliği *Millizade Hacı Esat Bey*'e bırakıldı. Vali Ali Paşa, Hacı Esat Bey'den Mardin kalesinin normal bir yolla alınamayacağına kanaat getirmiş bu kez hile yoluyla elinden almak için idareciliği ona tevdi etmişti. Ardından Mardin'i Hacı Esad'ın elinden alması için Ali Paşa, *İncebayraktaroğlu Mehmet Paşa*'yı görevlendirdi. Daha önce

Ali Paşa; Halep'te valiyken Bağdat'ı almak için görevlendirildiğinde yerine Halep valiliğine Mehmet Paşa'yı görevlendirmişti. Daha sonra İbrahim Paşa isyanını bastırması için sultan'ın tüm askerlerine komutanlık yapmıştı. Ancak Mehmet Paşa'nın askerleri çatışmada yenilmiş ikibin askerle Bağdat'a kaçmıştı. Ardından Kerkük'e şimdi ise Mardin'e emrindeki dörtbin askerle gelmişti.

Mehmet Paşa Mardin'e gelirken önce Aşti köylerinin olduğu bölgede konakladı. *Aşti* lideri *Yusuf Halef* kendisine isyan edince bulunduğu köyü kuşatarak kendisini ve kardeşini teslim zorlayana kadar topa tuttu. Ardından yakaladığı Yusuf Halef ve kardeşini İstanbul'a gönderip bu köyleri ortadan kaldırdı(Rebiülahir 1250-Ekim 1834). Yoluna devam eden Mehmet Paşa, *Harzem*'de konakladı. Liderleri ikramda bulunarak itaat edince buradan da ayrılıp Sürgücü'ye giderek *Tizyan*'da konakladı. Sürgücü halkı ve liderleri *Eyyüp Şemdin* kendisine isyan edip kaçınca buraları yakıp yıktı ve Mardin önlerine geldi. Hacı Esat'tan kalenin teslim edilmesini isteyen Mehmet Paşa olumsuz cevap alınca kaleyi kuşatma altına aldı. Terhan kalesinde karanlık bir evi kendine karargah yaparak kuşatmayı yönetmeye başladı. Kuşatma kış mevsiminde yapıldığından kar yağışı ve soğuk kuşatmayla birlikte çekilmez bir hal almıştı. Mehmet Paşa'nın askerleri ısınmak için çevredeki ağaçları keserek yakacak olarak kullanıyordu. Mehmet Paşa kalenin iki kapısını da açtırmak için zorlamaya başlamıştı ki, idari bakımından Mardin'in Bağdat'tan alınarak eski sadrazam Mehmet Reşit Paşa'nın yönetiminde olan Diyarbekir'e bağlandığı müjdesi geldi(Şevval 1250-Ocak 1835). Bu haber üzerine İncebayraktaroğlu Mehmet Paşa kuşatmayı bırakarak Bağdat'a döndü.

Mehmet Reşit Paşa, Hacı Esat Bey'e şehri teslim etmesi için haber göndererek kolaylıkla Mardin'i ele geçirdi(Zilkade 1250-Şubat 1835). Ancak yine de kuşatma dört ay sürdü.

Şimdi size Reşit Paşa'nın bu memlekete nasıl gönderildiğini yazacağım. İbrahim Paşa, İncebayraktaroğlu Mehmet Paşa'nın komutasındaki sultan'ın askerlerini yendikten sonra Mısır ve Hicaz'ı istila ettiği gibi Şam bölgesini de istila etmişti. Bunun üzerine Sultan, daha önce sadrazam olan Mehmet Reşit Paşa'yı istila edilmiş bölgeleri geri alması için görevlendirildi. Emrindeki askerlerle yaptığı çatışmada yenilerek tutsak alınan Mehmet Reşit Paşa Mısır'a götürülmüş ve Şam bölgesi kendilerine kalması şartıyla serbest bırakılacağı söylenmişti. Sınırları Mısır'dan Fırat Nehrine kadar olan toprakları kapsayan Şam bölgesinin Mehmet Ali Paşa'ya bırakılması karşılığında *Mehmet Reşit Paşa* serbest bırakıldı. İstanbul'a dönen Reşit Paşa, Sultan'la görüşerek Harput, Diyarbakir ve Mardin gibi bölgelerin geri alınması için sefere çıkmasını ve ele geçirdikten sonra buralardan da toplayacağı disiplinli ve düzenli askeri birliklerle Mehmet Ali Paşa'dan Mısır, Hicaz ve Şam bölgesinin geri alınabileceği kararını aldılar.

Sultan buna bağlı olarak Reşit Paşa'nın idaresine, Sivas, Malatya, Çorum, Harput, Madeneyn, Diyarbakir, Mardin ve Urfa'yı verdi. Bu memleketlerin tümünü kontrolü altına almak için harekete geçen Reşit Paşa, Revanduz şehirlerini, Zerkiye ve civarını ele geçirerek liderlerini tutuklayıp İstanbul'a gönderdi. Zaz ve Seliğ liderleri ile Timur Paşa'nın oğlu Milli Eyüp Bey, Urfa'da İskanbaşı olan kişiyi, Şeyh Arap Şemsi'yi, Sürgüçlü Eyüb'ü, Denbeli Hamo'yu tutuklayarak bu asileri İstanbul'a gönderdi. Dağlık bölgedeki Mahallemler ile Midyat, Savur, Tur dağlık alanı, Afes Dağı, Derik, Mardin ovası, Cizre çevresi ile Bohtan Bölgesi ve Hakkari gibi yerleşim yerlerinin tümünü kontrol altına aldı. Asi Revanduz lideri Mehmet Bey'i yakalayıp gönderdi ve burada idam ettirdi.

Mehmet Reşit Paşa tüm bu bölgeleri ele geçirip otoritesini sağladıktan sonra buralardaki ahaliden askeri birlikler oluşturmaya başladı. Dolayısıyla hedeflediği amaca ulaşmıştı. Ardından Mardin'e gelen Mehmet Reşit Paşa

Ömeryan bölgesini ele geçirdikten sonra Mardin idarecisi olan Hacı Esat Bey'i görevinden alarak ailesiyle birlikte Diyarbakir'e gönderdi. Hacı Esat Bey bir yıl dört ay Mardin'in yöneticiliğini yapmıştı. Muharrem 1250-Mayıs 1834'te göreve başlamış Rebiülevvel 1251-Temmuz 1835'te azledilmiştir.

Yerine Kösebaşı lakaplı Mehmet Bey Mardin idareciliğine getirildi. Bunun zamanında Mardin 13 Mahalleye ayrılarak nüfus sayımı yapıldı. Nüfus sayımı sonucu şu şekildedir:

Tabi Olduğu Din	Hane Sayısı	Nüfus (Erkek)
Müslümanlara ait ev sayısı	1.816	2.943
Hıristiyanlara ait ev sayısı	1.809	3.190
Yahudilere ait ev sayısı	18	50
TOPLAM	3.643	6.183

Nüfus sayımıyla birlikte her taraf kontrol altına alındıktan sonra Mardin ve nahiyelerinden ikibin kişi askere alındı. Bu yüzden birçok insan evini, mülkünü satarak parasını çoluk çocuğunu bırakıp kaçtılar. Bu dönemde yöneticiler halka büyük zulümler yapmaya, insanları güpe gündüz soymaya başlamıştı. Artık halka açık yerlerde içki içiliyordu. Kahreden bu asayişsizlik ve zulüm, genç yaştaki insanların saçını beyazlatacak gibiydi.

Bu sırada Mardin idarecisinin yardımcısı Nüfus Nazırı Bekir Efendi ile Ğurslu İbrahim'di.

Reşit Paşa, Revanduz'e sefer düzenleyerek liderleri Mehmet Bey'i tutuklayıp İstanbul'a gönderdi. Ardından hastalandı ve birkaç gün sonra Şaban ayının ilk günlerinde 1252 yılında vefat etti(Kasım 1836).

Mehmet Reşit Paşa'nın yerine *Hafız Paşa* olarak bilinen *Mehmet Paşa* atandı. Mardin'e gelerek önce Sincar'ı (Safer 1253-Mayıs 1837) sonra da Akçadağ'ı (Rebiülahir 1253-Temmuz 1837) fethetti. Hafız Mehmet Paşa azledilerek yerine *Paşa Beğendi Mehmet Ağa* atandı. Dört ay görevde kaldıktan sonra azledildi. Yerine *Mirza Paşa* atandı. Hafız Paşa ile başlayan Nusaybin'deki askeri kışla yapımı yaklaşık iki yıl sürmüş ve bunun döneminde bitirilmişti(Recep 1253-Ekim 1837). Mirza Paşa Meydan'da Babü'l-cedid'i (yeni kapı) yaptırdı(Safer 1253-Mayıs 1837).

Hafız Paşa, yüzbin kişilik Redif ve Nizam diye adlandırılan askeri birlikle Mısır, Hicaz, Halep, Şam, Akka ve sahil şehirlerini Mehmet Ali Paşa ile İbrahim Paşa'nın istilasından kurtarmak için harekete geçti. Sultan tarafından düzenlenmiş olan kurtarma hareketlerinden üçüncüsüydü. İki ordu Fırat nehrine üç saatlik mesafedeki Nizip adlı yerde savaştı. Ancak Hafız Paşa'nın ordusu bu savaşta yenilerek dağıldı. Savaş, Haziran ayının başında – 13 Rebiülahir 1255 – Pazartesi günü meydana geldi(26 Haziran 1839). Sultanın ordusu üçüncü kez yenilmiş oldu. Haber İstanbul'a ulaştığında Sultan Mahmut vefat etmiş yerine Sultan Abdülmecit tahta oturmuştu(19 Rebiülahir (1255 – Pazartesi – 2 Temmuz 1839).

Sultan Mahmut Yeniçeri Ocağını kaldırmış yerine Nizam-ı Cedid'i kurmuştur. Esasen bu ocağı teşekkül eden Sultan Selim'dir. Nizam-ı Cedid'i kurduktan 3 yıl sonra vefat edince, bu birlik dağılmış Sultan Mahmut tahta oturunca tekrar ocağı kurmuş dört ay sonra tekrar dağılmıştı. Ardından Sultan Mahmut vefat edene dek devam eden birliği tekrar oluşturmuştur.

Moskof kanunlarından esinlenerek bir yasa ile kurulmuş olan bu askeri birliğin yapısı şu şekildedir.

En üst Rütbe;	Serasker	emrinde	64	Tabur
	Muşir,	emrinde	32	Tabur
	Ferik,	emrinde	16	Tabur
	Mirliva,	emrinde	8	Tabur

Bu grupta olan komutanlar *vezir* ya da *Paşa* unvanı verilirdi.

Miralay	emrinde	4	Tabur
1 Tabur =		800	Asker

Kaymakam

Alay emini

Binbaşı

Sağkolağası

Solkolağası

Yüzbaşı

Mülazim-i evvel

Mülazim-i sani

Başçavuş

Çavuş

Bölük Emini

Onbaşı

Nefer

Sultan tarafından oluşturulan bu askeri birliğin sayısı *Nizam ve Redif* askerleri dahil olmak üzere yaklaşık 200.000 dir. Redif askerleri unvan bakımından Kara Nizam askerlerinden daha alt grupta yer almaktadır.

Mardin idareciliğine, Mirza Paşa'dan sonra *Mardinli Hacı Süleyman Ağa*, Muşir Sadullah Paşa tarafından getirildi. Bu dönemde Mardin Diyarbekir'e bağlıydı. Bu sıralarda Mardin Nizam askerleri eski mütesellim Hacı Ahmed Efendi'nin oğlu Nüfus Nazırı Bekir Efendi'ye saldırdı(28 Cemaziyelahir 1255- 08 Eylül 1839).

Daha sonra Mardin İncebayraktaroğlu Mehmet Paşa'nın Valisi olduğu Musul'a bağlandı(Recep 1255-Eylül 1239). Hacı Süleyman Ağa ise Mardin İdareciliğine devam etti. Sonra tekrar Mardin Diyarbekir'e bağlandı(Muharrem 1256- Mart 1840).

Süleyman Ağa altı ay idarecilik yaptıktan sonra görevinden alınmıştır. Mardin tekrar Musul'a bağlandı. Hacı Süleyman Ağa Cemaziyevvel 1255-Temmuz 1839'da göreve başlamış sekiz ay sonra Muharrem 1256-Mart 1840'ta azledilmiştir. Ardından Abdülkerim Paşa Mardin idareciliğine getirildi(Muharrem 1256-Mart 1840). Görev süresi altı aydır. Ardından Mehmet Paşa tarafından ikinci defa Mardin yöneticiliğine iki ay süreyle *Hacı Süleyman Ağa* getirildi. Ardından *Murat Efendi* Mardin yöneticiliğine atanmış ve halka zulüm etmeye başladı. Bunun üzerine Mardin halkı yapılan haksızlıkları Musul Valisi Mehmet Paşa'ya bildirdiler. Şikayeti yerinde bulan Vali, Mardin idarecisi Murat Efendiyi görevinden aldı. Dokuz ay Mardin'de idarecilik yapan Murat Efendi Şaban(- 132 -Eylül-1840) ayında göreve getirilmiş Rebiülahir ayında(Nisan-Mayıs 1841) azledilmiştir.

Murat Efendi görevinden alındıktan sonra yerine Musul Kaymakamı *Mehmet Ağa* atandı. İki ay sonra Vezir Mehmet Paşa Şarki Belsik'e gelerek

yirmi altı gün konakladı. Hacı Süleyman Ağa'yı nüfus müdürü olarak Mehmet Ağa'ya da yardımcı olmak üzere atadıktan sonra Recep ayının sonlarında Mardin'den ayrıldı. Bu sırada *İmadiye kalesini* kendisine karargah yapan *Millizade Ali Bey*, Mehmet Paşa'ya karşı isyan etti. Daha önce de isyan etmiş olan Ali Bey, amcasının oğlu Abdülkadir Bey ile Hacı Esat Bey'in çocuklarının üzerine görevlendirdiği kişileri salarak tutuklatıp kalede gözaltına aldı. Bu sırada Ali Rıza Paşa Bağdat Valiliğinden alınarak yerine Mardin üzerinden Bağdat'a vali olarak gidecek olan Şam Valisi *Mehmet Necip Paşa* atandı(Cemaziyelahir 1258-Temmuz 1842)

*****

Bu kitabın müellifi Mardin Müftüsü Seyyid Abdüsselam Efendi'dir. Şaban ayının başlarında Çarşamba günü Mardin'de bendeniz Molla Ahmed'in oğlu İbrahim Muhammedi eş-Şerbani ve bana yardımcı olan Mardin'li Ravza'nın oğlu Molla Mustafa ile birlikte yazdık. Hz. Muhammed'e salat ve selam olsun ve Allah'a şükürler olsun(Şaban 1258–Eylül 1842 Çarşamba).

INDEX

A

- Abbasiler, 1
Abdullah bin Utban, 11, 12, 14, 19,
 31, 33, 36
 Abdüsselam, 1, 69, 115, 138
 Acem, 66, 72, 74, 81, 85, 89, 124
Adiy bin Salim, 12, 13
Adnan, 34
 Afkori aşiretleri, 6
 Ahmed bin Mervan, 44
 Akkoyunlu Uzun Hasan, 74
 Akseki, 126
 Ali bin Mübarek bin Şibli'lkilabi, 51
 Amak, 41
 Amid, 6, 48, 49, 64, 68, 79, 88, 122
 Amr bin Madi, 39, 40, 41
 Amr bin Madiy Kerb, 40, 41
Amud, 24, 28
Amuda, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17,
 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 29,
 36, 37, 44, 122, 123
 Araban, 6
 Arsus, 4, 7, 8, 9, 10, 17, 18, 19, 20, 21,
 30, 33, 37, 38, 39, 40, 44
Arsus bin Cariş, 7, 38
 Artuk, 46, 47, 48, 49, 53
 Asakir-i Mansure-i
 Muhammediye, 121
 Aşni, 6
Aynverde, 8
Azapağası, 104, 105, 115, 119
 Azerbaycan, 47, 48, 55, 57, 65, 79, 80,
 81, 85

B

- Baakan, 6
 Babissur, 54, 61, 118, 125
 Babussur, 5
 Bağdat, 1, 2, 56, 62, 66, 70, 71, 74, 85,
 87, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98,
 99, 100, 101, 103, 105, 106, 107, 108,
 109, 111, 112, 115, 116, 117, 119,
 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127,
 128, 129, 130, 131, 132, 138

- Barun Dağı*, 5
 Basra, 71, 74, 100, 117
 Bayluk(Beyayulak), 100
 Bekari, 6
 Belabil, 6, 104, 105, 113
 Belsik, 138
 Beni Seb'a, 6
Beraiye, 15
 Beşir bin Murra, 19
 Beyazit, 48
Beyt-i Makdis, 35
Biet, 34
 Bimaristan, 5, 49
 Birecik, 49, 56
 Bunisri, 5
 Büyük Rebia, 4

C

- Cebbar, 48, 49, 52
Cebrail, 32
 Cedit, 126, 136
 Cemaziyelahir, 96, 101, 107, 116, 122,
 130, 137, 138
 Ceres bin Şemun, 20
Cezire, 4, 6, 16, 28, 44
 Cihanşah, 72, 73, 74, 77, 83
Cudi Dağı, 5

D

- Dakkuri, 121, 123
 Dakuri, 5
 Dara, 28, 29, 30
 Daşi aşireti, 99, 100, 101, 102, 103,
 104, 109, 111, 115, 130
 Denguli, 6
 Derraci, 5
 Deyrkızma, 39, 40
Dibac, 7
 Diyarbakır, 2
 Duneysır, 30

E

- Ebu Said, 77, 78, 80
 ebu-Dibs, 104

Eğil, 47
 Eksuk, 46, 47
 Eminüddin, 48, 49
 Eminüddin, 46, 48, 49, 53
 Envar,, 29
 Erbil, 49, 70, 100, 107
 Ercuk, 37, 38, 39
 Ermeni, 48
 Erzurum, 51, 124, 126
Eybe Sultan, 81

F

Faran, 35, 36
Faran dağı, 35
Farklit, 36
 Farslar, 116
 Fendi, 99, 109
 Feyyaz, 62
Firdevs, 58, 99
 Frenkler, 50, 51
Furis, 36

G

Gara Bağlı Vadisi, 6
 Gullek, 105
 Gürcistan, 66, 84

Ğ

Ğenami, 6
 Ğurs, 105, 119, 121, 122
 Ğursi, 6

H

Habib bin Sahban, 16
 Habt, 123
 Habur, 4, 5, 8, 16, 28, 42, 48, 49
 Hacı Ömer, 80
 Hacib, 19, 21, 27, 28, 29, 30, 31
 Hadidi, 6
 Halep, 38, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 57, 66,
 115, 117, 126, 131, 135
Halid bin Velid, 11, 12, 13, 16, 40, 42,
 43
Halife Ömer bin Hattab, 16
 Harise bin Muakıb, 19

Harran, 8, 11, 15, 20, 28, 37, 38, 39, 40,
 41, 42, 44
Haruni, 102, 103
 Harzem, 55, 58, 97, 132
 Hasan Kahya, 95
 Hasankeyf, 41, 42, 48, 57, 58, 68, 101
 Hasbaşı, 102, 105
 Havasi, 5
 Hayali, 5
Herakil, 7, 9
 Herras, 37
 Hicaz, 7, 9, 66, 133, 135
 Horasan, 47
 Humus, 117
 Hülagu, 56, 58
 Hüsammüddin, 47
 Hüsammüddin Timurtaş, 51, 52, 53
 Hz. Hızır, 6
 Hz. Ömer, 8, 16
 Hz.Muhammed, 8, 33, 35

I

Irak, 1, 48, 52, 72, 74, 79, 80, 81, 85,
 124

İ

İbrahim, 1, 2, 35, 79, 80, 83, 90, 92, 93,
 94, 96, 97, 105, 110, 113, 114, 121,
 129, 130, 131, 133, 135, 138
 İbrahim Paşa, 114, 129, 130, 132, 133,
 135
 İksas bin Nekval, 20
 İlgar, 48, 49
 İlgazi, 46, 48, 49, 52, 53, 54
 İncil, 28, 29
İsevilik, 34
 İskender, 63, 67, 72, 73
İslam, 1, 4, 7, 8, 9, 11, 14, 16, 21, 24,
 25, 26, 28, 31, 36, 37, 41, 85
 İstanbul, 2, 86, 116, 128, 129, 130, 132,
 133, 135
İyaz bin Ganem, 8, 11, 12, 16, 17, 18,
 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 36,
 38, 40, 42, 43, 44

K

Kabala, 6, 58, 104, 113
Kahin Setih, 35
Kara Amid, 5
 Kara Muhammed, 62
 Karabağ, 66
 Karakoyunlu, 62, 67, 74
 Karandelan, 104
 Kargalar Dağı, 3
 Kariş, 40
 Karkisa, 8
 Kars, 126
 Kavada, 6
Kefertus, 11, 17
Kefertusa, 15, 28, 44
Keminalılar, 12, 13
 Kerbi ez-Zebedi, 39
Kırkısa, 16
Kısıki, 103
 Kiki, 6, 91, 105, 121, 122
 Kilol bin Leva, 38, 39
 Kirma, 80
Kisra, 35
Köprülüzade Muhammed Ağa, 96
Kubat, 73
Kudüs, 35
 Kufe, 71
 Kutbuddin İlgazi, 54, 55
 Küçük Ahmed Ağa, 89
 Kürt, 71, 99, 111, 117

L

Leyla, 73
Lubiya, 16

M

Mar Yunus, 29
 Mardin, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 15,
 17, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 30, 36, 37,
 42, 44, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 56, 57,
 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69,
 71, 74, 79, 80, 81, 85, 86, 87, 88, 89,
 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99,
 100, 101, 102, 103, 105, 106, 107,
 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115,
 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123,

124, 125, 126, 127, 128, 129, 130,
 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138
Mariya, 7, 8, 9, 10, 15, 17, 18, 19, 20,
 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 33,
 34, 35, 36, 37, 44
 Mataracı Ahmed Ağa, 89
 Mecnun, 73
 Mecusi, 4, 7
 Melik İsa, 61, 62, 63, 64, 65
 Melik Mansur, 58, 59, 69
 Melik Sait, 56, 58, 63, 67
 Mellah Kilisesi, 29
Meskab, 12
 Meyyafarikin, 47, 48, 49, 53, 68
 Mısır, 1, 7, 9, 57, 71, 116, 124, 129, 130,
 133, 135
 Milli, 6, 51, 91, 92, 97, 98, 106, 110, 112,
 113, 116, 119, 121, 123, 133
 Mişa bin Abdülmesih, 28
 Mişkinye, 104
 Moğollar, 1
Mubizan, 35
 Musul hükümdarı Bayram Hoca,
 60
Muzafferiye medresesi, 58
 Muzar bin Nezar, 4
 müftü, 2
Münker ve Nekir, 32
 Müslüman, 10, 12, 13, 16, 18, 19, 20,
 22, 26, 27, 30, 31, 33, 36, 37, 38, 41
Müstasım, 56

N

Neciye bin Mecit, 21
 Necmüddin, 46, 48, 49, 51, 52, 53, 54
 Nehras, 6
Nizam ve Redif, 137
 Nizam-ı Cedid, 136
 Nizip, 135
 Nusaybin, 4, 29, 30, 38, 44, 56, 57, 64,
 66, 67, 96, 99, 106, 107, 122, 123, 135

O

Omerani, 96
 Osmanlı, 1, 2, 86, 87, 88, 107, 115, 130

Ö

Ömeryani, 6

P

Paspanus, 6
Patrik Tusa, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 17
Pınaralı, 5
Pir Bedir, 47
Piran köyleri, 122

R

Rakka, 4, 49
Raşid, 1, 59
Ratuk, 49
Rebiülahir, 108, 109, 113, 125, 128,
129, 132, 135, 138
Reha, 15, 20, 38, 39, 40, 42, 62, 65, 98,
114, 123, 126
Resulayn, 8, 15, 16, 43, 59, 62, 68
Reyhan, 15, 16, 19, 30, 43
Rişmil, 6, 58, 64, 104, 105
Rudis, 11, 13, 14, 16, 17, 28, 37, 39, 40,
41, 44
Rudis bin Kilol, 11
Rum, 7, 9, 14, 16, 28, 29, 31, 38, 47, 66,
71, 77, 80, 85, 116, 126
Rumlar, 14, 28, 116
Rus Kralı Moskof, 126
Rükneddin, 65

S

Sağır Dağı, 35
Sahrakiye, 5
Salnatar, 42
Savur, 58, 99, 104, 110, 133
Sefa Vadisi, 6
Sehre Mertimus bin Yunus
Amleki, 15
Sehrekî, 6
Selçuklular, 1, 47
Sevida, 38, 44
Sır Kapısı, 6
Siirt, 57
Sin, 20, 41
Sina, 35

Sincar, 4, 5, 49, 56, 59, 69, 88, 97, 101,
135

Sitti Radiyye medresesi, 54

Siyavuş Ağa, 90

Sultan Alparslan, 46, 47

Sultan Üveys, 60, 70

Sultaniye, 65

Sur, 48, 68

Sura, 15

Süheyl bin Adiy, 11, 12, 14, 21

Süleyman bin Davud, 35

Sürgücü, 6

Süruç, 8, 15, 20

Ş

Şadul, 6

Şafseni, 5

Şahreh, 71, 72, 73, 74, 77

Şam, 7, 9, 13, 48, 52, 57, 66, 124, 133,
135, 138

Şehidiye, 55

Şehriyam b. Melik, 8

Şehrizar, 49

Şemdin, 109, 132

Şerabi, 6

Şerhen li'l-kafi fi-fenni'l-uruzi
ve'l-kavafi, 127

Şerhi, 29

Şeyh, 5, 6, 78, 81, 83, 85, 91, 110, 114,
117, 118, 119, 121, 128, 133

Şeyh Tay, 5, 121

Şeyhani, 5

Şeyhani(Şeyhi), 6

T

Taf, 42

Taki Bey, 92, 93

Taryadus, 29

Tayî, 5

Tebriz, 55, 60, 72, 74, 77, 78, 79, 80, 81,
85

Tekbir, 52

Tekye, 79, 80, 96, 104

Tel-Afrin dağı, 51, 52

Teluli, 64

Tenane, 67

Tepedelan, 117

Tevrat, 28, 35
Tikrit, 62, 127
Til Kara, 15
Tilmiz, 15
Timur, 1, 54, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67,
71, 72, 73, 74, 77, 79, 92, 97, 98, 99,
110, 114, 121, 133
Tizyan, 111, 132
Trabzon, 7
Türkmen Derbendi, 62

U

Ubade bin Samit, 19
Uhan, 72

Ü

Ümmülhayre Hatun, 77

V

Vaiz Naşib bin Hilal el-Harrani el-
Bedihi, 53
Varaka bin Cabir, 19
Voyvoda, 96, 104, 108, 115, 116, 118,
119, 120, 121, 122, 123, 125, 126

Y

Yakubi, 91, 92
Yemen, 7, 9
Yesu İncil, 36
Yesu ve havarileri, 17
Yuhanna, 29
Yukanna, 38, 39

Z

Zat-ı Semanin, 55
Zebur, 28, 36
Zeheb, 29
Zeynel Mirza, 78
Zibad, 16
Zinnar Vadisi, 6
Züheyr bin Malik, 20

